

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI**

**BÖLGESEL VE KÜRESEL DİNAMİKLER BAĞLAMINDA
ORTADOĞU'DAKİ KADIN HAREKETİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Fatih NAS

Ankara-2007

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI**

**BÖLGESEL VE KÜRESEL DİNAMİKLER BAĞLAMINDA
ORTADOĞU'DAKİ KADIN HAREKETİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Fatih NAS

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Serpil SANCAR**

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

BÖLGESEL VE KÜRESEL DİNAMİKLER BAĞLAMINDA
ORTADOĞU'DAKİ KADIN HAREKETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Serpil SANCAR

TEZ JÜRİ ÜYELERİ :

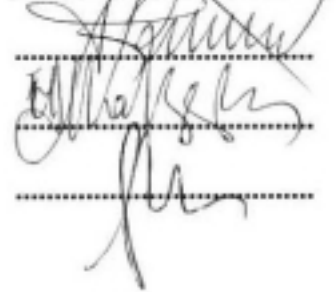
ADI SOYADI :

Prof. Dr. Serpil Sancar

Doç. Dr. İlhan Uğul

Yrd. Doç. Dr. Alex Özkıranc

İMZA :

TEZ SINAV TARİHİ : 15/03/2007

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

Ortadoğu’da Kadınların Toplumsal Konumu

1.1. Aile, Evlilik ve Cinsellik	6
1.2. Akrabalık İlişkileri ve Bu İlişkilerde Yaşanan Değişim	12
1.3. “Namus” ve Kadınlara Yönelik Şiddet	22
1.4. Dini Düşünce de Kadınların Konumu	28

İKİNCİ BÖLÜM

Ortadoğu’daki Kadın Hareketini Etkileyen Temel Dinamikler

Birinci Safha: Kolonyal Dönemdeki Kadın Hareketinin Doğuşu

2.1. Kolonyal Bağını	37
2.2. Kadın Hareketinin Doğuşundaki Koşullar	44
2.3. Kadın Hareketindeki “Uyanış” Tecrübesi	50
2.4. Pan Araplıktan Arap Feminizmine	69
2.5. Kadın Yayıncılığın Kadın Hareketi Üzerinde Etkisi	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İkinci Safha: Devlet Güdümündeki Kadın Hareketinin Oluşumu

3.1. Modern -Ulus Devletinin Doğuşu ve Devlet Feminizmi	83
3.2. Devlet Güdümündeki Kadın Gruplarının Oluşumu	88
3.3. Siyasal Partilerin Güdümündeki Kadın Örgütleri	99
3.4. İslamcılığın Güçlenmesi ve Kadın Hareketi Üzerine Etkisi	104
3.5. Yeni Kadın Yazını ve Kadın Hareketi Üzerindeki Etkisi	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Üçüncü Safha: Bağımsız Kadın örgütlerinin Doğuşu

4.1. Kadın örgütlerinin Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Yapılanması.....	114
4.2. Pekin Konferansı Sonrası Kritik Alanlardaki Kadın örgütlerinin Mücadelesi	120
4.3. Bağımsız Kadın Örgütleri Örnekleri.....	125
4.4. Barış Siyaseti	130
4.5. Üniversitelerdeki Kadın Çalışmaları	134
SONUÇ.....	138
ÖZET	142
SUMMARY	143
KAYNAKÇA.....	144

GİRİŞ

Ortadoğu’da 20. yüzyılda yaşanan siyasi ve toplumsal değişim, Ortadoğu’daki kadın hareketinin kadın hakları mücadelesini ve örgütlenme yapısını belirlemiştir.

Ortadoğu’daki kadın hareketinin 20. yüzyılda yaşadığı değişim sürecini hem bölgesel hem de küresel dinamiklerin etkisi altında üç dönem içinde ele almak mümkündür:

- Kolonyal dönemde ulusal mücadele çatısı altında şekillenen kadın hareketi
- 1950 sonrası devlet güdümündeki kadın hareketi
- 1980 sonrası bağımsız kadın örgütlerinin şekillendirdikleri kadın hareketi

Kadın hareketinin Ortadoğu bölgesinde doğuşu, 19. yüzyılda başlayan modernleşme hareketi ve 20. yüzyılda kolonyal güçlere karşı yürütülen ulusal bağımsızlık mücadelesine dayanır.

Modernleşme hareketiyle Batı’da eğitim gören modernist erkeklerin, kadınların toplumsal yaşamdaki geleneksel rolleri dışında yeni rolleri üstlenmelerini, bölgenin Batılılaşması yönünde önemli bir aşama olarak görmeleri, kadın haklarının kazanımı ve kadınların kamusal yaşama katılımlarını öngören yaklaşımları doğurmuştur.

Modernist erkeklerin, kadınların Batılı “yeni rol”lerine modernleşme anlatısı içerisinde büyük anlam yüklemeleri, kendi ailelerindeki kadınlardan başlayarak toplumdaki seçkin sınıfa mensup kadınlara, kadın hakları mücadelesinde öncü rolünü yüklemiştir. Özellikle de bu durumu, bölgedeki kadın hareketinin doğuşunda önemli rol üstlenen seçkin sınıfa mensup Mısır’dan Malak Hisni Nasif ve Huda Shaarawi, Lübnan’dan Nazirah Zein Eddin ve Tunus’tan Bechira Mrad adlı kadın aktivistlerin konumlarında görürüz.

Modernist erkeklerin kadın hakları mücadelesine desteklerine etki eden önemli bir diğer etken ise, Batılı oryantalist ve kolonyal yöneticiler tarafından devamlı saldırı konusu yapılan Arap toplumundaki kadının gördüğü baskı konusudur. Bu durum

modernist erkeklere modern toplum içerisinde kadınlara yeni hakların verilmesi için dinin yeniden yorumlanması meselesini gündeme getirmelerini zorunlu kılmıştır.¹

Dinin yeniden yorumlanması çabalarının ve kadın hakları mücadelesinin modernist erkekler tarafından desteklenmesinin seçkin sınıfa mensup kadınlar için kamusal alanda yarattığı olanaklar, 20. yüzyılın ilk çeyreği ile beraber bölgede ulusalcı hareket tarafından kolonyal yönetimlere karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi sonrasında, şehirli orta sınıfa mensup kadınları içine alacak şekilde genişlemiştir.

Bu dönemle beraber ulusalcı hareket çatısı altında kolonyal güçlere karşı örgütlenmeye başlayan kadınların, hem kırsalda hem de şehirde yaşayan yoksul ailelere yardım ve okuma-yazma bilmeyen kadınlara yönelik okuma-yazma kursları şeklinde faaliyetler gerçekleştirdikleri görülür.

Ulusal mücadele ile kamusal alanda mobilize olan kadınların 1930'lu yıllara gelindiğinde, sosyal yardım içerikli faaliyetlerden uzaklaşarak “kadın sorunu” etrafında örgütlenmeye başladıkları görülür.

Özellikle 1936-39 yılları arasında gerçekleşen Filistin Ayaklanması'nın İngiliz Manda Yönetimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılması, bölgede Arap milliyetçiliğini harekete geçirmiştir. Bu dönemle beraber, Filistin Sorunu etrafında bölgedeki kadın örgütleri arasında birliktelikler kurulmaya başlanmış; yaşanan çatışmaların bölge kadını üzerindeki olumsuz etkileri dünyanın farklı bölgelerindeki kadın hareketlerinin gündemine taşınmıştır.

Hem bölgedeki kadın örgütleri ile kurulan birliktelik hem de bölge dışındaki kadın hareketleriyle kurulan ilişki, Ortadoğu'daki kadın hareketinin feminist gündemi üzerine olumlu katkılar yaratmış; “kadın sorunu”nu işleyen dergi, kitap ve broşürlerin bölge kadını arasında yayılmasını sağlamıştır.

1950'ye gelindiğinde, kolonyal dönem sonrasında, bağımsızlıklarını ilan eden bölgedeki ülkelerden, Mısır, Suriye, Tunus ve Irak'ta modernleşme yanlısı laik kesimin; Sudan ve Yemen'de solcu grupların iktidarı ele geçirdikleri görülür.

¹ Lafitah Salim, *Al-Mar'at al-Misriyat wa-al Taghyir al-Ijtima'i* (Kahire: al-Hay'ah al-Misriyah al-Ummah lil-Kitab, 1984), s.73.

Bağımsızlık sonrasında iktidarı elinde tutan yöneticiler, toplumun dönüştürülmesi ve geleneksel yapıların tasfiyesini hızlandıracak reformlara önem yüklemekteydiler. Eğitim, hukuk ve ekonomik alanda reformlar düzenleyen yöneticilerin bu reformların geleneksel yapılardan kendi yönetimlerine karşı yönelebilecek muhalefeti güçsüzleştirilmesi, toplumda yeni sınıfların oluşumuna uygun zemin hazırlaması gibi işlevleri olduğuna inanmaktaydılar.

Ortadoğu'daki “yeni devletler”in yapılan reformların geniş kesimlere yayılması, merkezi otoritenin güçlendirilmesi ve resmi ideolojinin yeni nesillere aktarılmasında kadınlara önemli roller yükledikleri görülür.

Yapılan reformlar ilk olarak kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi²; miras, boşanma ve vasilik konularında yasal düzenlemelerin yapılması; kadınların eğitim³ ve istihdam⁴ alanlarına katılımlarının desteklenmesi şeklinde yansır.

Bu dönemle beraber yapılan reformlar ile kadınlar belli haklar kazanmanın yanı sıra, kadın hareketi açısından devlet kontrolünün yaşanacağı yıllar olacaktır. Kadının hareketine karşı uygulanan baskıcı politikalar kolonyal dönemde kurulan kadın örgütlerinin kapatılması, bunların yerine devlet güdümünde kadın örgütlerinin kurulması şeklinde yansıyacaktır.

1970’li yılların sonunda ise bölgede İslamcılığın güçlenmesi bağımsız kadın örgütlerinin oluşturulmasında orta sınıfa mensup laik ve solcu kadınları örgütlenmeye itecektir. Kurulacak olan bağımsız kadın örgütleri, sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine yol açarken kadın haklarını farklı açılardan savunmaya başlayacaklardır.⁵

² Kadınlar seçme ve seçilme hakkını genel seçimler düzeyinde Ürdün’de 1974’te Cezayir’de 1962’de, Mısır’da 1956’da, Lübnan’da 1952’de, Libya’da 1964’te, Fas’ta 1963’te, Yemen’de 1967’de, Sudan’da 1964’te, Suriye’de 1953’te ve Tunus’ta 1959’da kazanmıştır. Bkz. “Country Profiles”, **Al-Raida**, (vol.XX.no.100 Winter 2003) s. 106-137.

³ 1965-75 yılları arasında üniversiteye devam eden kız öğrenci sayısı, Tunus’ta 1020’den 6070’e, Irak’ta 7626’dan 28267’ye, Lübnan’da 3685’ten 11000’e, Cezayir’de 1642’den 12171’e, Fas’ta 1089’dan 8440’a ulaşmıştır. Bkz. Ayad al Azzat, “Education of Women in the Arab World”, <http://www.library.cornel.edu/collaw/mideast/owomedic.htm>.

⁴ Ücretli emek olarak istihdam edilen kadınların 1960-80 yılları arasında oranları Suriye’de %3.4’ten %15.7’ye, Mısır’da %25.9’dan %29.3’e, Lübnan’da %5.6’dan %21.1’e ve Fas’ta %20.6’dan %23.3’e yükselmiştir. Bkz. World Bank **World Development Indicators 2000**, (NY: Oxford University Press, 2000).

⁵ Nadje S.Al-Ali, “Gender and Society in the Middle East”, **International Feminist Journal of Politics**, (5:2 July 2003), s.219.

1980’li yıllar önceki yılların baskıcı ortamına karşı tepki olarak ortaya çıkan kadın hareketinin yeni faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan kadın örgütlerinin küresel trendin kadın statüsünü yükseltmeye ve kadın hareketini geliştirmeye yönelik teşvik edici atmosferin etkisiyle, kadın haklarını insan hakları içinde mütalaa etmeye başladıkları görülür. Bu yeni trendin etkisiyle en önemli kadın örgütleri 1980’den 1990’a kadar olan dönemde ortaya çıkmışlardır.

1990’lı yıllar sonrasında Pekin Konferansı, Ortadoğu’daki kadın hareketinin gündemi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Pekin Konferansı’nı takip eden dönemde bağımsız kadın örgütlerinin, kadına karşı şiddet ve ayrımcılık gibi konuları gündeme getirdikleri görülür.

Bu dönemde bağımsız kadın örgütlerinin yeni gelişmeler kaydettikleri söylenebilir. Fas, Cezayir, Tunus, Sudan, Kuveyt, Filistin, Mısır ve Lübnan’da bu yeni gelişmeler kendini gösterir. Son onyıllarda ihtiyaca binaen yükselen bu örgütler, verimlilikleriyle de göze çarpmaktadırlar.⁶

Bağımsız kadın örgütleri tarafından yayımlanan dergi ve incelemelerde kadın yazınındaki değişim ve yeni yaklaşımları görmek mümkündür. Dergilerin içeriğinde dünya kadın hareketinin temel tartışma konuları ve bölge kadınının güncel sorunlarını ele alan konular yer alırken, bu konuların yanında kadınları yakından etkileyen yeni politik gelişmeler eleştirel bir perspektifle toplumsal cinsiyet anaakımının çizdiği genel çerçeveye uygun bir şekilde ele alınmaktadır.

Bu dönemselleştirmenin ışığında, tezimizde herhangi bir ülke incelenmekten ziyade, Ortadoğu’daki kadın hareketini etkileyen ana objektiflere yoğunlaşılacaktır. Tezin künyesinde belirtilen **Ortadoğu** ibaresi coğrafik sınırları aşan kültürel, dinsel, toplumsal ve tarihsel birlikteliğin bağlamı içerisinde kullanılmaktadır. Bu kullanım bu coğrafyadaki kadın hareketini tanımlayabilmek için zorunluluk arz etmektedir. Örnek olarak Suriye’de bağımsız kadın örgütlerinin olmayışı ve genel yapısıyla bu ülkedeki kadın hareketinin zayıflığı Ortadoğu’daki kadın hareketinin ana objektifini belirlemede Suriye’nin etkisini azaltırken; Sudan’daki kadın hareketinin yapısı, Ortadoğu’daki kadın hareketi tecrübesine önemli katkıda bulunmaktadır. Keza Mı-

⁶ P.Julie ve H.Barbara, “Gender and Political Change”, **Middle East Report**, (November-December, 1991), s.6-7.

sır'daki kadın hareketinin yapısı bölgedeki kadın örgütlerini etkileyebilmektedir. Son dönem bu konu üzerindeki literatüre bakıldığında da bu bağlama uymayan ülkelerin, bu coğrafik belirlenim içerisinde kullanımı ayrı tutulmaya çalışılır ki; İran ve İsrail bu ülkelere örnek gösterilebilir.⁷ Bu hususiyetlere bağlı kalınarak tezimizin ana objektifleri şöyle belirlenmiştir:

— Ortadoğu'daki kadın hareketini zaman ve mekân içinde farklılaştıran bölgesel ve küresel dinamikleri tanımlama

— Ortadoğu'daki kadın örgütlerinin kadın sorununu ele alış tarzlarını tanımlama

— Ortadoğu'daki kadın hareketinin yapısını tanımlama

⁷ A. Treacher ve H.Shukrallah. "The Realm of the Possible: Middle Eastern Women in Political and Spaces", **Feminist Review**, (No:80, 2005). s. 156.

BİRİNCİ BÖLÜM

Ortadoğu’da Kadınların Toplumsal Konumu

1.1. Aile, Evlilik ve Cinsellik

Ortadoğu’daki aile yapısı **ataerkil** (patriarchal), **babasoylu** (patrilineal), **babayaerli** (patrilocal), **aile içi evlilik** (endogamous) ve kısmi olarak **çokeşli** (polygynous) bir temele dayanır. Birçok temele dayalı bu yapı cemaatlerin haneye dair konularını düzenlemenin yanında, mensup olunan dini ve etnik cemaatin siyasi ve iktisadi yapılanmasını belirler.⁸

Bu etki, aileyi toplumun merkezine oturturken, aile üyelerine kendilerini kamusal ve özel alandaki yaşamlarında statü ve kimliklerini tayinde belli bir dayanak oluşturur. Bu dayanağın kendisi aile üyelerinin geniş bir grubun üyesi olarak kadından kocasına, çocuktan anne ve babasına, erkek çocuktan kız kardeşi ve annesine, aileden diğer akraba üyelerine kadar bir dizi sorumluluk ilişkisini düzenler.

Mutluluğun ve hüznün paylaşıldığı yer olarak ailede, başarı veyahut başarısızlık ailenin bir üyesinin sorumluluğuna terkedilmesinden çok, bütün aile üyelerinin müşterek bir sorumluluğu olarak üstlenilir.⁹ Üyelerin birbirine yüksek sorumluluk ile bağlılıkları, özellikle erkek çocukların sosyalleşmesinde bütün aileden sorumlu olarak yetiştirilmesi şeklinde yansır:

“Erkek çocuk kabilenin namusunu korumakla mükellef tutulduğunda [bir an bile unutulması kabahat sayılacak] aile ve kabilenin “namus muhafızı köpeği” olarak görür kendini. Bunu Kateb Yacine’in çocukluğunda “kendince” annesi üzerinde kurduğu tahakkümde görebiliriz: “Köyün öte tarafında bulunan dereye yıkanmaya gittiğimizde, annemin, peçesini arkaya doğru kaydırdığını gördüğümde narayı patlatırdım: “Hey anne, çabuk geçir peçeyi başına!””¹⁰

Erkeğin çocukken sosyalleşmesinde ailenin gösterdiği özen, aile üyelerinin kendi statülerini tanımlamalarına da yansır. Hem çocukların hem de ebeveynlerin aileye mensubiyetleri üzerinden toplumsal sınırlılıklar şeklinde ortaya çıkan bu durum, babanın çocuklarının sayısını belirtmesinde erkek çocuklarının sayısını söyle-

⁸ Valentine M. Moghadam, **Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East**, 2nd ed., (Boulder CO: Reinner 2003), s. 124.

⁹ Halim Barakat, “The Arab Family and the Challenge of Social Transformation”, **Women and the Family in the Middle East**, ed., Elizabeth Warnock, (Austin:University of Texas Press, 1985), s.28.

¹⁰ Abdel Jauowad, “Too much in the Sun” **Research in African Literatures** (No:3 1996), s.27.

mesi; babanın isminden çok, toplumda, büyük erkek çocuğunun adına “ebu” (babası) ifadesinin eklenerek anılması; erkek çocuğuna baba sahip değilse dünyaya gelmesi umulan erkek çocuğa verilmesi düşünülen isme göre bu ifadenin kullanılması şeklinde yansır.¹¹

Kadın çekirdek ailede ev hanımı ya da çalışan olarak eşi ve çocuklarına; geniş ailede ise kayınvalidesi, kayınbabası, görümcesi ve kaynına karşı sorumluluk taşır. Kadına her iki aile türünde yüklenen temel ödev kocasına itaat (ta’a) etmesidir. Aile, aslında itaatin somutlaştığı alanlardan bir tanesi olarak da karşımıza çıkar (İtaat evi [bayt al-ta’a]).

Ortadoğu’daki aile yapısında kadından talep edilen ödevler, aynı zamanda mutlu bir ailenin tesisi için temel unsurları imler. Kadının yapması gereken ödevlerin ihlali, hem erkeğin hem de erkeğin mensup olduğu ailenin, bulunduğu çevrede itibar kaybına uğramasını doğurur. Kadının kendisinden beklenen ödevlere bağlılığı üzerinden itibar ile kurulan illiyet, ailenin mensup olunan cemaat içinde siyasi ve iktisadi etkinliğini artırmasını sağlarken, cemaat içinde çıkması muhtemel olacak söylentilerin de (kalam-in nas) önüne geçer.

Eşin kocasına itaati ve çocuklarını dini terbiye ile büyütmesi; kocanın eşi ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılaması; çocukların anne ve babalarına karşı dinin belirlediği yükümlülükleri yerine getirmesi ideal olana karşı özlemin unsurlarını oluşturur. Bu durumda eşi ve çocuklarına karşı yükümlülüklerini yerine getiren kadın itaat eden kadın (mara muti’a), bunları ihlal eden kadın itaatsiz kadın (nashiz); eşinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayan ve onları koruyan erkek sorumlu erkek (rajâl muhafez), ailesine karşı ihtimam göstermeyen erkek ise sorumsuz erkek (la mobali); anne ve babasına karşı yükümlülerini yerine getiren çocuk terbiyeli (Waled saleh), yerine getiremeyen çocuk ise asi (âlaq waladeyn) olarak aile çevresinde tanımlanır.

Ortadoğu’da aile, çocukların din ve geleneksel kuralların etrafında sosyalleşmesini, toplumsal cinsiyet rollerini benimsemesini ve toplumun iktisadi ve siyasi yapısının oluşumunu belirleyen temel yapı olmasının yanında, üreme ve cinsel ihtiyaçların meşru dairede sağlandığı tek alan olma vasfını barındırır.

¹¹ A.Krenawi ve J.R. Graham, “The Story of Bedoun-Arab Women in a Polygamous Marriage;” **Women’s International Forum** (Vol.22 No.5 1999), s.499.

Ortadoğu ülkelerinde cinsel ilişkinin ailenin dışında meşru sayılmadığı alanlar hem İslam hukukunda¹² hem de bölgedeki devletlerin mevcut hukuklarında yasak olarak görülmesi¹³ çiftlerin cinsel ilişkisini aile içinde yapılandırır. Bu hususiyet, cinsel ilişkiyi ve üremeyi aile içinde sınırlandırarak devlet ve dinin aile üzerindeki düzenlemesini dolaysız bir müdahaleye dönüştürür.

Aile içinde yapılandırılan cinsel ilişkinin meşruluğu aynı zamanda kadın ve erkeğin birbirine karşı konumlandırıldığı sınırları da belirlemiş olur. Bu durumu **awra** (mahrem) kelimesinin kullanılmasında görürüz. Awra kelimesinin çoğulu olarak kullanılan awrat kelimesi kadın ve erkeğin genital bölgelerini kapsar (bu erkek için göbekten diz kapaklarına kadar olan bölgedir). Awra kelimesinin kadınlar için kullanılmasına baktığımızda ise genital bölgenin awralığı el ve yüz dışında kalan bölgenin tümüne yaygınlaştırılır.¹⁴ Bu durumda kadın aile içinde ve dışında dinin belirlediği alan dışında mahrem olarak konumlandırılır. Kur'an'da mahrem olarak çizilen sınırın dışında kalan alan ise dinin haram sayacağı eylemlerin vücudunda kadını bu alan içinde "fitne" unsuru olarak konumlandırır.¹⁵

Kadın mahrem olan halinin evleneceği erkek için kalkmasını ve meşru dairedeki cinsel yaşamını, dinin izin (cevaz) verdiği erkekler ile yapacağı evlilik akdi olan nikah ile mümkün kılar.¹⁶ Kadın ile erkek arasında kılınacak nikah için kadın, ev-

¹² "Zina eden (bekâr) erkek ve kadının her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız Allah'ın dininde bunlara bir acıyacağınız tutmasın..." 24:8; "Sizden zina edenlerin ikisini de eza edin. Eğer tövbe edip ıslah olurlarsa cezadan vazgeçin..." Bkz. K.Kerim, 4:16.

¹³ Günümüzde Ortadoğu ülkelerinde evlilikdışı ilişkiler zina suçu olarak adlandırılarak, bu suça hem klasik dini hukuk hem de modern hukuk tarafından cezalar uygulanmaktadır. Dinin evli çiftler için öngördüğü yüz değnek darbe ve evli çiftler için hadd cezası olan recm yoluyla öldürme cezaları Sudan ve Libya'da uygulanmaktadır. Tunus'da ise 1968'de uygulamaya konulan, zina eden çiftlerden yalnız kadına uygulanan altı ay (6) hapis cezası günümüzde çiftin her ikisine uygulanacak şekilde değiştirilmiştir. Mısır'daki Ceza Kanunu'na 274. maddesine baktığımızda ise zina suçu işleyen evli kadın iki yıldan (2) az olmamak şartıyla hapis cezasına çarptırılmaktadır. Bkz., Sherifa Zuhur, **Gender, Sexuality and the Criminal Laws in the Middle East and Nourt Africa** (İstanbul: WWHR, 2004), 20-22.

¹⁴ Tove Stang Dahl, **The Muslim Family**, (Oslo:Scandinavian Univ. Pres,1997),s. 133.

¹⁵ "Ziyaretlerini açmasınlar. Ancak kendi kocalarına, yahut babalarına, yahut kocalarının babalarına, yahut kendi oğullarına, yahut kocalarının oğullarına, yahut kendi erkek kardeşlerine, yahut kendi erkek kardeşlerinin oğullarına, yahut kızkardeşlerinin oğullarına, yahut Müslüman kadınlara, yahut ellerindeki cariyelere, yahut kadına ihtiyacı kalmamış uyuntu erkeklere, yahut henüz kadınların gizli yerlerinin farkına varmamış çocuklara açabilir..." bkz. K. Kerim, 24:30.

¹⁶ "Size, analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek ve kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup himayenizde bulunan üvey kızlarınız haram kılınmıştır. Eğer analarıyla zifafa girmediğiniz o kızlarla evlenmeniz bir günah yoktur. Öz oğullarınız karılarıyla evlenmeniz ve iki kız kardeşi birlikte nikâhlamanız dahi haram kılındı." Bkz. K. Kerim, 4:23.

lenmeden önceki velisi (wali) olan babası ya da erkek kardeşine bir irade beyanında bulunur.¹⁷ Evlilik akdinin yapılabilmesi kadın için dokuz yaşından sonra, yani âdet görmeye başladığı dönemden sonra mümkündür. Kadınlar için belirlenen bu sınırın günümüz Ortadoğu coğrafyasında genel itibarıyla mümkün olmasa bile bazı bedevi kabilelerde genç kızların evlilik yaşının on üçe kadar indiği görülür.¹⁸

Evlilik akdi, kadına yöneltinen teklife (ijab), kadından gelecek olan onayın (qabul) erkek şahitler huzurunda beyanından sonra aleniyet kazanır. Evlilik akdinde, kızın babası tarafından bir miktar paranın veyahut sair malın mehir (mahr) olarak verilme şartı koşulabilir. Bu şart evlenecek olan erkeğe iki şekilde koşulabilir. İlkin olarak mehrin kız tarafına hemen verilmesi (mahr muqaddam); ikinci olarak boşanma sırasında kadına verilmesi (mahr mu'akkhar) şeklinde uygulanabilir.¹⁹ Bu durumda erken mehirde verilmesi gereken meblağ kızın ailesine verilirken, geciktirilmiş mehirde ise mehir, boşanacak olan kadın için mali güvenceye dönüşür.²⁰

Kadın, evlilik akdine boşanma nedeni olarak kocasının başka bir kadınla evlenmesini şart olarak düşme hakkına sahiptir. Ne var ki bu hakkın Ortadoğu ülkelerinde çok düşük oranda kullanıldığı, Filistin'deki dini mahkeme tutanaklarında bunun binde bir oranında olduğu görülmektedir. Bu şartın düşülmemesini uzmanlar kadınların kendilerine evlenecek bir "eş bulamama korkusu"na bağlamaktadırlar. Aynı şekilde toplumsal baskının önemli bir etkisi söz konusudur. Filistinli kadın yargıç Mana Rishmavi, Batı Gazze'de bir dini yargıcın bir kadını, kocasını "zaafiyete" uğratacak olan bu şartı nikâh akdinde koşmaması gerektiği şeklinde tembihlediğini aktarır.²¹

Evlilik akdinin dini uygulamayla beraber belli gelenekler ile beraber şekil aldığı görülmektedir. Evlilik öncesi ve sonrası bazı uygulamalar dini temele dayanmasa bile büyük bir uygulama alanına sahiptir. Yaygın nikâh uygulamalarına baktığımızda, bu durumu evlilik öncesi ve sonrası ritüellerde görmemiz mümkündür.

¹⁷ Kadının velisi konusu sünni mezheplerde farklı yorumları barındırmaktadır. Hanefi mezhebine göre kadın kendi velisi olarak irade beyanında bulunabilir. Diğer mezheplere mensup insanlar ise bazı durumlarda bu konuda Hanefi mezhebinin yorumuna bağlı kalarak (taglid) beyan bildirebilmektedirler. Bkz. A. Rahman İbn M., El Cizeyeri, **Kitabul Fıkıh âlâ Mezahubul Erbaa**, c. 4, (Estel: El-Mektebetul İslamiyye, 2001), s. 44.

¹⁸ Beth Baron, "Women, Honour, and State: Evidence From Egypt", *Middle East Studies*, (Vol. 42, No: 1, January 2006), s. 76.

¹⁹ Ş. Ahmet Dayrebi, **Gayatul Magsut**, (Estel: El Mektebetul İslamiyye, 1996), s. 53.

²⁰ Dahl, op. cit., s. 70.

²¹ Andrea Barron, "The Palestinian Women's Movement" **Critique: Critical Middle Eastern Studies** 11(1) Spring 2002), s. 75.

Nikâh öncesi aileler arası başlayan ziyaretler, erkek tarafının gelin adayının çeyizine girecek olan bir hediye (shabka) kız tarafına götürmesiyle kızı ailesinden istemiş olur. Erkek tarafına verilen olumlu cevap sonrasında, bir veya iki hafta sonrasında, kız evine kalabalık bir erkek topluluğu eşliğinde söz kesmeye (fatihâ) gidilir. Söz kesme esnasında Kur'an'dan okunan Fatihâ Süresi eşliğinde kız istenir. Fatihâyla beraber nikâh öncesi evlilik niyeti aleniyet kazanır. Söz kesme aşamasından sonra nişan merasimiyle gelin ve damat adayları birbirini daha sık görmeye başlarlar. Gelin ve damat adayının birbirlerini tanıma safhaları, her iki taraf açısından sorun olarak görülmez. Nişan sonrası hem dini hem resmi nikâhın kıyılmasıyla (katb al-kitab) düğün hazırlıklarına başlanır. Son safha olarak düğün merasimi sonrasında devam eden gerde gecesi (dukhla)²² merasimidir. Bu merasim yerlî (baladî) ve Avrupaî (Frangi) olarak iki şekilde kutlanır. Yerli merasimde gerde gecesinde yatak odasına alınan çiftlerden damadın gelinin bekâretini gösteren kan lekesini dışarıda bekleyen kalabalığa göstermesi sonrasında damadın kalabalığa katılmasıyla geç vakitlere kadar eğlence düzenlenir. Avrupaî merasimde ise eğlence sonrasında çiftler kendilerine ayrılan ayrı evde ya da otelde geceyi geçirirler. Ertesi gün damat gelinin bekâretini gösteren bezi her iki aileye götürerek gösterir.²³

Yukarıda çerçevesi çizilen evlilik öncesi ve sonrası ilişkiler genelde ilk evlilik merasimi için geçerlidir. İkinci eşle evliliklerde benzer merasimler uygulanmadığı gibi, bu tür evliliklerde aleniyet sonradan kazanılan bir durumdur.

Ortadoğu coğrafyasında yaygın tekeşliliğin yanında kısmi olarak çokeşlilik vak'aları da görülmektedir. Dinin dört eşe kadar izin vermesi²⁴ ve bazı ülkelerde birden fazla eşe resmi nikâh yaptırma olanağı olmasına²⁵ rağmen, bu coğrafyada çokeşlilik oranları düşüktür. Sıhhatli veriler olmasa bile çokeşliliğin diğer bölgelerden da-

²² Dikhla kelimesi Arapça'da bir nesnenin bir nesneye girmesi ya da o nesneye dahil olması anlamına gelen "girme" fiiline karşılık gelir.

²³ Dahl, op. cit., s. 73-78.

²⁴ "Eğer yetimlerin haklarını gözetemeyeceğinizden korkarsanız size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder tane nikah edin ve bu suretle de adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane ile yahut sahip olduğunuz cariyelerle yetinin...", Bkz. K. Kerim, 4:3.

²⁵ Libya, Fas, Suriye ve Mısır'da birden fazla evlilik akidleri resmi mercilerde tescillenebilmektedir. Bkz. Hale, op.cit., s. 70.

ha yaygın olarak görüldüğü Filistin ve Ürdün bölgesinde bu oranların %3 ile %8 arasında olduğu tahmin edilmektedir.²⁶

Çokeşlilik uygulamasında Ortadoğu ülkelerinde devletin sınırlandırma ya da yasaklama yönünde açık bir iradeye sahip olduğu söylenemez. İstisna olarak Tunus'ta devletin erkeklerin Kur'an'da bildirilen eşler arasında eşitliği sağlayamayacağı gerekçesiyle 1956'da çokeşlilik uygulamasını yasaklaması belirtilebilir.²⁷

Çokeşlilik uygulamasına şehirden uzakta yaşayan bedevi topluluklarda da yaygın olduğu söylenemez. Bedeviler üzerine yapılan çalışmalarda²⁸ çokeşliliğin aile büyüğü (kabir al-a'ilah) ya da kabile liderleri (sheik) için istisna taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar bedevi ailelerdeki çokeşlilik uygulamasının aileler arası güç dengesini tesis ettiği, ailelerin finans gücünü pekiştirdiğini ortaya koymaktadır. Al-Krenawi ve Graham'ın İsrail sınırları içinde bulunan Negew bölgesindeki Arap bedeviler üzerindeki antropolojik çalışmada ortaya koydukları gibi, bedevi kabilelerinin çokeşlilik uygulamalarında dinin tain ettiği dört eşe kadar sınırlandırmaya pek de uyulmadığı, çoğu kereler dördün üstüne çıkıldığı görülür. Araştırmacılara göre, geleneklerini sıkı devam ettiren Müslüman bedevilerde dinin ihlal edilen bu emri, kabile içinde büyük bir dini gerginlik yaratmamaktadır.²⁹

Çokeşliliğin bir diğer türü ise mut'a nikâhı altında yürütülen geçici anlaşmaya dayalı nikâhtır. Genellikle Şii toplumlarında yaygın olan mut'a nikâhı³⁰ belli bir para veya sair mal karşılığındaki anlaşma sonrasında tesis edilir. Mut'a nikâhında kalıcı nikâhta olduğu gibi şahit ve irade beyanı gerekmediği gibi, belli bir ev ya da mekânda beraber yaşama zorunluluğu yoktur. Mut'a nikâhı, Ortadoğu ülkelerinde örfi (urfi) evlilik olarak bilinmektedir. Ortadoğu ülkelerinde evlilik dışı cinsel ilişkinin suç sayılmadığı ve devlet kontrolünde genelevinin olduğu Lübnan dışındaki ülkeler-

²⁶ Filistin İstatistik Merkezi Bürosu 1998'deki çokeşlilik oranlarının %3.5 olduğunu açıklarken, Ramallah Dini Mahkeme kayıtlarında ise 2919 kayıtlı nikahın 154'ünün (%5.3) ikinci eş için yapıldığı görülmektedir. Bkz.: **Sawt Al-Nissa** (no. 72, 20 Mayıs 1999).

²⁷ Baron, op. cit., s. 74.

²⁸ Bedevi ailesi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Sami Al-Gandi, **The Structure of tribal Society and Modernization in Saudi Arabia**, (Alexandria: Al Maktabh Al Jamai, 1990); Alean Al-Krenawi ve John Graham, "Social Work Practice with Polygamous", **Child and Adolescent Social Work Journal** (No: 14, 1997), s. 445-458; Haj Samira, "Palestinian Women and Patriarchal Relations", **Signs: Journal of Women in Culture and Society** (No. 17, 1992), s. 761-778.

²⁹ Al-Krenawi ve Graham, op. cit., s. 505-506.

³⁰ Mut'a nikâhı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Shahla Haeri, **Law of Desire: Temporary Marriage in Shi'a Islam** (Syracuse: Syracuse Univ. Press, 1989)

de örfi evlilik ceza-i müeyyideye karşı uygulama alanı bulmaktadır. Feminist analizler örfi evliliğin kadınları seks işçiliğine sevk ettiğini ve seks işçiliğin bu yolla meşru bir zemine oturtulduğunu belirtirler.³¹

1.2. Akrabalık İlişkileri ve Bu İlişkilerde Yaşanan Değişim

Ortadoğu'daki aile yapısı bir üst bölümde belirtildiği şekliyle iktisadi ve siyasi yapılanmasını tesis ettiği akrabalık ilişkileri üzerine inşa eder. Bu akrabalık ilişkilerine baktığımızda aile üyelerinin etrafında ilişkilerini tesis ettikleri, merkezinde “ba-ba”nın olduğu bir ataerkil yapı söz konusudur.

Akrabalık ilişkilerinin ataerkil yapı etrafında şekilleniyor olması bizlere yekpare bir ilişkiler ağını sunmaz. Aksine bu yapının sürekli bir şekilde siyasi ve iktisadi yapıdan etkileniyor olması, ataerkil yapının mahiyetini, müzakerelerin sürekli sürdü-rüldüğü bir uzamda yapılanmasına sebebiyet verir. Ataerkil yapıdaki değişimi literatürde sürdürülen tartışmada da görmek mümkündür. Slyvia Walloy, premodern aile ile devlet ve serbest piyasa koşulları etrafında şekillenen aile ilişkilerini tanımlamak için *özel ateerkil* ile *kamasul ataerkil* kavramlarını kullanırken; Deniz Kandiyoti, John Cadwell'in *ataerkil hudut* olarak tarıma dayalı aile yapısındaki ilişkileri tanımlamak için kullandığı kavramı Ortadoğu'daki tarıma dayalı aile yapısını içine alacak şekilde *klasik ataerkil* kavramını kullanır. Hisham Sharab'i ise petrole dayalı bir ekonomik yapı içinde modern ve geleneksel yapıların şekillendirdiği ailevi ilişkileri tanımlamak için *yeniataerkil* kavramını kullanmaktadır.³²

Ataerkil yapı “cinsiyet”ve”yaş” üzerinden ailevi mükellefiyetlerini kurarken; Ortadoğu'da farklı olarak akrabalık ilişkilerinde evin büyük hanımı erkeklerin bu yapı içinde tesis ettikleri otoriteye iştirak edebilmektedir. Ataerkilliğin eril ve yaşça büyük olmayı akrabalık ilişkilerinde imtiyazlı kılması, erkeklerin kendi aralarında yaşça büyük olanlara; kadınların ise babalarına, erkek kardeşlerine, dedelerine, amcalarına ve erkek kuzenlerine karşı sorumluluklarını belirler. Kadınlar hane içindeki erkeklere karşı mükellefiyetlerini gözetlemek zorunda kalmalarının yanında, Kandiyoti'ye göre

³¹ İkran Eum, “Urfi Marriage an Egyptian Verison of Co-habitation?” *Al-Raida* (Vol. XXI-XXII. Nos. 106-107, Summer/Fall, 2004-2005), s. 64-69.

³² Moghadam, op. cit., s. 113-122.

klasik ataerkillikte yaş üzerinden yapılandırılan hiyerarşi sonucunda, evin büyük hanımına itaat etmek, hürmet etmek zorunda kalmaktadırlar.³³

Ataerkil yapı, toplumsal kurallar gibi geniş bir yaptırım ve gözetlemeyi klasik yapılandırmanın dışında birçok istisnai ve yeniden anlamlandırma ile sağlayabilmektedir. Küçük erkek kardeş ekonomik ve siyasi güce sahipse ağabeyi; kız kardeş zengin ve nüfuza sahip ise, erkek kardeşi üzerinde otorite kurması mümkündür. Ataerkil yapıda amcanın ailenin ekonomik ve siyasi imkânlarından mahrum kalması, amcanın ailenin diğer üyelerine karşı açıktan muhalefetini doğurabilirken; sağlığı ve ekonomik gücü sarsılmış babanın, çocukları üzerindeki otoritesinin zayıflaması söz konusu olabilmektedir.³⁴

Ataerkil yapı akrabalık ilişkilerini **babasoylu** (patrilineality), **babayerli** (patrilocality) ve **aile içi evlilik** (ednogami) uygulamalarıyla sürdürür. Bu uygulamalar ataerkilliğin etkisini artırırken, ataerkil yapıya Ortadoğu coğrafyasında özgümlükler katar.

Babasoyluluk, nesebin erkek çocuk üzerinden intikalinin sağlanması anlamına gelir. Nesebin intikalini sağlayan erkek çocuk, mesuliyet taşımanın yanında kendi aile üyelerini korumak, ailenin toplumdaki nüfuzunu artırmak ve aile fertleri arasında ilişkinin sürdürülmesini sağlamakla mükelleftir. Babasoyluluk nesebin erkek çocuk üzerinden intikalini sağlarken, aynı zamanda hem erkek hem de kız çocuklarının akrabalık illiyetlerini babanın soyu üzerinden kurmalarını sağlamaktadır.

Babanın akrabalık illiyeti evlenen kadınlar için de geçerliliğini taşır. Bu etkiyi evlenen kadının, kocasının akrabalık ilişkilerine katılmaktan ziyade, babası ve erkek kardeşlerinin akrabalık illiyetlerine bağlı olmasında ve evlenmeden önceki ailesinin ünvanlarıyla anılmasında görürüz. Kadının evlilik sonrasında kendi ailesine, ailenin de evlilik sonrasında kızlarına karşı sorumlulukları, evlilik sonrasında erkek eşi ve erkeğin ailesine karşı kadına güvence fırsatını sunar.

Kadın babasoyluluğun kendisine sunduğu imkânı, evlilik sonrasında doğabilecek sorunların çözümünde kendi ailesinin erkek üyelerinin tam desteğini alabilmek

³³ Deniz Kandiyoti, "Bargaining with Patriarch", **Gender and Society** (Vol. 2, No. 3, September 1988), s. 278.

³⁴ Suad Joseph, "Gender and Family in the Arab World", **Arab Women/Between Defiance and Restraint**, ed., Suha Sabbagh, (NY: Olive Branch Press, 1996), s. 106.

için babasından kendisine intikal edecek olan mirasa talip olmaz. Babadan intikal eden mirasın parçalanmaması, aile üyeleri arasında ilişkileri perçinlerken, kadının erkek kardeşleri tarafından desteklenmesini güncel tutar.³⁵

Babasoyluluk aile ilişkilerini sağlamlaştıracak, ailenin siyasi ve iktisadi yapılanmasını güçlendirecek olan aile içi evliliği kendi içinde yapılandırır. Aile içi evlilik babasoylu yapıya dayandığından dolayı kuzenler arası evliliği gündeme taşır. Amca kızı (bint amme) ile amca oğlu (ibn amme) arasında tesis edilen evlilik, kadınların her iki aileye karşı sorumluluğunu artırırken, çiftler arası ihtilaflar ailenin erkeklerinin müdahil olduğu bir tartışma alanı yaratmaktan çok, aileye mensup kadınlar arasında bir tartışmaya dönüşür.

Aile içi evlilik, babayerli içinde konumlandırılıyorsa, bir diğer ifadeyle evli çiftler erkeğin ailesinin hanesine ya da erkeğin ailesinin yakın bir çevresine yerleştiriliyorsa, çiftler arasında cereyan eden ihtilaflar aileye mensup kadınların tartışmaya katılımlarını artırmaktadır. Kandiyoti, aile içi evliliklerde, çiftlerin erkeğin ailesinin yanına yerleşmesi sonrasında kaynana ile gelin arasındaki gerilimin arttığını belirtir.³⁶ Aynı zamanda babayerlilik, eltiler arası ve yenge görümce arasındaki [erkeklerin müdahil olmadığı] gündelik tartışmaları da yaratır.³⁷

³⁵ Ibid., s. 97.

³⁶ Kandiyoti, op. cit., s. 278.

³⁷ Elizabeth M. Bergman, Fas'da yaygın olarak söylenen ve hane içindeki çatışmaları yansıtan atasözleri üzerinden yaptığı toplumsal cinsiyet ilişkileri okumasında kullandığı atasözlerde görüldüğü gibi:

lli ghelbu-h r-rzhal fe z-zenka ta-yzhi l- isha fe -d dar.

Erkek, dışarda kışna geçirilen evde dış geçiren;

r-razhal bla wlad bhal ud bla keyd

Oğlansız baba, kamışsız dana;

mra bla razhel eshjh ble bratel

Kadın erkeği ile kuş yuvasıyla övünür;

ana lli lheft b-izar-i w-zhebt le bla l-dar-i

Dışarda peçesiz dolaşma, içerde sürmesiz yaşama;

lli dda mrat-u le-zhma'a ta ytellek -ha

Kadıyla avun, talakla övün;

kerri weld-ek fuk le hsir w-kerri mrat-ek fuk le-srir

Çocuk masada, kadın yatakta eğitilir;

le-yalat w-ulad fe-d-dar we-r-rzhal fe-lalla -w-mali

Kadınla çocuklar evde tıkmalı, erkek meydanlara sıvışmalı;

mro mekfiyo malika mekhfiya

Gizli bir kadın gizlenen bir kraliçedir;

mra fe-d dar khadem ma-end-ha khbar

Babayerlilik aile ilişkilerinin ortak hane ve çevrede sürdürülmesini sağlarken, kadınların hem kırsalda hem de şehirde aile temelli ortak iktisadi faaliyetlerini de şekillendirir. Kadınların aile üretimine katılımları kırsalda tarım faaliyetlerinin ortak yürütülmesi, şehirlerde ise kadınların küçük atölyelerde aile ekonomisini güçlendirmeye dönük ya ücretsiz ya da düzensiz ücretlerle çalıştırılmaları şeklinde gerçekleşir. Babayerliliğin aile ekonomisini hem kırsalda hem de şehirde yapılandırması akrabalık ilişkilerini güçlendirerek ataerkil yapının değişim unsurları karşısında direnç kazanmasını sağlar.³⁸

Akrabalık ilişkileri gerçek akrabalık illiyeti bulunmaması halinde de kullanım alanına sahiptir. Akraba olmayan kişilerin birbirlerine hitaplarında kullandıkları akrabalık ifadeleri, gündelik yaşamda geçici sorunların çözümü, resmi veyahut gayr-i resmi taleplerin karşılanmasında “vasıta” olarak iş görür. Erkeğin, kadını bacım (ikti), kadının, erkeği birader (ahi) olarak kamusal alanda tanımlaması, kadın ve erkeğin birbirleri karşısında mesafelerini toplumsal cinsiyet algısına göre konumlandırırken, karşı cinsten kişilerin ilişkilerini akrabalık ilişkileri üzerinden “emniyet” hissi üzerinden kurgusunu sağlar.³⁹

Ev kadınısın cehaletine toz kondurma, cariyeliğini unutma;

huwa baki fe-r-rham w-hiya seddat-l –u s- selham

Erkek bebek annenin rahminde, annesinin aklı pelerinde;

lli ma-end-ha bent ha tedfen ras-ha fe-hyat-ha

Gençken oğlunla övünürsün, yaşlandığında kızına görünürsün.

llah ye'ti-ni ma bghat-l-i mrat-i lehla ye'ti-ni ma bghat-li mmi

Allah'ım annemin içinden geçeni bana eş, geçmeyen leş eyle;

hmat-i wzheh d dlu hiya harra w weld- ha hlu

Çirkinsen eltin sever, güzelsen söver;

shrayek ta yhebtu met'ankin we-n nwayet metfarkin

Kumalar kol kola, eltiler düşman başa;

hmat-i lallat-i w-bent-ha mulat-i

Kaynanaya şeker diyen görümceye bal der;

le –guza ila ma-hedrat sh thezz ras-ha

Kaynana konuşmaz kafasını sallar;

rhe l-i a seghr-i bash nnaki rust-i

Vereceksin kaynanaya gençliği, göstereceksin geline tekme.

Daha geniş bilgi için bkz.: Elizabeth M. Bergman, “Keeping It in the Family: Gender and Conflict in Moroccan Arabic Proverbs”, **Reconstructing Gender in the Middle East**, eds., Fatma M. Göçek ve Shiva Balaghi, (NY: Colombia Univ. Press, 1994), s. 201-215.

³⁸ Julia Clancy-Smith, “A Woman Without Her Distaff: Gender, Work and Handicraft Production in Colonial North Africa”, **Social History of Women and Gender in the Modern Middle East**, eds., M. Meriwether ve J. Tucker, (Boulder: Westview Press, 1999), s. 25-23.

³⁹ Joseph, “Gender and Family”, s. 200-201.

Akrabalık ilişkileri aile içinde aile mensuplarını birbirlerine karşı konumlandırırken, aile üyelerinin kamusal alana dair münasebetlerini de düzenler. Kişinin Batı’da olduğu şekliyle kamusal alana dair vatandaşlık haklarını birey olarak elde etme şeklini, Ortadoğu’da kişilerin birey olarak haklarını “ilşki” içinde bulundukları akrabalık ilişkileri ve mensup oldukları cemaat aidiyeti üzerinden gerçekleştirdiklerini görürüz. Carole Pateman, Batı’daki bu durumun aslında kadın ve erkeğin eşit bir mukavele ile gerçekleştirdiği bir katılım olmasından çok modern ataerkilliğin liberal tasavvurunun tezahürü olduğunu;⁴⁰ S. Joseph ise Ortadoğu’daki “ilşki” etrafında kamusal alana katılımın bizatihi “ilşki”nin ataerkilliğe eklenmesi ve ataerkilliği yapılandırması olarak iki vecheli olduğunu belirtir.⁴¹

Joseph, Ortadoğu’daki aile yapısının, aile ilişkilerinin dışına eklenmesini özel ve kamusal ayrımı içinde ele almanın yeterli olamayacağını, hususen Nira Yuval-Davis’in alternatif olarak önerdiği devlet, sivil toplum ve akrabalık ilişkileri tanımlamasına farklı tanımlamaların eklenmesiyle bu ilişkilerin mahiyetini anlayabileceğimizi savunur.⁴²

Joseph bu durumda “resmi alan” (governmental) ile “dâhili alan” (non-governmental) kavramlaştırmasını ileri sürer. Joseph’e göre resmi alan, ailenin dâhili alandaki varlığını diğer aileler karşısında iktisadi ve siyasi ilişkiler üzerinden aktaracağı alandır. Bu alan, her ailenin fikrini müzakereye açacağı ve kendini konumlandıracağı bir alan olmaktan ziyade, dâhili alanda müzakere edilen bir fikrin nihai olarak ailenin dışına aktarıldığı bir uzamdır. Dâhili alan ise yalnız kadınları veyahut mahrem ilişkilerin içinde vuku bulduğu alanı imlemez. Bu alan, içinde dini cemaatlerin, etnik grupların, aşiretlerin ve kabilelerin varlık alanlarını tesis ettikleri ve bu birlik-teliklerin dâhili alanda ilişkilerini müzakere ettikleri ve hiyerarşik olarak düzenledikleri bir alandır. Dâhili alanın “dâhili” olması, bir diğer ifadeyle mahrem olması geniş bir alanı içine dâhil etmesi ve iktisadi ve siyasi faaliyetleri geniş bir şekilde düzenlemesiyle özel alan kavramsallaştırmasından farklılaşır.⁴³

⁴⁰ Carole Pateman, **The Sexual Contract**, (Stanford: Stanford Univ. Press, 1998), s. 14.

⁴¹ Suad Joseph, “The Public/Private – The Imagined Boundary in the Imagined Nations/ State/ Community”, **Feminist Review**, (No. 57, Autumn 1997), s. 86.

⁴² Ibid., s. 76.

⁴³ Ibid., s. 75-77; Joe Stark “Gender and Civil Society and Interview with Suad Josep”, **Arab Women/Between Defiance and Restraint**, s. 203-210.

Özellikle resmi alana intikal ettirilen aile temelli siyasi ve iktisadi nüfuzun Joseph'e göre Nancy Chadow'un kamusal alandaki müzakerelerin akrabalık ilişkilerine dayanmadığı [ve de duygusal saike bağlı olmadığı] şeklindeki tezi ile çakışmaktadır. Dâhili alanın tasavvurundaki hiyerarşik yapılanmanın resmi alana intikali-ne baktığımızda, ailenin dâhili alanda karar kıldığı ve aileyi temsil edebileceği üzerine ortak kanaatin olduğu erkeğin, aileyi resmi alanda siyaseten temsil etmesi ve ailenin resmi alandaki sorunlarını çözmeden sorumlu olmasında görürüz.⁴⁴

Resmi alanda ailesini temsil etmekle mükellef olan erkek, ailesinin dâhili alandaki yönelimlerini resmi alana taşır. Resmi alanda vereceği kararların dâhili alandaki müzakerelerin hilafına olamayacağı gibi, kendi ailesini resmi alanda devlet ve diğer ailelerin konumlarına karşı zaafiyete uğratamaz. Erkek siyasetçinin resmi alandaki vereceği kararları belirleyen resmi alan ile dâhili alan arasındaki karşılıklı bu yapı, siyasetin Ortadoğu'daki aile temelli oluşmasını doğurduğu gibi, ailenin büyüğü olarak erkek siyasetçiyi siyasi ve iktisadi etkinliğin müdafisi olarak konumlandırır.

Siyasetin dâhili alan üzerinden yapılanması ve bunun ailenin bütün fertlerinin siyasete ilgilerini canlı tutması, Joseph'e göre Ortadoğu ülkelerinde demokratikleşmeyi, siyasete aktif katılımı sağlamamaktadır. Siyasetin dâhili alanda babasoylu yapılanması, siyasetin bireylerin belli politikalar etrafında özgür ifadelerine dayalı örgütlenmelerini engellediği gibi, özellikle kadınların siyasete katılımlarını azaltmaktadır.⁴⁵ Resmi alandaki ilişkilerin dâhili alan üzerinden yapılandırılması siyasi ve iktisadi etkinliği tayin ettiği gibi ulusal uyrukluk konusunun da babasoylu olarak düzenlenmesini doğurur. Bu durumda kadın, ulusal uyrukluk aidiyetini dâhili alanda belirlenen hiyerarşik yapılanmanın dışında belirleyemeyeceği gibi, resmi alana dair bütün katılımını babasoylu olarak yapılandıran dâhili alan üzerinden gerçekleştirir.⁴⁶

Ataerkil temelli akrabalık ilişkilerinin Ortadoğu'daki toplumların yakın dönemde geçirdiği iktisadi ve siyasi değişim ve kadın hareketinin sürdürdüğü mücadele sonrası değiştiği; kimilerine göre ataerkil temelli olarak yeniden yapılandığı şeklindeki yürütülen akademik tartışmalar, günümüz Ortadoğu dünyasında yaşanan askeri

⁴⁴ Ibid., s. 81.

⁴⁵ Joseph, "Gender and Family", s. 198.

⁴⁶ Suad Joseph, "Women Between Nation and State in Lebanon", **Between Woman and Nation**, eds., N. Alarcon ve M. Moallem, (Durham: Duke Univ. Press, 1999), s. 174.

çatışmaların bölgedeki “erkeklik”i krize sürüklediği şeklindeki tartışmaları içine alacak şekilde genişletilmektedir.

Bu ilişkilerin kadınların verdiği mücadeleler sonrası büyük değişime uğradığı şeklindeki yaklaşıma eğildiğimizde Kandiyoti’nin ileri sürdüğü *ataerkil pazarlık* kavramı bizlere önemli bir projeksiyon sunmaktadır.

Kandiyoti’ye göre *ataerkil pazarlık* kadınların içinde bulundukları etnik ve sınıfsal yapı içerisinde stratejilerini uzun mücadele ve müzakere sonucu yapılandıkları ilişkidir. Kandiyoti, mücadele ve müzakere kavramlarının altını çizerek kadınların ataerkilliğe karşı sürdürdüğü mücadelede “etkin” olarak kadın sorununa katılımlarının çerçevesini çizerken, ataerkil yapı üzerindeki monolitik genellemelere karşı ihtilafını ortaya koyar:

*“Ataerkil pazarlık bütün zamanları kapsayan, değişmez bir yapı değildir. Aksine tarihsel değişim içerisinde verilen mücadele ve yapılan müzakereler toplumsal cinsiyet konumlandırmalarını yeni tartışma alanlarına çekmektedir.”*⁴⁷

Moghadam’a göre ise, ataerkil temelli akrabalık ilişkilerinin zayıflaması ve değişmesi üç ana temele dayanır:

*“(1) Endüstrileşmenin yayılması, şehirleşme, emek piyasasına artan katılım, devlet destekli eğitim, zayıflayan aile reisi otoritesi; (2) İslam Aile Hukuku’ndaki erkeğin kadın üstündeki üstünlüğünün tartışmaya açılması; (3) Kadınların elde ettikleri vatandaşlık, siyasi ve sosyal haklar...”*⁴⁸

Moghadam, gerçekleşen değişimlerin merkezine siyasi iktidarların Ortadoğu ülkelerinde gerçekleştirdikleri reformları yerleştirerek ilişkilerde yaşanan değişimleri açıklamaya çalışır. Moghadam’a göre bu değişimler 70’li yıllarda İslamcılığın yükselmesiyle dönem dönem gerilemiş olsa bile, devletin İslamcı hareketlere karşı tutumu ve güçlenen feminist örgütlerin muhalefeti toplumun yeniden muhafazakârlaşmasına karşı güçlü bir direnç oluşturmuştur.⁴⁹

Ataerkil yapıda devlet destekli yaşanan değişimin ataerkilliği zayıflatmadığı, devlet eliyle ataerkil ilişkilerin *yeniataerkil* bir yapılanmayla yeniden tesis edildiği iddiasıyla bu değişimleri farklı bir perspektiften okumaya çalışan Hisham Sharabi ise, makro yapıdaki (devlet, toplum ve ekonomi) değişim ile mikro yapıdaki (aile ve

⁴⁷ Kandiyoti, op. cit., s. 275.

⁴⁸ Moghadam, op. cit., s. 129.

⁴⁹ Ibid., s. 127-128.

birey yaşamı) değişimin gelenek ve modernleşme üzerinden kapitalizm temelli ataerkilliği modernize ettiğini belirtir.⁵⁰

Sharabi, petrol gelirlerine bağlı olarak artan sanayileşmenin Ortadoğu tarihinde geleneksel akrabalık ilişkilerini zayıflatmamasını, devletin iktisadi faaliyetlerini kendi bünyesi altında tutmasına ve bu faaliyetlerin devlete yakın ailelerin kontrolünde olmasına bağlar. Aslında Sharabi, mevcut değişim anlatısına devlet kademelerinde gerçekleşen ve temelleri geleneksel ataerkil ilişkilerin *yeniataerkil* hüviyette topluma yansımaları olarak anlam yükler.

Sharabi, bu yoğun değişim anlatısı altında modernleşmeye yüklenen anlamın modernleşmeyi “şizofrenik” kavrayışa çektiğini iddia eder. Bunun için Mısırlı roman yazarı Najip Mahfouz’un bir romanındaki karakteri aktararak bu kavrayışa dikkat çeker:

“Kahramanımız modern bir yaşama sahip biri olarak Batı menşei hukuka, toplumda yaşanan değişime tereddüte mahal bırakmayacak şekilde biat ediyordu. Ona göre bunlar onun İslami akidesinde gerginlik yaratmıyordu... Kahramanımız hüzünlendiğinde ise iki dünya arasında kişiliğinin yarıldığına kanaat getiriyordu. Bir tarafta dini vecibeleri namaz, oruç ve dua; diğer tarafta ise bankada, mahkemede, caddede hatta sinema ve tiyatrodaki kimileyin ailesiyle beraber televizyon karşısında akidesinin ters-yüz edildiği bir dünya.”⁵¹

Sharabi bir taraftan yeni gelişmelerin ataerkilliği revize etmekten başka bir işlevi olmadığını belirtirken, diğer taraftan *yeniataerkil* süreçte ataerkil yapının temel araçlarının form değiştirdiği kanaatine hak veriyor gözükmektedir. Ona göre ataerkilliğin temel dayanağı olan geniş aile, *yeniataerkil* dönemde kendini çekirdek aileye bırakmıştır. Çekirdek ailenin şehirleşme ve yeni sınıfsal yapıya eklemlenmesindeki düşük irade, değişim sürecini ertelemiştir.⁵²

Sharabi’nin Ortadoğu’da doğal olarak yaşanan değişimlerin, devletin müdahalesi sonrasında geleneksel kurumların revize edilerek sürdüğü iddiası ve kadınların yürüttükleri mücadele sonrasında elde edilen kazanımları indirgemeci bir yaklaşımla ele alması, feminist araştırmacılar tarafından büyük bir eleştiriye tâbi tutulmaktadır.

⁵⁰ Hisham Sharabi, **Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society** (NY: Oxford Univ. Press, 1988), s. 145.

⁵¹ Ibid., s. 144.

⁵² Ibid., s. 31.

Robert Fernea, Sharabi'nin *yeniataerkil* kavramsallaştırmasıyla Ortadoğu'daki değişimin öncüsü ve eyleyicisi olarak devletin varolduğu şeklindeki tezinin toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişimi, zayıflayan ataerkil ilişkileri, kadınların kazanımlarını görmezden geldiğini belirtir. Fernea, eğer ataerkil ilişkiler *yeniataerkil* formlar altında sürdürülebiliyorsa, erkeğin konumunda yaşadığı kaybı nasıl ve ne ile açıklayacağımızı sorar. Fernea, herhangi bir Ortadoğu ülkesinin caddelerinde gezintiye çıkıldığında bu değişimin hiçbir akademik çabaya gerek kalmadan görülebileceğini ileri sürer. Sharabi'nin kavramsallaştırmasına ağır eleştiriler yönelten Fernea, *yeniataerkil*'liğin ataerkillik gibi "modası geçmiş" bir kavramsallaştırma olduğunu belirtir.⁵³

Fernea'nın Sharabi'ye yönelttiği eleştirileri akrabalık ilişkilerinde yaşanan değişim üzerinde okumaya çalıştığımızda, Sharabi'nin zayıflayan akrabalık ilişkilerini açıklayamadığını görürüz. Bu durum erkek çocuk ebeveyn, gelin kaynana ilişkilerinde açık bir şekilde olarak ortaya çıkar.

Kandiyoti'ye göre, ekonomik şartların erkek çocuğun ayrı eve çıkmasını sağlaması, kaynananın gelin üzerindeki etkisini zayıflatmış gibi, aileler arası sıkı ilişkiyi azaltmaktadır. Kaynana gelin, erkek çocuk ebeveynler arası ilişkinin azalması evli çiftler arasında müzakere ortamını artırırken, genç çiftlerin ebeveynlerine olan bağımlılıklarını azaltmıştır. Bir diğer faktör ise sağlık şartlarının iyileştirilmesiyle bölgede insan ömrünün artması, yaşlı ebeveynler ile çocukları arasındaki sorumluluk duygusunu değiştirmiştir.⁵⁴

J. Olmsted, ortalama yaşam oranlarının artması, kadınların emek piyasasına katılımı ve çocuk bakımının şehir yaşamında gün geçtikçe zorlaşması, Ortadoğu ülkelerinde yaşlı ebeveynlerin huzurevlerine yerleştirilmesine neden olduğunu belirtir. Olmsted'e göre, Ortadoğu toplumlarında bu yeni tecrübenin ebeveynler ile çocukları arasındaki ilişkiyi büyük ölçüde etkilemiş, klasik ataerkil ilişkileri büyük bir zaafiyete uğratmıştır.⁵⁵

⁵³ Robert Fernea, "Gender, Sexuality and Patriarchy in Modern Egypt", **Critique: Critical Middle Eastern Studies** (12(2) Fall 2003), s. 141-153.

⁵⁴ Kandiyoti, op. cit., s. 279.

⁵⁵ Jennifer C. Olmsted, "Gender, Aging, and the Evolving Arab Patriarchal Contract", **Feminist Economics**, (11(2) July 2005), s. 70-73.

M. Hatem ise konuya farklı açıdan bakarak Ortadoğu kadınının geçirdiği ekonomik değişimin feminist incelemelerde yeterince ele alınmadığını, buna bağlı olarak ataerkil yapı içerisinde kadınların iktisadi ve sınıfsal kazanımlarının ataerkil yapıyı dönüştürmede etkisinin ortaya konulamadığını savunur. Hatem, ilk defa olarak emek piyasasındaki ataerkil yapılanmaya Nawal El-Saadawi'nin vurgu yaptığını ama ataerkil yapının sınıfsal yapı üzerindeki etkisini tam olarak ortaya koyamadığını belirtir. Hatem, Fatıma Mernisi'de de ataerkilliğin sınıfsal ayırımının net ifadesini göremediğini, Mernisi'nin toplumsal cinsiyet ile iktisadi faaliyetler arasında ayırımı başarıyla ortaya koyamadığını savunur.⁵⁶

Ataerkil ve *yeniataerkil* tartışmalarını günümüze gelindiğinde “erkeklik” konusunu içine alacak şekilde, Ortadoğu ülkelerinde ataerkil yapının “erkeklik”in zaafiyete uğradığı şeklindeki argümanlara dayandırılarak yeniden tarif edilmesi çabalarına tanıklık edilir.

Don Conway-Long, Ortadoğu'daki “erkeklik” oluşumu sürecine eğilerek, günümüz Ortadoğu dünyasında “erkeklik”in oluşum sürecinin Sharabi'nin 80'lerin sonunda çerçevesini çizdiği alanlarda oluşmadığını savunur. Conway-Long, iletişim teknolojilerinin yaygın olarak kullanılması ve küreselleşmenin artan etkisinin toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürüp yeniden kurduğunu; bu değişimi muhafazakâr dinci gruplara mensup gençlerde de görmenin olası olduğunu belirtir. Conway-Long, “erkeklik”in dönüşmesinin ya da “zaafiyete” uğramasının içerden ve dışarıdan modernleşme talepleriyle önüne geçilemeyecek bir sürece girdiğini iddia eder.⁵⁷

Marcia C. Ihorn, Ortadoğu'da “erkeklik”in Yeni Doğum Teknikleri'nin yaygın olarak kullanılması ve doğum oranlarının düşmesiyle büyük kriz geçirdiğini savunur. Ihorn, Ortadoğu'da ataerkilliğin en büyük dayanağının çok sayıda [erkek] çocuk sahibi olmaya dayandığını bunun ekonomik krizler ve şehirleşmeyle zayıfladığını iddia eder. Bu durumun erkeklerin kendi aralarında güce dayalı ilişkilerinde klasik

⁵⁶ Mervat Hatem, “Class and Patriarchy as Competing Paradigms for the Study of Middle Eastern Women”, **Comparative Studies in Society and History** (Vol. 29, No. 4, October 1987), s. 811-818.

⁵⁷ Don Conway-Long, “Seeking Masculinities in the Middle East”, **Al-Raida**, (Volume XXI, Nos. 104-105 Winter/Spring 2004), s. 12-21.

ataerkil yapıdaki fazla çocuğa sahip olmanın işlevini sürdüremeyeceğinden, erkeklerin eşleri karşısındaki üstünlüklerini tartışma konusuna çevireceğini iddia eder.⁵⁸

Adam Jones ise, Ortadoğu coğrafyasında yaşanan savaşların özellikle II. Körfez Savaşı ile beraber yaşanan cezaevi skandalları ve artan işsizliğin “erkeklik”i krize soktuğunu iddia etmektedir. Jones, Abu Ghraib Cezaevi’ne dikkat çekerek, cezaevinde erkeklere yapılan işkencenin görüntülerinin medya aracılığıyla bütün dünyaya yayılmasını, özellikle Müslüman Arap erkeklerin, erkeklik duygusunu incittiğini belirtir. Savaşla beraber Irak’ta artan işsizliğin Iraklı erkekleri aileleri karşısında ataerkil sorumluluklarını yerine getirmelerinde erkekleri sıkıntıya soktuğunu, bu sıkıntının erkeklerde aile üyelerine karşı konumlarını ifa edememe sıkıntısıyla “erkeklik” tasavvurlarını muğlâklaştırdığını savunur:

“... gün geçtikçe çocuk ve kadınların yaşadıkları psikolojik travmalar çığ gibi büyüyor. Katiyetle söylenebilir ki, erkeklerin son Irak işgali sonrası “erkeklik krizi”nde yaşadıkları en büyük travmadır. İşgal güçlerine karşı yükselen direnişe baktığımızda da erkeklerin geçim sıkıntısı ve işsizlik altında incinen duygularını görebiliriz... Hiç şüphe yok ki erkekleri inciten şartlar “yüksek” bir erkeklik krizinin fitilini ateşlemiştir.”⁵⁹

1.3. “Namus” ve Kadınlara Yönelik Şiddet

Ortadoğu toplumlarında babasoylu yapı içerisinde namus (sharaf) ve utanma (ayb) kavramları büyük bir önem barındırır. Bu kavramlar bedevi yiğitlik (hamasa) ve konukseverlik (diyafa) değerlerine dayandırılır. Namus kavramı hususiyetle ırz (ırd) kelimesi ile ilintilendirilir. Arapça olan ırz kelimesi, kadınlar için kullanıldığında, namus kelimesini çağrıştırmaktadır. Arap kültüründe ailenin namusu/şerefi, erkeğin kendine mensup olanlara cömertliği, yiğitliği; erkekliğin alameti, kızkardeşi ve kızının paklığı (bakire olması); annesi ve eşinin sadakatini imler. Namus, ırz ve utanma kavramları Arap kültürü içinde bir değer taşımanın yanında, ailenin anlamını oluşturacak olan kadınların davranış biçimlerini düzenleyerek, kadınların toplumsal davranışlarını kontrol mekanizmasına dönüşür.⁶⁰

⁵⁸ Marci C. Inhorn, “Male Infertility, Masculinity and New Reproductive Technologies in the Arab World”, **Al-Raida** (Volume XXI, Nos. 104-105 Winter/Spring 2004), 38-41.

⁵⁹ Adam Jones, “Humiliation and Masculine Crisis in Iraq”, **Al-Raida** (Volume XXI, Nos. 104-105, Winter/Spring 2004), s. 72-73.

⁶⁰ Anahid D Kulwicki, “The Practice of Honor Crimes: A Glimpse of Domestic Violence in the Arab World”, **Issues in Mental Health Nursing** (No. 23, 2002), s. 84.

Babasoylu yapı kadınlar için birçok avantajı barındırmaktadır. En başta gelen avantajı kadının erkek akrabaları tarafından korunması, özellikle de evlilikle ilgili meseleler ve ailevi ihtilaflarda (evli kadının üzerine genç kuma getirilmesi gibi sorunlarda), babasoyluluk koruyucu bir etkene dönüşür. Çünkü erkek, ailevi ilişkilerin birbirine bağlı olduğunu ve eşine kötü davranıp eşinin babası ve kardeşleriyle ihtilafa düşmenin anlamını bilir. Buna mukabil ırz konusunda kadın evlilik dışı cinsel ilişki ya da ırzı “lekeleyecek” bir eylemin içinde bulunursa erkek akrabalarını sıkıntıya sürükler. Eğer ailenin itibarını (namusunu) tevdi edecek bir umut kalmadıysa (bazı vakalarda kadın-erkek arkadaşıyla acele bir şekilde evlendirilip sorun çözülebilir), aile üyeleri kadını ya yalnızlaştırır, ya kadına sözlü hakaretlerde bulunur ya da ölüme varacak şekilde kendisine fiziki darpta bulunur. Sonuçta kadının akrabaları, aile üyelerinden birinin kadını cezalandırmasını destekler. Hatta bu durum ailenin itibarını zedeleyen kadının kanının ailenin namusunu “temizlemesi” ya da “yıkaması” şeklinde kelimelerde ifade edilerek aile üyesi bir erkeğin kadını öldürmesi sağlanır.⁶¹

Ataerkil yapıdaki kadın-erkek arasındaki eşit olmayan iktidar dengesi, benzer şekilde babasoylu yapıda bu uygulama üzerinden sürdürülür. Ataerkil yapıda erkek kadın üzerinde toplumsal ve ailevi tasarruflara sahipken, erkek kadına sağladığı iktisadi destek karşılığında kendisine sadakat ve hane içinde hizmet talep eder. Bu yapı içinde kültürel normlar erkeği cinsiyetler arası üstün konuma, kadını ise erkeğe tâbi kılarak, erkeğe iktisadi ve sosyal kontrol yetkisini verir. Ataerkil yapıda kadın, babasoylu yapının aksine, eşinin soyismini alarak eşinin ailesiyle kendi ailesinden daha yakın ilişkiye girebilmektedir. Feminist araştırmacılar ataerkil yapıdaki bu durumun, kocanın kadın üzerinde tasarrufunun ağır geldiği ve bazı olaylarda görüldüğü gibi kadının sadakatinden şüpheye düşüldüğünde erkek ailesi tarafından sözlü ya da fiziki saldırıya uğramasında ortaya çıktığını belirtirler. Babasoylu yapıda ise erkeğin eşini suçlamasından ziyade, şüphe edilen evli kadının cezalandırılması, kendi ailesine mensup erkekler tarafından üstlenilir.⁶²

Namus kavramı yalnız Ortadoğu toplumlarına ait olmadığı, yapılan araştırmalara göre Akdeniz ülkelerinin çoğunda olduğu görülür. T. Koçtürk, kahir ekseriye-

⁶¹ Ibid., s.85.

⁶² Daha geniş bilgi için bkz: Halim Barakat, **The Arab World: Society. Culture and State.**, (University of California Press, 1993); N.Keddie ve N.Beck, **Women in the Muslim World** (Cambridge; Cambirdge Univ. Press, 1980).

tiyle namus ve namus cinayetlerinin Ortadoğu ülkelerinde görüldüğü şeklindeki kanaatin varlığına işaret ederek, namusun bütün Akdeniz ülkelerinde, hatta Batı dünyası içinde bulunan Portekiz ve İspanya’da benzerlik gösterdiğini belirtir.⁶³

J.T.Pit Rivers’a göre ise namusun erkeğin ethosunda kadın iffeti olarak tecellisi, iffetine halel gelmiş kadının varlığının erkeğin kendi varlığını (onurunu) itibar kaybına uğratacağından, erkek, onurunun telafisini kadının öldürülmesinde görür:

*“Erkek, otoritesinin eşi, kızı ya da kız kardeşi üzerindeki tasarrufu, onlardan yapılmaması gerekeni ve ahlâki vasıfları (onurunun erkekler nezdinde zedelenmemesi) talep etmek şeklindedir; bunların dışında erkek, ailesinden yüksek bir ahlâk çabası beklemeyebilir ve onları bunun için zorlamaz.”*⁶⁴

Ortadoğu coğrafyasında namus etrafında işlenen namus cinayetlerinin (jara’im al-ird) değişik coğrafyalarda aile içinde kadınlara karış işlenen şiddet vak’alarıyla mukayese edilmesi bizlere namus cinayetlerinin Ortadoğu toplumlarında kültürel ve hukuki olumlanmasındaki izleği ortaya koyması açısından önemli perspektifler sunmaktadır.

Ortadoğu ülkelerinde namus etrafında işlenen namus cinayetlerine baktığımızda, gerekçelerin sıklık derecesine göre evlilik dışı hamilelik, zina, evlilik öncesi cinsel ilişki, “hafif kadınlık” söylentileri ve lekelenen itibar şeklinde sıralanabilir. Cinayetleri işleyenlerin akrabalık derecesine baktığımızda ise, çoğunlukla erkek kardeşler, sonrasında ise baba ve erkek yeğenlerin cinayeti işledikleri görülür.⁶⁵

Aile içi işlenen cinayet vak’alarının genelinde gerekçe olarak gösterilen “namusun temizlenmesi” ve “hafif kadınlık” söylentileri, namus cinayetlerini o kişilerin özel tasarrufları (al-haqq al-shakhsi) olarak değerlendirilmesini doğurmaktadır. Buna bağlı olarak ceza-i müeyyidenin bu yaklaşım etrafında yapılandırılması namus cinayetlerinin kültürel ve hukukî meşruluğuna Ortadoğu toplumlarında zemin hazırlamaktadır.

Namus cinayetlerinin merkezine oturtulan Arapça bir kelime olan zina kelimesi, kadın veyahut erkeğin evlilik öncesi ya da sonrasında kabahat işlemesini imler. Ortadoğu ülkelerinde meşru yoldan kurulmayan cinsel ilişki, bu suçun muhatabı olan

⁶³ T. Koçtürk, **A Matter of Honour: Experiences of Turkish Women Immigrants** (London: Zed Books, 1992), s.56.

⁶⁴ J.T. Pitt-Rivers, **The Fate of Schechem** (Cambridge: Cambridge Univ.Press.1977), .79.

⁶⁵ Kulwicki, op.cit., s.81.

kadın ve erkeği ceza-i müeyyide ile karşı karşıya bırakır. İslam Hukuku'nda zina ya da evlilik öncesi ilişki büyük suç sayılarak cezaya çarptırılmasına rağmen, İslam Hukuku'nun şehadet (ispat) olgusunun sınırlarını daraltması (zinanın ispatı için dört kişinin zina eyleminin vuku bulmasına şehadet etmesi) dini hukuk açısından bu konunun sakıncalarını azaltmaktadır.

İspatı gerçekleşen fiilin cezası için Kur'an'da farklı yorumlara dayandırılarak zina fiilini gerçekleştirenler, yüz sopa ya da recm cezasına çarptırılabilir. İslam Hukuku'ndaki ispat olgusunun zorluğu, tarihsel süreçte zina cezasının uygulanmasını sınırlandırmıştır. Namus cinayetleri bağlamında temel tartışma konusu, dini cezadan çok, devletlerin zina konusu etrafında yapılandıkları namus cinayetlerine uygulanan ceza-i müeyyideler ve ceza-i indirimler konusudur. Günümüzde bu cezaların uygulanım alanı taşımalarının yanında, Bath Boron'un yakın dönemdeki çalışmasında İngiliz Manda Yönetimi altındaki Mısır'daki namus cinayetleri hakkında aktardığı geniş istatistikler, bizlere günümüzdeki uygulamaların temellerini görmemiz için büyük olanaklar sunmaktadır.

Boron, Mısır'da 1912'de 193 öldürme ve 168 öldürmeye teşebbüs vak'asının işlendiğini, öldürme vak'alarında "kadın meselesi" yüzünden 101 kadının öldürüldüğü, 33 kadına öldürmeye teşebbüs edildiğini; 1928 yılının kayıtlarındaki toplam verilere göre, 1258 öldürme vak'asının işlendiğini, bunların 461'inin husumet, 110'unun kan davası, 244'ünün "aile itibarının zedelenmesi ve gayr-ı meşru ilişki", 169'unun ise gayr-ı meşru çocuk doğurmak yüzünden gerçekleştirildiğini aktarır.⁶⁶

Günümüzdeki oranlara baktığımızda ise bazı kaynaklara göre Batı Şeria ve Gazze'de 1996'da 20 namus cinayetinin işlendiği⁶⁷, diğer kaynaklara göre ise 1996-1998 yılları arasında 234 namus cinayetinin dava konusu edildiğini, bunların 177 tanesinin "takdir-i ilahi" gerekçe gösterilerek davaların kapatıldığını; Mısır'da 1995'te 819 cinayet vak'asından 52'sinin namus cinayeti olduğu; Yemen'de ise 1997'de 400 kadının namus cinayetinden öldürüldüğü görülmektedir.⁶⁸

Namus cinayetlerinin büyük toplumsal sorun olduğu Ürdün'de ise 1990 ile 1995 yılları arasında 503 öldürme vak'ası kaydedilmiş, bunların 150'sini (%30,3)

⁶⁶ Boron, op.cit., s.11.

⁶⁷ Barron, op.cit., s.77.

⁶⁸ Roundtable on Strategies to Address "Crimes of Honour"; Summary Report, (London:WLUM 2001), s.10; Zuhur. op.cit, s.17.

aile üyeleri tarafından aile namusunun temizlenmesi için öldürülen kadınlar oluşturmaktadır.⁶⁹

Namus cinayetinin ceza-i müeyyidesine baktığımızda, diğer gerekçelerden vuku bulmuş cinayetlerden farklı hükümleri doğurmaktadır. Bu durum bütün Ortadoğu ülkelerinde geçerliliğini sürdürmektedir.

Namus cinayetini ele alan Ürdün Ceza Kanunun 340. maddesine baktığımızda;

1) Kişi eşini herhangi biriyle zina ederken görürse; zinacılardan her ikisini ya da birini öldürür ya da yaralarsa, o kişiye ceza-i müeyyide uygulanmaz.

2) Kişi eşini ya da zürriyetinden sorumlu olduğu bir ferdi gayr-i meşru bir vaziyette yabancı bir erkekle görürse; her ikisini ya da birini öldürür ya da yaralar ise ceza-i indirimden yararlanır.

340. maddede açıkça görüldüğü gibi eşini zina halinde gören bir kişinin eşini öldürme fiili ceza-i müeyyide dışında tutulur. Benzer maddeler günümüzde Ortadoğu ülkeleri dışında özellikle Amerika'da ihtiras yüzünden vuku bulan cinayetlere (Flagrante Delicto) tatbik edilmektedir.

Bu uygulamalarda temel mantık, eşini bir başka erkekle zina ederken kişinin kıskançlığa ya da gayr-i iradi fiile sürüklendiği düşüncesi üzerine kurulur. Bu tür davalarda katil olay esnasında önceden tasarlanmamış bir fiili gerçekleştirmesi veya cinnet getirmesi katilin müdafasında hafifletici bir neden olarak kullanılır.⁷⁰

İhtiras cinayetlerinde davada hafifletici unsurların gündeme getirilebilmesi için bu ihtirasın, eylem anında ortaya çıkması (anlılık) gerekmektedir. Ürdün'deki namus cinayetlerinde benzer koşullar yani kişinin eşini cinsel ilişki anında görmesi koşulu aranmaz. İhtiras cinayetlerinde bu nedenler katil eşin suçunu hafifleten unsurken, Ürdün'de eşin ya da kadının akrabalarından birinin kadını cinsel ilişki anında görmesi sonrasında kadını öldürmesi, katilin affedilmesi için gerekçe oluşturur. Ürdün yasalarının ceza-i indirimden yararlanacak kişileri tanımlarken, bu sınırı kadının erkek çocuğu, babası, erkek kardeşi ve bazı vak'alarda görüldüğü üzere erkek yeğenini içine alacak şekilde geniş tutması ise namus cinayetlerine karışan kişilere uygulan-

⁶⁹ Kulwicki, op. cit.

⁷⁰ Kulwicki, op.cit, s.83-84.

cak ceza-i indirim konusunu babasoylu yapıya göre konumlandirdığını göstermektedir.

Benzer ceza-i müeyyide ve ceza-i indirimleri diğer Ortadoğu ülkelerinde görmek mümkündür. Fas Ceza Kanunun 418. maddesinde, Suriye Ceza Kanunun 548. maddesinin 1 ve 2. fıkrasında, Mısır Ceza Kanununun 237 ve 277. maddesinde ve Irak Ceza Kanununun 128 ve 111. maddesinde namus cinayetlerini işleyenler için ceza-i müeyyide 6 aydan 2 yıla kadar değişen oranlarda belirlenmektedir.⁷¹

Görüldüğü gibi namus cinayetlerinde hukuki düzenlemenin babasoylu yapıyı temel olarak düzenlenmesi namus cinayetlerini kültürel ve hukukî alan dışında erkeklerin kadınları kontrol etmede büyük bir tasarruf alanını doğurmaktadır.

Kültürel ve hukukî alanda namus cinayetleri ile yaratılan tasarruf alanı, erkeklerin kendi ailelerindeki kadınlara karşı şiddet uygulamalarına da zemin hazırladığı görülür. Özellikle etkisini kadınlara karşı şiddet ve evlilik içi tecavüz konularının Ortadoğu ülkelerindeki hukuki ve kültürel alandaki oluşum biçiminde göstermektedir.

Kadınlara hane içinde yönelen şiddet olgusu, kadının eşine itiaati (ta'a) ve mahrem alanda vuku bulan olayların hanenin dışına taşınmaması gerekçeleriyle uzun süre tanımlanma sıkıntısı çekmiştir.

Hukukî düzenlemedeki eksiklik ve kadınlara hane içinde yönelen şiddetin tam olarak ceza-i müeyyidesinin tanımlanmamış olması bu belirsizliği günümüze değin taşımıştır. Yeni olarak bu soruna eğilen ülkelerdeki yeni yasal düzenlemelerde de idari organlardaki bu sorun üzerine oluşmamış bilinç yüzünden yasalar işlevsiz hale getirilmektedir.

Ürdün Ceza Kanunun 98. maddesinin hane içinde kadına yönelen şiddeti tanımlayan yeni düzenlemesi, şikâyetle bulunan kadının resmi görevlilerce eşiyile barıştırılması; Mısır'da ise hane içinde kadına yönelen şiddet vak'alarında uygulanan hapis cezasının 200 ile 300 Mısır Lirası gibi küçük bir meblağa çevrilmesiyle, yasal düzenleme bu yolla işlevsiz hale getirilmektedir.⁷²

Kadın örgütlerinin kadına karşı şiddet konusuna dikkat çekmeleri, uzun yıllar Ortadoğu ülkelerinde gündeme getirilemeyen hane içinde kadınlara karşı şiddet olgu-

⁷¹ Zuhur, op.cit. s.22-28.

⁷² Ibid. 62-63.

sunun büyük bir oranda olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1989-1990 yılları boyunca Ürdün Hükümeti kadınlara karşı 4.694 fiziksel kötü muameleyi tespit etmiştir. 1992’de vuku bulmuş 4.856 vak’adan 42’si ölüm, 34’ü tecavüzle sonuçlanmıştır. 1996’da İngiliz Hükümeti’nin mali yardımıyla Ürdün’ün başkenti Amman’da kurulan telefon hattına birinci yılda, eşinden şiddet görmüş 4.000 kadın başvurmuştur. 1998’in ikinci yarısında ise Ürdün Kadın Birliği’ne hane içinde şiddete uğramış 1.500 kadın mağdur başvurmuştur. Filistin’e baktığımızda ise Filistin Çalışan Kadınlar Topluluğu’nun yaptığı araştırma Filistin kadınların %34,7’sinin eşi tarafından en az bir defa olmak üzere fiziki saldırıya uğradığını ortaya koymaktadır.⁷³

Evlilik içi tecavüz konusu ise Lübnan dışında⁷⁴ Ortadoğu ülkelerinin yasal düzenlemelerinde yer almamaktadır. Evlilik içi tecavüz konusunu yasal düzenlemelerde yer almadığı gibi evlilik içi tecavüz olgusu Ortadoğu’da tanımlanma sorunu yaşamaktadır. Evlilik münasebeti içerisinde cinsel ilişkinin meşruluğunu düzenleyen hukukî, dinî ve kültürel normlar cinsel ilişkinin evlilik içi ve dışı olarak meşruluğunu konumlandırmaktadırlar. Evlilik üzerinden kurulan meşruluk illiyeti, aynı zamanda evlilik içi münasebetlerin çiftin her ikisinin iradesine dayalı cinsel ilişkilerini, evlilik içi yaşanacak olan bütün münasebetlere genel tutulmasına sebebiyet vermektedir. Evlilik içi tecavüzün geniş tutulan münasebetlerin meşruluğu sonucu olarak bu sorunun suç olarak ele alınmasını hem de kadın hareketinin bir mücadele alanı olarak bu sorunu tayin etmesini zorlaştırmaktadır.

1.4. Dini Düşüncede Kadınların Konumu

Ortadoğu’daki kadın hareketinin ana tartışma konusunu, din olarak İslâm’ın kadın sorunun oluşumunda etkisi ve kadın haklarının belirlenmesinde çizdiği dini referans çerçevesi oluşturmaktadır. İslâm’ın Ortadoğu ülkelerinde hukukî yapıdan gündelik yaşama kadar olan baskın etkisi, kadın hareketinin kadın sorununu ele almadaki dinin norm ve müdahalelerini tartışma konusuna dönüştürürken, aynı zamanda

⁷³ Kulwicki, op.cit., s.79; Barron, op.cit., s.77.

⁷⁴ Lübnan Ceza Kanunu’nun 552. maddesine göre evlilik içi tecavüzde koca 3 yıldan 5 yıla kadar ceza alırken, bu suç yasada boşanma nedeni olarak gösterilmektedir.

kadın hareketinin mücadelesi dinin kadını konumlandıran normlarının yeniden yorumlanması için baskı oluşturmaktadır.⁷⁵

Dini otantik kaynakların kadın konusu etrafında Ortadoğu'daki değişimini anlayabilmek için dini prensiplerin ortaya konulduğu kaynaklara ve bu kaynakların hukukî olgu olarak yeniden ele alma tekniklerine eğilmemiz gerekmektedir.

Dini hukukun fıkhi hükümlerini ele alan usul-i fıkıh'ın (fıkıh usulü) ana temel kaynağını, 23 yılda Mekke (Mekkî) ve Medine'de (Medeni) nazil olan toplam 114 süre ve 6666 ayetten oluşan Kur'an oluşturmaktadır. Bu ayetlerin 500 tanesinde hukukî unsur bulunurken, bu ayetlerden yalnızca 80 tanesinde kesin hükümler beyan edilmektedir. Kur'an'ı oluşturan ayetlerin muhtevasına baktığımızda, ibadetler, itikat, muamelât, ukûbat, ahlâk, nasihat, vaatler, kıssalar ve dualardan oluşmaktadır. Kur'an'ın ortaya koyduğu hükümlerin fıkıh doktrini açısından ortaya konulabilmesi için Kur'an'dan sonra fıkıh usulünün ikinci temel kaynağı olan sünnete müracaat edilmesi gerekmektedir.

Sünnet, Peygamberin peygamberlik vasfıyla yaptığı işler ve sözlü ifadelerin bütünüdür. Sözlü ve fiili amellerin sıhhatli aktarılması ise usul-ü hadis medolojisi içerisinde mümkündür. Hadislerin aktarımında ana kaynak olarak el-Buhari, el-Müslim, İbni Mace, el-Sijistani, Ebu Davut ve el-Tirmizi'nin derledikleri hadisler kabul edilmektedir. Bu muhaddisler arasında el-Müslim ve el-Buhari'nin derledikleri hadislerin sıhhatleri üzerinde geniş konsensus oluşmuştur. Sahih olduğu üzerine geniş kanaatin olduğu 4000 hadisi, el-Buhari 1080 kişiyle görüştüktan sonra derlediği 600.000 hadis arasından seçmiştir.

Tarihçi Albert Hourani, usul-ü hadisin ilmi geleneklerinin "sıkı" bir metodolojiye sahip olduğu, el-Buhari ve el-Müslim'in derledikleri hadislerin sıhhatinden hem Batılı bilim insanlarının hem de teologların şüphe etmediklerini belirtir. Feminist yazar ve antropolog Fatıma Mernisi ise Hourani ile aynı kanaati paylaşmamaktadır. Mernisi'ye göre, el-Buhari'nin hadisleri derlerken benimsediği şüpheli tavrın günümüzde dini kaynakları ele almada hemen hemen hiç olmadığı, bunun aksine dini metinleri oldukları gibi kabul eden bir anlayışın hâkim olduğunu iddia eder. Mernisi'ye göre dinin yeniden ele alınmasının, Peygamberin Medine'de yaşadığı dönemin ince-

⁷⁵ Ramla Khalidi ve Judith Tucker, "Women's Rights in the Arab World", **Arab Women/Between Defiance and Restraint**, s. 10.

lenmesi ve bu dönemde oluşan dini uygulamaların ortaya çıkarılmasıyla mümkündür. Abdullahi Ahmed an Na'im ise dini yeniden yapılandırmanın yeni bir hadis tetkiklerinin yapılmasıyla mümkün olamayacağını belirtir. An-Naim'e göre gelenek ve hadislerin fıkıhın kaynağı olarak alanlarının genişletilmesinin dini reformların yapılmasında büyük engel teşkil edeceğini, bunun yerine ilk dönem Mekke'de nazil olan ve Peygamber ve sahabilerinin geleneklerinden arındırılmış ayetlere bağlı kalınarak dinin yeniden ele alınması ile mümkün olacağını savunur.⁷⁶

Hem Mernisi hem de an-Naim'in dinin ilk dönem kaynaklarına dair fikir ayrılıkları bu kaynakların kadını konumlandırma biçiminden kaynaklanmaktadır. Mernisi'ye göre ilk dönem Mekke sürecinde kadınların aktif olarak yaşama müdahil olmadıkları, bu dönemin aksine Medine döneminde kadınların aktif olarak yaşama müdahil oldukları; kadınların statülerini olumlu yönde etkileyen dini düzenlemelerin bu dönemde ortaya çıktığı, bu yüzden dolayı bu dönemde şekillenen dini kaynakların günümüzde kadınların yaşamına büyük katkılar sağlayacağını savunur.

An-Naim ise ilk dönem Mekke'de inen ayetlerin cinsiyetler arası hiçbir ayrımcılığı ihtiva etmediği; aksine kadın ve erkek arasında eşit haklara vurgu yaptığı, kadın ve erkeğe fark gözetilmeden inanan olarak kendilerine ayetlerde hitap edildiğini belirtir. En-Naim, Mernisi'nin aksine bu dönemin temel referans kaynağı olarak alınmasının dinin kaynaklar içindeki geleneğin etkisini azaltacağını, bunun ise günümüzdeki kadın sorununun çözümüne olumlu katkılar sağlayacağını savunur.⁷⁷

Fıkıhın üçüncü kaynağı icma (fikir birliği) ise, Peygamber'in ölümünden sonra hukukî bir mesele hakkında müçtehitlerin fikir birliği etmesidir. II. Hicri asrın sonlarında oluşan icma metodolojisi, hukukî bir mesele etrafında benzer açıklamalar yoluyla olabileceği gibi, ortaya konulan yaklaşıma sonraki müçtehitler tarafından uyulması ya da ihtilaf edilmesi şeklinde de olabilmektedir. Hukuki meselelerdeki derin fikir ayrılığına baktığımızda icma'nın naslarla düzenlenmemiş konuların dışında yapılması mümkün gözükmemektedir.

Fıkıhın dördüncü kaynağı kıyas ise Kur'an ve Sünnet'te hükmü bulunmayan hukukî bir meseleye dinin otantik kaynakları arasında kurulan anoloji sonrasında

⁷⁶ Dahl, op.cit., s. 38.

⁷⁷ Ibid., s. 39-40.

çıkarılan hüküm biçimidir. Kıyas dinin otantik kaynaklarında düzenlenmemiş meseleler için geniş bir çözüm olanağı sunmaktadır. Kıyasın fıkıh usulü açısından bakıldığında kullanımının yaygınlığı kıyasın dini hukuk açısından [teknik ve dar kullanımı dışında] hukukî boşluğun doldurulmasında büyük bir eksikliği giderdiği görülür.

Fıkıhın yukarıda belirtilen kaynakların dışında önemli bir diğer usulü ise, rey ve içtihatır. Rey ve içtihat dinin otantik ve diğer kaynaklarının belli metodlar kullanılması sonucunda hukukî meseleler hakkında hüküm çıkarma etkinliğidir. Hicri IV. asıra kadar etkin olarak kullanılan rey ve içtihat metodu, sonraki dönemlerde yetkin müçtehitlerin olmadığı şeklinde görüşler *rey ve içtihat kapısının kapandığı* kanaatlerini güçlendirmiştir. Dini hükümlerin yeni meseleler hakkında çözüm üretememesi, kurumsal düzeyde rey ve içtihatların yapılmasını gündeme getirmiştir. Günümüz Ortadoğu ülkelerinde kadın sorunun ele alınmasında en sık başvurulanan fıkıh metodu olan rey ve içtihat, kadınların otantik dini kaynakların dışında istihdam ve eğitim alanına katılımlarında, Aile Kanunu'ndaki haklarının yeniden düzenlenmesinde temel referans kaynağını oluşturmaktadır.

Dini hukukun ana kaynakları ve hukuki doktrinlerinin oluşumunu aktardıktan sonra kadının dini kaynaklarda konumlandırılmasına; bu konumlandırmanın yeni yaklaşımlar etrafında Ortadoğu ülkelerindeki dönüşümüne ve kadının din tarafından konumlandırma şekline dair feminist ve teologların yaklaşımlarını aktarmaya çalışacağız.

Dini metinlerde kadının konumlandırılması mahiyeti, anne, inanan, eşine itaat eden, şehadet konusu, giyim kuşam tarzı ve toplumda (ümme) ifa ettiği görev üzerinden tanımlanır. Kadınların bu tanımlanma şekline eğildiğimizde günümüz Ortadoğu coğrafyasında kadının toplumsal konumlandırılmasının ve bu konu üzerinde yürütülen feminist tartışmaların izini bulmak mümkündür.

Bu konumlandırma şeklinin en büyük tartışma konusunu oluşturan Kur'an'daki 4:34 ayetindeki⁷⁸ erkeklerin kadınlar üstündeki üstünlüklerini (qiwamah) içeren ifadelerdir. Feministler erkeklere izafe edilen üstünlüğün değişim geçirilmesine rağmen

⁷⁸ “Erkekler, kadınlar üzerine hâkim dururlar. Çünkü bir kere Allah birini diğerinden üstün yaratmıştır. Bir de erkekler mallarından kadınlara nafaka verirler. Onun için kadınlar itaatkârdırlar. Allah onları muhafaza buyurduğu şekliyle, onlara da (yani kocalarının yokluğu sırasında ırz ve mallarını) muhafaza ederler...” Bkz., K. Kerim, 4:34.

yaşamın her alanına yansıdığını, bunun ise Ortadoğu’da kadın sorunun teşekkülünde ana etken oluşturduğunu iddia ederler. Jamal Badawi ise üstünlük kavramının yanlış tefsir edildiğini, Kur’an’da geçen üstünlüğün hayatın her alanına genel tutulan bir prensibi ihtiva etmediğini, aksine aile yaşamına münhasır çiftlerin rollerini haneîçi ve hanedîşi ayırtırmak için kabul edilen bir prensip olduğunu iddia eder. Badawi, İslam tarihindeki Cemel Vak’ası’nı aktararak, Peygamberin eşinin askeri birliklere önderlik ettiğini; *Kadınların yönetici oldukları hiçbir milletin başarılı olamayacağı*, şeklinde isnat edilen hadis is, Peygamber ile Pers İmparatorluğu yöneticileri arasında cereyan eden ihtilaftan kaynaklanan konjonktürel bir mana barındırdığını, bunun ise hayatın bütün vechelerini içine alacak şekilde anlamlandırılmayacağını savunur.⁷⁹

Badawi, üstünlük kavramının Kur’an’ın birçok ayetindeki kadın ve erkeğe yönelen hitapların erkeğin kadın üstündeki üstünlüğü kanaatini güçlendirmedeğini iddia eder. Bu iddia için 4:1 ve 7:189’da tek nefisten (nafsın-woahıdan) yaratılan⁸⁰; 72:9’da o nefse kendi ruhundan üfleyen⁸¹; Şeytanın Adem ve Havva’yı [her ikisini] kandırdığı;⁸² 3:195, 4:124, 33:35 ve 57:12’de dini emirler karşısında kadın ve erkek eşit bir şekilde sorumlu oldukları⁸³ şeklindeki ayetleri öne sürerek, bu tür hitaplarda *insanlar*, şeklindeki hitabın her iki cinsi kapsadığı ve qiwaman (üstünlük) kelimesinin Arapça’dan diğer dillere üstünlük olarak çevrilmesinin yanlış olduğu; çünkü hitaplarda olduğu şekliyle üstünlüğün cinsiyet farklılığı gözetmeden Allah’a olan bağlılıkla ölçüleceğini savunur.⁸⁴

Boşanma konusuna baktığımızda ise boşanmanın dini normlara göre erkeğin tek taraflı irade beyanına dayandırılması önemli bir diğer tartışma konusudur. Femi-

⁷⁹ Jamal Badawi, **Gender Equity in İslam**, (Plainfield: American Trust Publication, s. 38-39.

⁸⁰ “Ey insanlar! Sizleri tek nefisten, ondan da eşini yaratan, ikisinde birçok erkek ve kadınlar üreten...”, “O sizi bir nefisten yaratan ve bundan da gönlü ona yatsın diye eşini yaratandır...”, Bkz. K. Kerim 4:1 ve 7:189.

⁸¹ “Sonra onu düzeltip tamamlamış ve kendi ruhundan üflemiş...”, Bkz. K. Kerim, 72:9.

⁸² “Sen ve zevcen(le) birlikte Cennete yerleş(in)... derken şeytan onlara vesvese yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese vererek... böylece her ikisini kandırarak... Adem ile Havva biz kendimize zulmettik... Allah buyurdu ki; birbirinize düşman olarak inin... Ey Ademoğulları! sakın şeytan ananızla babanıza edep yerlerini kendilerine göstermek için cennetten çıkardığı gibi...” Bkz., K. Kerim 32:19-27.

⁸³ “... sizden gerek erkek, gerek kadın bir hayır işleyeni ben başa çıkarmam”; “Erkek veya kadında mü’min olduğu halde, kim yararlı işler yaparsa, işte bunlar cennete girerler...”; “Gerçekten erkek kadın bütün Müslümanlar, erkek kadın bütün mü’minler, erkek kadın bütün itaatkârlar, erkek kadın bütün doğru söyleyenler... Allah çok zikreden var ya! Onlar için Allah bir mağfiret ve büyük bir ecir hazırlamıştır.”; “Hatırla o günü ki, erkek ve kadın mü’minleri nurları önlerinde ve sağlarında koşarken göreceksiniz...” Bkz., K. Kerim 3:195, 4:12; 33:5, 57:12.

⁸⁴ Jamal Badawi, “The Status of Women on İslam”, **Al-İttihad** (Vol. 8, No: 2, September 1971), s. 16.

nistler boşanmanın (talaq) erkeğin iradesine dayandırılmasının cinsiyetler arası eşitlik prensibine aykırı olarak, kadınların iradesini yok saydığını ve kadınları eşlerine karşı itaat etmeye zorladığını savunurlar. Karşı görüşte olanlar ise tek taraflı iradenin nikâh akdine düşülecek şart ile bu hakkın kadına devredebileceği ya da bir şarta bağlı olarak (ta'likli şart) boşanmanın hangi şart ve zamanda gerçekleşeceği şeklindeki düzenlemeler ile erkeğe bağlı tek taraflı iradenin dinin tanıdığı selahiyet ile aşılabileceğini iddia ederler.

Bu görüşte olanlara göre kazai sebepler; yani hastalık ve kusur, erkeğin eşinin nafakasını temin edememesi, eşini terk etmesi, geçimsizlik ve kötü muamele, eşine zina iftirasını ispatlayamama ve eşiyle cinsel ilişkiye belli süre girmeyeceği şeklindeki yemin (ilâ) gibi hallerde, kadına erkeğin iradesine bağlı kalınmadan boşanma hakkının sağlanması, tek taraflı iradenin etkisini azaltmaktadır.

Miras konusunu düzenleyen 4:11-12 ve 176'ncı ayetlere⁸⁵ baktığımızda ise kadının mirastan erkekten düşük bir oranda mal aldığı görülmektedir. Bu düzenlemeyi savunanlara göre babanın, erkek çocuğun ve erkek torunun daha fazla hisse alması, ailenin geçim yükünün, anne ve kız kardeşe karşı sorumluluğun dinen kendilerine yüklenmesinden dolayı erkeğin mirastan daha fazla oranda hisse alması anlaşılır bir durumdur. Yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği şekliyle babasoylu yapıda kadının babasının mirasından hak talep etmemesi bu yaklaşıma uygun düşmektedir.

Bir diğer tartışma konusu ise şahitlik konusudur. Kur'an'da 2:282'de belirtilen iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine eşit tutulması⁸⁶ şeklindeki düzenlemeyi feministler dinin otantik kaynaklarının genel ruhuna uygun olarak erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğü olarak ele almaktadırlar. Badawi feministlerin eleştirdiği bu noktanın, yani ayette belirtilen iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şehadetine eşit tutulmasının, ticari akidler ile ilgili olduğu, bunun diğer hükümleri içine alacak şekilde geniş bir hükmü barındırmadığını iddia eder. Badawi'ye göre ilgili hükmün mali haklar ve borçları içine almasının temel nedeni (ayette ifade edilen *tadhilla* kelimesi karış-

⁸⁵ “Allah size, evladınız hakkında şöyle vasiyet ediyor. Erkeğin kadına (mirasta) oranı iki mislidir. Çocuklar hep kadın olup ikiden fazla iseler onlara ölenin mirasında üçte ikisi vardır... Karılarınızın çocuğu yoksa bıraktıkları malın yarısı sizindir. Şayet çocukları varsa bıraktıkları malın dörtte biri... Eğer ölen bir kadının geride bir çocuğu kalmaz da erkek kardeşi bulunursa, mirasın tamamına ortak olurlar.” Bkz., K. Kerim 4:11-12-176.

⁸⁶ “... erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun. Eğer iki erkek olmazsa, doğruluğundan emin olduğunuz şahitlerden bir erkekle iki kadın gerekir ki, biri unutursa diğeri hatırlasın.” Bkz., K. Kerim 2:282.

tırma, unutma ya da yolu kaybetme anlamlarını barındırır) ayetin nazil olduğu dönemde iktisadi etkinliğin dışında tutulan kadının, doğabilecek bilgi eksikliğini bir diğer kadının tamamlaması gerekliliğine olan inançtır. Badawi, günümüzde ise iktisadi etkinliğin içinde bulunan kadınların bilgileri gözönünde tutulduğunda, böyle bir eksikliğin sözkonusu edilemeyeceğinden dolayı, kadının şahitliğinin sıhhatinden şüphe edilemeyeceğini belirtir.⁸⁷

Yukarıda aktarılan dinde kadının konumlandırılması ve bu konumlandırmanın dini hukuk açısından bağlayıcılığı, Ortadoğu ülkelerinde 19 ve 20.yüzyıldan beri yaratılan tartışma ortamıyla değişmeye başlamıştır. Bu durum, devletlerin modern hukukuna özellikle Aile Kanunun modernize edilmesi sürecine etki etmiştir.⁸⁸

Dini hukukun, Aile Kanunu etrafında geçirdiği değişimi **İslam Ülkelerindeki Toplumsal Değişim Unsuru Olarak Kişi Hukukunun Rolü** adlı ünlü çalışmasında ortaya koyan J.N.D Anderson, Ortadoğu ülkelerindeki dini hukukun değişimini 19.yüzyılın ortalarına kadar götürür. Anderson, dini hukuktaki değişimin, Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle'si ile bütün Ortadoğu'ya yayıldığını; ve değişimin etkisini Mısır'da boşanma ve velayet konularındaki düzenlemeleri içeren 1943'teki Miras Hukuku ve 1951'deki Aile Kanunu'nda; 1956'da Tunus'ta Özel Hukuk'ta, 1955'te Fas'ta Aile Kanunu'nda; ve 1963'te Irak'ta yapılan yasal düzenlemelerde görmenin mümkün olduğunu belirtir.⁸⁹

Anderson, Ortadoğu'daki uluslaşma süreciyle devletin aktif olarak hukuki yapıyı modernleştirme çabasının, dini ulemanın önderliğinde büyük bir dini yorumlama hamlesinin başlamasına zemin hazırladığını, bunun ise dinin otantik kaynaklarında konumlandırılan kadının statüsünden farklı olarak, Müslüman kadına büyük kazanımlar sağladığını iddia etmektedir.⁹⁰

Anderson'ın aktardığı kadın haklarının dini hukuktaki geçirdiği değişimi günümüzdeki dini tartışmalara aktardığımızda, üç ana yaklaşımın ortaya çıktığını gör-

⁸⁷ Badawi, **Gender Equity in Islam**, s. 34-37.

⁸⁸ Y.Haddad, "Islam Women Revolution in Twentieth Century Arab Thought", **The Muslim World** (vol. 74, Nas.3/4 1984), s.137-160.

⁸⁹ J.N.D. Anderson, "The Role of Personal Statutes in Social Development in Islamic Countries", **Comparative Studies in Society and History** (vol.13.No.1, Jan.1971), s.18-19.

⁹⁰ Ibid., s. 25-29.

memiz mümkündür. Bu yaklaşımlar geleneksel, modernist ve feminist olarak ayrıştırılabilir.

Geleneksel yaklaşıma baktığımızda, geleneksel yaklaşımın Ortadoğu ülkelerinde yakın döneme kadar ilham kaynağı olan, Suudi Arabistan Baş Müftüsü Abdel-Aziz Binbaz (1912-1999), yayınladığı kitap ve binlerce fetvayla kadın konusuna geniş bir yer ayırmıştır. Binbaz, kadının fitratının, erkeğe bağlı olmayı zorunlu kıldığını ve bu fitratın kadını kamusal alanda etkin kılmaktan ziyade “evinin efendisi” olmasını doğurduğunu iddia eder.

İlk dönem İslam tarihi ile yapılacak anoloji sonrasında kadınların kamusal alana çıkması ve eğitim alması zorunluluk teşkil ediyorsa, Binbaz’a göre kadınların tıp, hemşirelik ve eğitim alanlarına, karma olmaksızın katılabileceklerini; kadınların kamusal alanda çalışmalarının ise kadınlara mahsus alanlarda sınırlı olması şartıyla mümkün olabileceğini savunur.⁹¹

Modernist yaklaşımın önemli temsilcilerinden Muhammet Al-Ghazali ise kadın devriminin ihtiyacından bahsederek, günümüzde Müslüman kadınının yaşamının gelenek tarafından belirlendiği ve dinin aslında geleneğe karış bir tutum içinde olduğunu belirtir.

Al-Ghazali, kadının yüzünü örtmesinin dinin bir vecibesi olmadığı, bunun geleneğin bir uygulaması olduğu, bu durumun ise kadınların eğitim düzeylerini ve emek piyasasına katılımlarını düşürdüğünü iddia eder. Al-Ghazali, kadınların kamusal yaşama katılımları önündeki bütün engellerin kaldırılması; Müslüman kadının ise dünya kadın hareketinin toplumsal ve siyasal gelişimi yönündeki taleplerini İslama uyarlama çabası içinde olması gerektiğini savunur.⁹²

Feminist yaklaşımın temsilcilerinden F.Mernisi, kadınların Ortadoğu’da özgürleşmesinin devlet tarafından bazı dönemlerde desteklendiği, bazı dönemlerde engellendiğini; bu engellemenin İslam tarihinde olduğu gibi günümüzde de Ortadoğu ülkelerindeki din adamları ve yönetici [seçkin] erkekler tarafından sürdürüldüğünü iddia etmektedir.

⁹¹ Yusuf Sidani, “Women, Work and Islam in Arab Societies”, **Women in Management Review** (Vol. 20, No. 7, 2005), s. 503-504.

⁹² Ibid., s. 504-505.

Mernisi'ye göre, kadın hakları sorunu ne Kur'an ne Peygamber ne de dini gelenegin sorunudur; bu sorunun tek müsebbibi bu hakların önünde "blok" oluşturan "seçkin erkekler"dir. Mernisi, bu analizi yaparken vahiy (risala) ile siyasal İslam arasında ayrıştırmaya giderek, siyasal İslam'ın vahiye referans yaparak "İslam'ın cinsiyetleri kontrol eden bir uzamı"nı yarattığını ve bunun sonucu olarak kamusal (erkek) ve özel (kadın) alanda namus mefhumuna bağlı yaratılan ayrıştırmanın [müslümanların ethosunda yabancı erkek ve kadınların aynı ortamda çalışması "hayâ perdesi"ni kaldıracağı inancı] İslam'ın cinsiyetler üzerindeki "ekonomi-politik"ini oluşturduğunu iddia eder. Mernisi'ye göre bu yüzden dolayı Müslüman Ortadoğu'da kadın sorununun temel faktörü, kadınların ekonomik bağımlılıkları konusudur.⁹³

Feminist yaklaşımın bir diğer temsilcisi Heba Ra'uf ise Mernisi'den farklı olarak "muhafazakâr" söylemi geliştirmektedir. Ra'uf, Ortadoğulu feministlerin toplumun şartları ve ihtiyaçlarını gözetmeden Batı feminizmini taklit ettiklerini iddia etmektedir.

Ra'uf, tezini, Nawal El Saadawi'nin *Başörtüsü ve çıplaklık bir madolyonun iki yüzüdürler. İkisi kadın bedenini akıldan mahrum konumlandırır*, şeklindeki ifadesine karşı, başörtüsünün Ortadoğu ülkelerinde kadın bedenini metalaştırmadan kadınların kamusal yaşama katılımını sağladığına dayandırır. Ra'uf'a göre kamusal alan ile özel alan arasında "keskin" bir dikotomi yaratmanın, ulemanın yaklaşımıyla örtüştüğünü; bunun aksine dinin kadın ve erkeklere aynı hakları farklı alanlarda kendi kabiliyetine göre uygun tanıdığından, cinsiyetlerin birbirlerinin muadilleri olmaktan çok, birbirlerini tamamlayan görevleri vardır.⁹⁴

Dinin otantik kaynakları ve bu kaynakların modern devlet yapısı sonucu yeni yorumlara tâbi tutulması ve günümüz teolog ve din konusuna eğilen feministlerin dini yapının kadını konumlandırma şekline yoğun bir şekilde eğilmeleri, Ortadoğu'da dinin kadın sorunu ve dolayısıyla kadın hareketi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu tartışmalar, dinin Ortadoğu'da kadın sorununda merkezi bir konum işgal ettiğini göstermekte; Ortadoğu'daki ülkelerin Aile Kanunlarını hazırlamalarında referans alınan dinin bu merkeziliğini ortaya koymaktadır.

⁹³ Fatima Mernisi, "Arab Women's Rights and the Muslim State in the Twenty-first Century", **Faith and Freedom**, ed., Mahnaz Afkhami, (NY: Syracuse Univ. Press 1995) s.34-45.

⁹⁴ Heba Ra'uf, "The Silent Ayesha on Egyptian Narrative", **Globalization, Gender and Religion**, eds., J. Bayes ve N. Tahidi, (NY: Palgrave, 2001), s. 237-257.

İKİNCİ BÖLÜM

Ortadoğu'daki Kadın Hareketini Etkileyen Temel Dinamikler

Birinci Safha: Kolonyal Dönemdeki Kadın Hareketinin Doğuşu

Ortadoğu'daki kadın hareketinin 1950'li yıllara kadar olan gelişimi, 19.yüzyılın ortalarında başlayan modernleşme hareketiyle yükselen değişim dalgasının, 20.yüzyılın başında kolonyal güçlere karşı yürütülen ulusal mücadeleye dönüşümünün yarattığı yeni siyasal ve toplumsal zemin üzerinde şekillenmektedir. Bu bölümde bu yeni siyasal ve toplumsal hareketlenmeye bağlı olarak kolonyal güçlere karşı mücadelede kadınların ulusalcı güçlere katılımlarının kadın hareketinin doğuşunda temel bir dinamik olduğu ortaya konulacak ve bu dinamiğin Ortadoğu'da kolonyal yönetimlerin her ülkede izlediği farklı politikalar sonucu kadın hareketinin doğuşu üzerinde farklı etkiler yarattığı savunulacaktır. Bu farklı kolonyal politikalara karşı yürütülen ulusalcı mücadelede, özellikle Filistin, Irak ve Mısır'da bu etkene bağlı olarak kadın hareketinde “uyanış” tecrübesinin yaşandığı aktarılacaktır.

Kadın hareketinin doğuşunda 20.yüzyılın ilk yarısında yürütülen ulusal mücadelenin öneminin yanında, 19. yüzyılda Ortadoğu'da başlayan toplumsal değişimlerin etkisi, kadın hareketinin doğuşunu hazırlayan koşullar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın hareketi açısından bu yeni toplumsal hareketliliği kadınların eğitim ve yardım faaliyetleri oluşturduğu gibi, benzer şekilde modernist erkeklerin kadın sorununa getirdikleri yeni yaklaşımlar bu hareketliliği belirlemektedir.

Bu bölümde, kadın hareketinin doğuşunda hem kadınların ulusal mücadele çatısı altında yürüttükleri mücadelenin önemi hem de 19.yüzyılda oluşmaya başlayan yeni toplumsal şartların kadın hareketi üzerindeki etkileri ele alınırken, 1930'lara doğru kadın hareketinin özerk bir yapıya ve Ortadoğu'daki kadın gruplarının *Arap Feminizmi* kavramı altında birliktelikler tesis etmeye doğru bir açılım sağladığı şeklindeki tartışmalara değinilecektir. Bu gelişmelere bağlı olarak kadın yayıncılığın kadın hareketi üzerinde yarattığı etkiler tartışılacaktır.

2.1. Kolonyal Bağntı

Erken dönem 20.yüzyılda kolonyal güçlere karşı Ortadoğu coğrafyasında başlayan ulusal mücadele 19.yüzyılın ortalarında eğitim ve yardım faaliyetleriyle kamu-

sal alana çıkmaya başlayan kadınların kollektif olarak mücadele etmelerine ve kadın hareketinin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.

Kadınların ulusal mücadeleye katılımları öncesinde modernleşme yanlısı erkekler kadınların yasal haklarını savunduğu, bu yönelimi içeren yayınları yayınladıkları ve kız çocukları için kız mektepleri tesis ettikleri görülür. Bu dönemde gerçekleştirilen ilk girişimlerin çağdaşlaşma yolunda atılan reform adımları olarak ele alınması, kadın hareketinin öncel girişimleri olarak kabul edilse bile, kadın hareketinin bu dönemde doğuşunu belirleyecek temel etkenler olarak görülemezler.

Bu dönemdeki reformist erkeklerin ve yapılan reformlar sonucu kadınların kamusal yaşama katılımlarının kadın hareketinin doğuşu üzerindeki etkisine geçmeden, kadın hareketinin Ortadoğu’da doğuşuna doğrudan etki eden kolonyal yönetim ve ulusal mücadeleye aşağıda değineceğiz.

Ortadoğu’da kolonyal tarih Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap eyaletlerindeki azalan nüfuzu sonrasında 1830’da Fransızlar’ın Cezayir ve 1881’de Tunus’u; 1882’de ise İngilizler’in Mısır’ı işgal etmesiyle başlar. Sonraki yıllarda İngiliz birliklerin 1917’de Filistin ve Bağdat’ı, Ekim 1918’de Şam’ı işgal etmesiyle bu süreç devam eder.

Kolonyal tarihin Ortadoğu’da Fransız ve İngilizler’in işgali sonrasında şekilleniyor olması ve Ürdün, S. Arabistan ve Lübnan’daki gelişmelerin diğer ülkelerden farklı olarak kolonyal tecrübeye eklenmesi, Ortadoğu’da “standart” bir kolonyal tarihin oluşmasını engellemektedir.

Bu parçalanmış durumu Hicaz bölgesinde İngilizler’in öncülüğünde İbni Suud’un 1924’te Hicaz’a doğru ilerlemesi sonucunda, 1925’te Mekke, Medine ve Cidde’yi almasıyla kendini Hicaz Kralı ilan etmesi; Osmanlı İmparatorluğu döneminde bile diğer ülkelerden farklı konuma sahip olan Lübnan’ın 1861’de özerkliğini ilan etmesi ve sonraki dönemlerde Fransızlar tarafından Büyük Lübnan’ın kurulması; ve Ürdün’ün İngilizler tarafından ikiye bölünerek doğu tarafında Kral Hüseyin’in veliahtı Abdullah’ın başa geçirildiği Trans-Ürdün ve batı bölgesinin İngiliz Manda Yönetimi denetimi altında tutulmasında görülür.

B.Lewis birçok etken altında belirlenen bu farklılığın Levant devletlerde Manda sisteminin daha uzun sürmesine neden olduğu ve Mandater ülkelerin bu ülkelere [diğer ülkelerden farklı olarak] kısmi özerkliği tanıdıklarını ifade eder.⁹⁵

Bu üç ülkede yaşanan tecrübenin Ortadoğu'daki kolonyal tecrübenin temel yöneliminden kopmadığı ifade edilebilse de, bölgedeki manda sisteminin farklılaşması sonucu mevcut olduğu ülkelerde toplumsal ve siyasal yaşam üzerinde derin etkiler yarattığı söylenebilir.

Özellikle ulusal mücadelenin doğuşu üzerinde etki eden bu durum, kadın hareketinin doğuşunu ve ulusal mücadele çatısı altında mobilizasyonunu belirlemektedir. Manda sisteminin bölgedeki izlediği farklı yönetim konumlandırmasının Mısır, Filistin ve Irak'ta doğan kadın hareketinin kurumsallaşması ve hareket olarak aktivizmindeki etkisinde görmek mümkündür. Kolonyal bağıntının bu üç ülkedeki kadın hareketi üzerindeki yoğun etkisini ele almadan önce, bu dönemdeki bütün Ortadoğu coğrafyasında kadın hareketi üzerinde etkiye sahip olan kolonyal bağıntıya eğilmeye çalışacağız.

Kolonyal güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi etrafında şekillenen ilk dönem ulusalcı hareket, Fransızlar'ın 1881'de Tunus'u, İngilizler'in ise 1882'de Mısır'ı işgal etmesi sonrasında doğmuştur. Bu dönemdeki milliyetçi anlatının dışında Osmanlılara karşı Arap milliyetçiliğinin proto-milliyetçilik unsurlarından bahsetmek mümkündür. Bu eğilimin, ağırlıkta yeni aydın sınıfının hem dinin modernleştirilmesi hem de Batılılaşma fikirleri etrafında yoğunlaştığı görülür. Proto-milliyetçiliğin bölgede yarattığı yeni düşünce dünyası, kolonyal güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi aşamasına gelindiğinde ulusalcı ve yeni devletin kurumsallaşmasına dönük reformist bir anlatıya dönüşecektir.

Kolonyal dönem öncesi Ortadoğu'da yükselen milliyetçi dalganın kolonyal döneme gelindiğinde ulusal bağımsızlık mücadelesi etrafında örgütlü bir yapıya dönüşmesi, bütün toplumsal katmanları kolonyal güçlere karşı mücadeleye doğru geçirdiği gibi, yeni devletin modernleşme sürecine geçişini hızlandıracak reformist

⁹⁵ Bernard Lewis, **The Middle East: 2000 Years of History from Rise of Christianity to the Present Day**, (London: Wenden Feld / Nicolson, 1995), s. 352-386.

eğilimleri güçlendirmiştir. Bu, özellikle yeni toplumun temelini oluşturacak aile kurumuna bağlı olarak kadınlar üzerinden şekillenmekteydi:

*“Kadınların kolonyal güçlere karşı “yeni varlıklarıyla” oluşturdukları ivmeye, T.Mitchells, Mısır’da kadınların yüzyılın dönemecinde modernleşme yolundaki büyük atılımları şeklinde okur. Mitchells İngiliz kolonyal tahayyüldeki Mısırlılar’ın kadınlarını ikincileştirmeleri ile Mısırlı erkeklerin harem yaşamında tâbileştirilen kadınların özgürleştirilmesi eğilimleri üzerinde bir illiyet kurar. Ona göre Mısırlı ulusalcı erkeklerin yeni toplumun tesisinde kadınların modernleştirilmesini bir zorunluluk olarak görmeleri, [geleneğe bağlı kalınarak] yaşamın her alanında modern bir eş ve anne olarak kadınların varlıklarını, ailenin organize edilmesinde, üretim faaliyetlerinde, okulda, silahlı mücadelede ya da diğer alanlarda var kılmıştır.”*⁹⁶

Kolonyal güçlere karşı ulusal bağımsızlık mücadelesini sürdüren erkeklerin toplumun geri kalmasını ve “düşman”ın vatan toprağını işgal etmesini benzer şekilde toplumdaki atalete ve çağdaş yaşama uzaklığa bağlıyor olması, bağımsızlık mücadelesini çok yönlü bir mücadele alanına dönüştürmüştür. Aslında “öncü erkekler”in geri kalmışlık ve kolonyal güçler ile mücadele arasında kurdukları illiyet, bu dönemde ortaya çıkan kadın hareketi için bir dönüm noktası oluşturmuştur:

*“Batı dünyası dışındaki feminist mücadelenin büyük bir harekete dönüşmesi [feminist idealleri gölgelese bile] çoğu kereler ulusalcı ve anti-kolonyalist mücadelenin kadınları güçlendirme pratiği ile olur. Ortadoğu coğrafyasından Mısır’a baktığımızda yabancı güçlere karşı mücadele edimi kadınlara kendi sorunlarını erkeklerin alanında (kamusal alanda) yüksek sesle ifade olanağını tanıyordu.”*⁹⁷

Kadın hareketinin kurumsallaşması için bu dönemde ulusalcı hareketin barındırdığı anlamın, benzer şekilde ulusalcı hareketin güçlü bir muhalefete dönüşmesi, toplumdaki farklı katmanlara siyasal bilincin aktarılması açısından da kadın hareketinin ulusalcı hareket için büyük bir anlam barındırdığı görülür. Özellikle 20.yüzyılın başında Ortadoğu coğrafyasında ulusalcı ideolojinin manda yönetimlerinin meşruti-

⁹⁶ Lila Abu-Lughod, “Feminist Longings and Postcolonial Conditions”, **Remaking Women**, ed., L.A. Lughod, (New Jersey: Princeton Univ. Press, 1998), s. 10.

⁹⁷ Fadwa El Guindi, “Feminism Comes of Age in Islam”, **Arap Women Between Defiance and Restraint**, s. 159.

yet sorununu gündeme taşıması, bütün siyasal hareketler açısından ulusalcılığı ortak bir politik zemine dönüştürmüştür.

Ulusalcılığın Ortadoğu'daki gelişim evreleri buradaki ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmek için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılanmalarına ve 1882'de İngilizler'in Mısır'ı işgalinden sonra ortaya çıkan işgal karşıtı hareketlerin ortaya çıkışına kadar götürülebilir.

E.L. Fleischmann göre ise I. Dünya Savaşı Ortadoğu'da gelişmekte olan ulusalcı hareketlerin dönüşümü için bir eşik oluşturur. Savaş sonrası ulusalcı hareketin gelişimi Osmanlı İmparatorluğu yönetiminden ayrılıp Batılı güçlerin yönetimine giren Filistin, Irak ve Suriye'de Manda Yönetimi'nin işgalci konumuna karşı konumlanırken; Mısır'da ise İngiliz Manda Yönetimi'nin Mısır'ı sömürgeleştirmesine karşı Wafdist hareketinin⁹⁸ oluşumu ve gelişmesi sonrasında gerçekleşecektir.⁹⁹

Bu yeni toplumsal yapılanmada ise kadınların politik hareket tavrı, ulusalcı hareket ile ya beraber ya da ortaklık düzeyinde gerçekleşirken, nadir olarak ulusalcı harekete dolaysız katılımları söz konusu olmuştur. Bu istisnaya Mısır'da Wafd Partisi'nin resmi alt kolu olan Wafdist Merkez Kadın Komitesi ile Filistin'de kasaba ve şehirlerde 30'lu ve 40'lı yıllarda ulusalcı faaliyetler gerçekleştiren Arap Kadın Birliği'nde karşılaşılır.¹⁰⁰

Filistin'deki ulusalcı ve kadın hareketi içinde mücadele yürüten evli çiftler arasındaki muhalefet ve Wafdist Merkez Kadın Komitesi'nin Wafd Partisi ile birlikte İngiliz karşıtı mücadele yürütmesine rağmen, Mısır'daki kadın sorunu ve bazı ulusalcı politikalarda ihtilafa düşmesi, kadınların ulusalcı erkeklere karşı pozisyonunu gösteren iki önemli tecrübedir.¹⁰¹

Kadınların ilk dönemdeki ulusal mücadele çatısı altındaki ilk faaliyetlerini kolonyal hükümet ve temsilcilerine karşı gerçekleştirdikleri protesto gösterileri oluşturu-

⁹⁸ Wafdist hareketi 1919'da Mısır'ın bağımsızlığı için Londra'ya gidip taleplerini İngiliz Hükümeti'ne aktaran Sa'da Zaghlul, Abd al-Aziz Fahmi ve Ali Sharawi'den oluşan ulusalcı delegasyonun Paris'te düzenlenen Barış Konferansı'na katılımlarının engellenmesi sonrasında Mısır'da kurulan, siyasal ve silahlı kanada sahip ulusalcı bir harekettir.

⁹⁹ Ellen Fleischmann, "The Other Awakening: The Emergence of Women's Movements in the Middle East", **Social History of Women and Gender in the Middle East**, eds., M.L. Meriwether ve J. Tucker, (Boulder: Westview Pres, 1999), s. 107-108.

¹⁰⁰ Ibid., s. 110.

¹⁰¹ Ibid.

rur. Kadınların ulusal bağımsızlık hareketi bağlamındaki bu gösterileri Suriye’de Crane Kralı heyetinin 1919’daki Şam ziyareti esnasında düzenledikleri gösterilerle artar. Mısırlı kadınların harekete geçmesini sağlayan olay ise Paris’te 1919’da düzenlenen Barış Konferansı’nda Mısırlı delegelerin İngiliz hükümeti tarafından kabul edilmemeleri olayıdır. Filistin’de ise kadınlar 1920’deki anti-Siyonist dalgaya karşı erkeklerin düzenledikleri gösterilere büyük destek verirlerken, sonraki dönemlerde (özellikle 1939’dan sonraki dönemde) bağımsız gösteriler düzenleyeceklerdir.¹⁰²

Kadınların ikinci olarak ulusalcı mücadelesini, daha sonraki dönemlerde ulusalcı hareketin en önemli mücadele alanına dönüşecek olan, ekonomik alanda sürdürdükleri mücadele oluşturmaktadır. Ulusalcı liderlerin ulusal ekonomi içinde yabancı malların kullanımına karşı olumsuz tutumları, benzer şekilde kadınların bu süreçte tüketici olarak yabancı malların kullanımını boykot etmede önemli bir mücadeleye dönüşmüştür.

Bu mücadeleyi özellikle kadın örgütlerinin yerli malların kullanımı ve bu malların satıldığı mağazaların desteklenmesi için ulusal bankalara ve sermaye kuruluşlarına destek sağlamalarında (şahsi birikimlerini ulusal bankaya bağışlayarak ya da bankadan hisse alarak) veya Filistin’de bir grup kadının yabancı ürün satan dükkânların camlarını kırarak bu ürünlerin satışını engellemelerinde görürüz.

Üçüncü mücadele alanını ise orta ve üst sınıfa mensup eğitilmiş kadınların Manda Yönetiminin uygulamalarını dünyanın farklı yerlerine taşımalarıdır.

Özellikle telgraf ve basın aracılığıyla yabancı kadın örgütleriyle kurulan bağlantıda, Arap Kadın Birliği’nin Filistin Sorunu gerçeğinin geniş bir coğrafyaya yayılması için Hindistan, İran ve İngiltere’deki kadın örgütlerine; Mısır, İran, Ürdün, Kuveyt, S. Arabistan ve İngiltere’deki hükümetlere çektikleri telgraflar büyük etki yaratmıştır. Fleishmann bu yoğun telgraflar sonucunda İngiliz hükümetinin basın aracılığıyla bu tepkileri duyurmak zorunda kaldığını belirtmektedir.¹⁰³

Kadın örgütlerinin bir diğer mücadele alanlarından biri de askeri güç olarak kadınların ulusal mücadeleye katılımlarının sağlanmasıdır.

¹⁰² Ibid., s. 111.

¹⁰³ Ibid., s. 112.

Kadınların askeri güç olarak ulusal mücadeleye katılımları, askeri güçlere istihbarat bilgisinin aktarılması, erkek askerlerin gizlenilmesi, cepheye tıbbi ve yiyecek ihtiyacın sağlanması ve bazı dönemlerde erkek askerler ile cephede düşman güçlerine karşı savaşılması şeklinde gerçekleşmektedir.

1925'te Suriye'de Fransız ve 1936-39 yılları arasında Filistin'de İngiliz güçlerine karşı yürütülen askeri mücadeleye karşı katılan kadınlara bakıldığında, çoğunluğunun köylü kadınlar olduğu görülmektedir. Silahlı mücadelede kadınların kırsal alanda şiddetin dolaysız muhatabı olmaları bu durumu yaratırken; diğer taraftan ise orta ve üst sınıfa mensup şehirde yaşayan kadınlar yardım faaliyetleri düzenleyerek milis güçlere para, tıbbî malzeme ve mühimmat aktarımını sağlamışlardır.

Çoğu kere kadınların askeri mücadeleye katılımları cephe gerisi bir güç olarak konumlandırılır. Aslında bu konumlandırmanın bölgede yaşanan tecrübelerle bakıldığında yerinde bir tespit olmadığı görülür. Bu durumu 1920'de Maysalun'da Suriye ve Fransız güçleri arasında cereyan eden çatışmaya üzerinde askeri kıyafetler ile Nazik Abid adlı kadının katılımında (sonraki yıllarda sağladığı askeri yararlıktan dolayı Kral Faysal tarafından komutan payesi ile onurlandırılacaktır) ve 1948'de Filistin'de Yafa bölgesinde süren çatışmalarda kadınların Kırçıçeği Kızları (zahral al-uqhuwan) adı altında örgütlenerek savaşmalarında görürüz.¹⁰⁴

Ulusalci erkekler, kadınların ulusal talepler dışındaki taleplerini kültürel ve ulusalci normlara muhalefet etmeyen; feminizmi, kadını erkeğin yanında çalışırken, ulusu dış tehditlerden koruyan bir politik tasavvur olarak geliştiriyorlardı. Nitekim bu dönemdeki ulusalci anlatının kadının “doğuştan yetenekleri”ni (annelik ve fedakârlık) ulusal şartlara empoze ederek geleneksel kadının rollerini yeni ulusal aktör şeklinde, anne, öğretmen ve hemşire olarak dönüştürmesi kadınlara yüklediği işlevsel anlama denk düşmekteydi.

Fleischmann, ulusalci erkeklerin bu dönemde kadınların ulusal mücadele içinde ifa ettikleri sorumluluklardan hareketle kadınların konumlarının tali bir konum addedilemeyeceğini savunur. Fleishmann'a göre hakikatte hiçbir hareket gündelik yardım ve destek faaliyetlerinden izole olmuş bir şekilde sürdürülebilir. Yani yiye-

¹⁰⁴ Ibid., s. 113.

cek, tıbbi malzeme ve paranın tedariki ya da enformasyonun propaganda niteliğinde kullanımı ikincil dereceden bir önem olarak görülemez.¹⁰⁵

Kadınların ulusal mücadele içinde tali bir konumları olduğu şeklinde tartışmaların yanında, bu dönemde kadınların ulusalcılığı bir imkân olarak mütalaa ettikleri görülür. Ulusalcılığın kadınların kamusal yaşama katılımlarında “şeref kapısı” görevini görmüş olması ve ulusalcılığın kadınların kendilerini sınırlandıran ataerkil yapıları tartışmaya açma olanağı sunması bu kanaatleri güçlendirmiştir.

Ulusalcılığa kadınlar tarafından bu dönemin başlarında yüklenen bu anlamın, kadın hareketinin feminist taleplerini sınırladığı söylenebilir. Ulusalcı kadınların ulusalcı hareketin kendilerine müsamaha ettiği ölçüde feminist talepleri ulusal ideolojiyle yorumlamaya çalışmaları, kadın hareketi açısından da bir diğer zorluğu beraberinde getirmiştir:

*“Ulusalcılığın müsamaha ettiği şey feminist olmaktan çıkıyor; feminizmin mümkün olarak gördüğü şey ise ulusal olmaktan çıkıyordu.”*¹⁰⁶

Ulusalcılığın kadınların kamusal yaşama katılımlarında kolaylık sağlamasına rağmen, ulusalcı tartışma içinde kadınların konumlandırılması kadınlığın kültürel tarif ve sınırların yeniden yorumuna dayandırılır. Açıklıkla görülür ki, “önce ulusun sonra kadının bağımsızlığı” stratejisine olan inanç feminizmi bu dönemde görece olarak “ulusalcılığın kadın hizmetçisi” konumuna indirgemıştır. Bu ihtiyatlı yaklaşımın ipuçlarını Filistin Kadın Birliği’nin başkanı Z.Shihabi’nin 1944’te Kahire’de düzenlenen Arap Kadın Konferansı’ndaki tebliğinde görmek mümkündür.

*“Filistinli kadınlar İslâm yasalarının kendilerine öngördüğü haklardan daha fazla haklara ihtiyaçları yoktur. Bir diğer ifadeyle kadın haklarını talep etmek vakitinden önce bir taleptir.”*¹⁰⁷

2.2. Kadın Hareketinin Doğuşundaki Koşullar

Kadın hareketinin ulusal mücadele dönemindeki doğuşundan önceki süreçte Ortadoğu coğrafyasında yaşanan siyasi ve toplumsal yeni gelişmeler, kadın hareketinin doğuşunu belirleyen koşulların oluşumunu tayin etmiştir. Bu dönemdeki geliş-

¹⁰⁵ Ibid., s. 114

¹⁰⁶ Ibid., s. 109.

¹⁰⁷ Ibid.

meler, Batı’da okuyan ve ülkelerinin Batılılaşma sürecine intibakını hızlandıracak siyasi ve fikri düşüncenin savunucuları konumunda olan modernist erkeklerin kadın sorununa getirdikleri radikal yaklaşımlar ve bunlara müteakip seçkin sınıfa mensup kadınların genellikle şehirlerde yardım ve eğitim faaliyetleri gerçekleştirmeleri, bu sürecin öncü gelişmeleridir. Benzer şekilde modernist erkeklerin kadın sorunu ile ilgili yayımladıkları kitaplar Ortadoğu ülkelerinde kadın sorunun tartışılmasına büyük zemin hazırlamıştır.

1876’dan sonra Ortadoğu’da yayıncılığın gelişmesi ve modernist ulusalcı söylemin bu yayınlar ile geniş kitlelere ulaştırılması yeni düşünce ortamının doğuşunu sağlamıştır. Bu yayınları gerçekleştirenlerin büyük bir kesimini, bu dönemde açılan Hristiyan misyoner okullarından, özellikle Lübnan Amerikan Üniversitesi’nden mezun olan Hristiyan ailelerin çocukları oluşturmaktaydı.¹⁰⁸ Bu yayınlarda Arap milliyetçiliğın etrafında sürdürölen yayın politikası, Müslöman gruplar arasında bu yayınları sürdüren insanların kimliğine karşı olan tepkileri azaltırken, işlenen çağdaş Batı düşüncesi Ortadoğu’da Arap Rönesans’ı diye adlandırılan dönemi doğurmuştur.

Arap Rönesans’ı (nahda) olarak adlandırılan, toplumsal ve kültürel olarak radikal değışimlerin zorunluluğunun ortaya konulduğu fikri hareketin temel konularının başında Arap toplumundaki kadının statüsü konusuydu. Genellikle bu dönemde sürdürölen tartışmalarda Arap toplumunun çağdaşlaşması, içinde bulunulan olumsuz koşulların (genellikle milliyetçi söylemin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları uzun yıllar geri bırakmasına ve sonraları kolonyal güçlerin bölgeyi işgal etmesine atıfta bulunuluyordu) değıştirilmesine, geleneksel yapıların kaldırılmasına ve buna bağılı olarak kadınların toplumsal yaşama katılımlarının sağlanmasına bağlanıyordu. Bu değışim tartışmalarında hem İslamcı hem laik erkek aydınların (B.Bustani, R.Tahtawi, C.Afgani, M.Abduh ve K.Amin), kadınların statülerinin toplumsal çağdaşlaşma yolunda kadınlara eğitim olanaklarının sağlanması üzerine önemle eğildikleri görölmektedir.

Reformist erkeklerin kadın konusuna ilgilerini sürekli canlı tuttıkları da söylenebilir. Batı eğitimi alan reformistler, kadın algısının Batı ölkelerinde değıştiğini ve kendi toplumlarında bu sorunun geçmişe duyulan bir özlem şeklinde din ve gelenek

¹⁰⁸ El Muktafat Gazetesi, C. Zeydan’ın El-Hilal’i ve B. Bostani’nin Mu’allim Gazetesi bu dönemin kurucuları Hristiyan olan ve Arap milliyetçiliğini savunan önemli yayınların başında gelmekteydi.

tarafından belirlendiği yönündeki fikri paylaşıyorlardı. Reformistlere karşı sert muhalefet ise muhafazakâr kesimden geliyordu. K.Amin bu süreci şöyle özetlemektedir:

*“Kadın statüsünün toplumsal alandaki gelişimi ulusal konuma bağlılık arz ediyordu. Ulusal konumun istikrarsızlığı (veyahut başarısızlığı), vatandaşlık bilincinin gelişimini geciktirmesi [sert muhalefetlerle] kadın statüsünün gelişimini erteliyordu.”*¹⁰⁹

Reformist erkeklerin kadın sorunu üzerine yayımladıkları kitaplara baktığımızda, 1860’ta Kadınların Eğitimi (Ta’lim al-Mar’ah) adlı eseriyle Butrus al-Bustani, kadınların eğitimlerinin önemine dikkat çekerek, kadınların eğitiminde izlenecek yöntem üzerine geniş analizlerde bulunur.¹¹⁰

Al-Bustani’nin aksine Ahmet Faris al-Shidyag ise, reformist erkeklerin kadın sorununda en önemli mücadele alanı olarak belirledikleri eğitim alanından ziyade, kadınların özgürleşmesinin kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesine bağlı olduğunu savunur. Al-Shidyag’a göre kadınların Arap toplumunda ikincileştirilmelerinin temel nedeni erkeklere olan ekonomik bağımlılıklarından kaynaklanmaktadır.¹¹¹

Bu dönemde kadınların özgürleşmesi üzerine en ciddi katkısı Kasım Amin yapmıştır. 1899’da yayımladığı Kadının Özgürlüğü (Tahrir al-Mar’ah) ve 1900’de Yeni Kadın (Al Mar’ah al-Jadidah) adlı eserleriyle Ortadoğu’da yankı uyandıran Amin, kadınların ikincileştirilmesine karşı çıkarak, cinsiyetler arası eşitsizliğin doğal olmadığını, tarihsel nedenlere bağlı olarak belirlendiğini ve bu durumun eşit haklar etrafında ortadan kaldırılabilceğini savundu. Bazı araştırmacılara göre Amin’in kadın sorunu üzerine net tavrı olmasına rağmen, kadınların karşılaştığı sorunlara karşı benzer duyarlılığı göstermektedir. Bu araştırmacılara göre Amin’in bu tavrı, çekeşliğe ve peçeye karşı açıktan muhalefet etmesine rağmen, başörtüsü konusunda benzer tepkiye göstermemesinde ortaya çıkmaktadır.¹¹²

“Ya başörtüsüne hayır, ya ölüm!” sloganıyla büyük ses uyandıran Ahmet Sudgi al-Zahhawi, “Başörtüsünün Zararları” başlıklı makalesiyle dinde kadınlara karşı uygulanan ayrımcılığa dikkat çeker. Al-Zahrawi, kadınların örtünmeleri için getirilen

¹⁰⁹ Kasım Amin, **Tahrir al-mar-ah**, (Beirut: Arap Institute for Research and Publishing, 1976), s. 10.

¹¹⁰ Fawwaz Traboulsi, “Delil etrajal al zaki ile al Neseviyye Al Arabiya El Hadise” **Al Raida**, (C. XX, No. 100, Kış 2003), s. 15.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid., s. 16.

dini zorunluluğun kadın-erkek arasındaki cinsel ayrımcılığı körüklediğini; Kadınların Korunması, adlı makalesinde ise kadın ve erkeğin ortak yaşam alanlarının genişletilmesiyle güce dayalı ilişkinin izafileşeceğini savunur. Çünkü al-Zahrawi'ye göre erkeklerin kadınlar üzerindeki “hükümrancılığı”nın erkeklerin fiziki gücünden kaynaklanıyor şeklindeki kanaatler ile kurduğu anolojiden hareketle, hayvanların erkeklerden fiziki olarak güçlü olduklarını, bundan dolayı hayvanların erkekler üzerindeki egemenliğinin sözkonusu edilmesi gerektiğini belirtir.¹¹³

Mansur Fahmi ise 1913'te Fransızca olarak hazırladığı Geleneksel ve Modern İslam'da Kadın'ın Konumu (La Condition de la Femme Dans la Tradition et L'evolution de l'Islamisme) adlı doktora teziyle başörtüsünün tarihsel olarak gelişimini ve doğasını geniş bir şekilde ortaya koymaktadır.

Fahmi'ye göre başörtüsü ne İslam öncesi ne de İslam dönemi bir uygulamayla başlar. Fahmi, başörtüsü uygulamasının daha erken dönemlerde, kadının erkek tarafından belli bir değer karşılığında alınıp satılmasında kadının yüzünün ve saçlarının erkeklerden gizlenmesi için tasarlanmış bir giyim tarzı olduğunu, bunun sonraki dönemlerde ise dini bir pratik ve zorunluluğa dönüştüğünü savunur.¹¹⁴

Reformist erkeklerin yayımladıkları eserlerle kadın sorununu yeni düşünce ikliminin merkezine taşıdıkları, yönetici ve sermaye seçkinlerinin kadın sorununa yaklaşımları üzerinde etki yarattıkları söylenebilir. Aslında reformist erkeklerin bu sınıflara mensubiyetleri, teorik yaklaşımlarla ifade ettikleri kadın sorununa dair çözümleri kendi ailelerine mensup kadınlardan başlayarak, yeni yaşam alanlarını yaratacak olan [kendi] kadınlarına öncü konumunu yüklüyordu. Bu durum, seçkin sınıfa mensup kadınların yeni yaşam alanlarına, bir diğer ifadeyle hanedışındaki faaliyetlerini kolektif olarak sürdürebilecekleri, onları kamusal alanda görünür kılacak yeni bir “aktivizm” alanına doğru katılımlarını sağlıyordu.

Kadınların ulusal mücadeleye eklemlenecekleri döneme değin, yardım kuruluşları çatısı altında gerçekleştirecekleri faaliyetler, bireysel ve kurumsal düzeyde kadınların eğitim kurumlarına katılımı bu yeni aktivizmin bir yansımasını oluşturur.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid.

Kadınların bu bağlamda gerçekleştirdikleri yardım faaliyetleri 19. yüzyılın ortalarına kadar götürülebilir. İlk dönemdeki kadın örgütleri, sağlık ihtiyaçlarının giderilmesinin, muhtaç kadınlara yardımın (ki öksüz ve yetimler de bu faaliyetler içindedirler), el becerileri ve okuma-yazma kurslarına yoğunlaşmanın kadınların statüsünü yükselteceği yönündeki kanaate sahiptiler. Lübnan'da 1849'da kurulan Sevginin Kızkardeşliği'ne bakıldığında kız mektebi, veremli hastalar için sanatoryum ve evinden ayrılan genç kızlar için sığınma evi kurduğu; Filistin'deki 1903'te kurulan Yoksullar İçin Ortodoks Yardım Cemiyeti'nin ise yoksul genç kızlar için "evde kalmamaları" için çeyiz eşyası yardımında bulunduğu görülür.

İslam ve Hristiyan toplulukların geleneksel dayanışma âdetleri, diğer ifadeyle varlıklı insanların yoksullara yardımının teşviki, kadın yardım örgütlerinin güçlenmesinde itici bir güç oluşturmuştur. İlk dönemde bu örgütlerin Hristiyan ve İslam cemaatleri arasındaki farklılıkları üzerine yürüttükleri sözkonusu hizmetlerin sonraki dönemlerde değiştiği, Fleishmann'ın tespitinde teyit ettiği gibi, sosyal hizmet ifa eden kadın örgütlerinin dinsel temelli ayrışmadan sonraki dönemlerde uzaklaştığı görülür. Burada Mısır'da 1909'da kurulan ve yoksul kadın ve çocukların sağlık ihtiyaçlarını karşılayan laik Mabarât Muhammet Ali Cemiyeti'nin anılması gerekmektedir. 1920'lere gelindiğinde birçok kadın örgütünün faaliyetlerini yürüten kadın aktivist ve üyelerin farklı din ve cematten oldukları ve dinsel temelli tanımlamanın bu organizasyonlar içinde uzun süreli kullanılmadığı görülür.¹¹⁵

Kadınların yardım faaliyetlerini gerçekleştirmeleri yeni bir tecrübe olarak tanımlanabilir. Orta ve üst sınıfa mensup kadınların bu dönemde İslami vakıflara hem yardımda bulunmaları hem de yönetici olarak bulunmaları, kadınlara kamusal alan içinde yer alma olanağını getirmiştir. B. Boron'un tespit ettiği gibi, şehirli kadınların toplumsal yardım faaliyetleri içinde bulunmaları, politik alana doğru bir alanı var kılmıştır. Orta ve üst sınıfa mensup kadınların yardım faaliyetleri tecrübesinde edindikleri tecrübeler, bilinçlenmelerine, sınırlı da olsa etkin bir baskı gücüne ulaşmalarına etki etmiştir.¹¹⁶

¹¹⁵ Fleischmann, op.cit., s. 102.

¹¹⁶ Beth Boron, **The Women's Awakening in Egypt**, (NH: Yale Univ. Press, 1994), s. 173.

Fleischmann kadınların bu dönemde kadınlar arasındaki kollektif çalışmada deyim yerindeyse “kendilerini” keşfettikleri ve kendilerine yönelen ayrımcılığa karşı amaç birlikteliğini ortaya çıkardıklarını belirtir.

“Kadınlar kollektif olmanın kendilerine yönelen tecridi azaltacağına ve bu kollektifliğin kadınların şahsi düzeyde ihtiyaçları olan ilişki ve rabıtaı sağlayabileceğine yaşadıkları tecrübelerde gördüler. Pek tabii [bu bilinçle] kendi kuruluşlarını başarılı bir şekilde yönetip kontrol edebilecek ve bu kuruluşların gelişimlerini kadın olarak sağlayabileceklerdi.”¹¹⁷

Diğer yönden kadınların faaliyetleri siyasal grupların sosyal hizmetler alanındaki eksikliklerini gidermeye dönük faaliyetler idi. Bu aşamada ulusal bağımsızlığı savunan grupların ortaya çıkışıyla bu grupların sosyal alandaki boşlukları doldurdıkları görülür. Hükümetlerin ve siyasi grupların yerine getirmekle mükellef oldukları sosyal faaliyetlerin kadınlar tarafından yerine getirilmesi, bu gruplar tarafından kadınların bu faaliyetlerinin desteklenmesini gündeme getirmiştir.

Bu dönemde yardım faaliyetlerini yürüten orta ve üst sınıfa mensup kadınların dünyanın diğer bölgelerindeki kadın örgütlerine mensup kadınlar gibi eğitilmiş oldukları görülür. Bazı feminist araştırmacılara göre bu durum, kadınların mensup oldukları sınıfın ilgileri ve siyasalarını “dolaysız” bir şekilde etkilemiştir.

Seçkin sınıfa mensup kadınların faaliyetlerinin yalnızca ihtiyaç sahibi “kızkardeşler”ine yönelik olmadığı, aynı zamanda bu faaliyetlerin kişisel ve entelektüel gelişim ihtiyacını karşılamaya yönelik entelektüel ve salon toplantıları tertiplemeyi kapsadığı da söylenebilir. Bu faaliyetlerde kadınlar bir araya gelip ilmi ve toplumsal konular üzerine konuşurlarken, bazı konularda uzman kadınlar tebliğler sunabiliyorlardı. Genel olarak Beyrut, Kahire ve Şam gibi büyük şehirlerdeki okuyar kadınların fazla olduğu yerlerde tertip edilen bu toplantıların 19. yüzyılın sonlarına doğru Halep’te Mariaana Morrash, Kahire’de Kadın Özgürleştirme Birliği ve Kadın Uyanışı Cemiyeti, Beyrut’ta Arap Kızlarının Uyanışı Cemiyeti ve Şam’da Nazik Abid Kadın Edebiyatı Topluluğu tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.¹¹⁸

¹¹⁷ Fleischmann, op.cit., s. 102.

¹¹⁸ Ibid., s. 105.

Kadın hareketinin doğuşu öncesindeki bir diğer önemli öncel koşullardan biri ise kadınların eğitim kurumlarına katılmaya başlamış olmalarıdır. Bu süreç kız çocukları için kız mektepleriyle başlarken, sonraki dönemlerde ise misyoner kuruluşların özel statüde bu okulları yaygınlaştırmasıyla devam eder. Kız mektepleriyle kadınların eğitim kurumlarına katılımları çabalarına kadınların önemli katkıları olmuştur.

Eğitim faaliyetlerine kadınların ilgi ve desteklerinin artmasında siyasal ve toplumsal koşulların uygun olanaklar sunduğu söylenebilir. Bu dönemde kadınların faaliyetleriyle ulusalcı reformistlerin eğitim konusu üzerindeki hedeflerinin çakışması kadınların [hemen hemen çoğu faaliyetlerini] eğitim alanına yöneltmesine neden oldu.

Kadınları eğitim konusunda teşvik eden bir diğer unsur ise bağımsız eğitim kurumlarına karşı olan ilginin yaygınlaşmış olmasıdır. Misyoner ve yabancı eğitim kurumlarının sayısının artması bağımsız eğitim kurumlarına olan ihtiyaç üzerine tartışmaları doğurmuştur. 1848’de misyoner okullara karşı Lübnan’da kurulan Ulusal Kız Mektebi, bu misyoner karşıtı desteğin bir yansıması olarak karşımıza çıkar.

2.3. Kadın Hareketindeki “Uyanış” Tecrübesi

Kadın hareketinin doğuşuna müteakip, kadın hareketinin tarihsel bağlam içerisinde ulusal mücadeleye bağlı olarak kurumsalaşmasında “**uyanış**” kavramsallaştırması önemli bir yer tutmaktadır.”Kadın uyanışı” kavramı, modernleşme yanlısı erkeklerin, kadın haklarını gündeme getirmesi ve seçkin ailelere mensup kadınların, modernleşme taraftarlarının desteğini alarak kadınların kamusal yaşama katılımları yönünde başlattıkları girişimleri tanımlar. Bu başlık altında kadın hareketinin doğuşuna etki eden Irak, Mısır ve Filistin’deki “uyanış” tecrübesine eğileceğiz.

Bu ülkelerdeki tecrübelerle eğildiğimizde özellikle Irak’taki kadın hareketinin doğuşunda, öncel koşullardan reformist erkeklerin büyük bir etkileri olduğu görülmektedir.

Bu etkilere daha yakından baktığımızda Iraklı erkek şair al-Zahawi’nin başörtüsü, çokeşlilik, boşanma ve kadınların eğitim gibi meseleleri üzerine yazıları, bütün Ortadoğu’da olduğu gibi özellikle Irak’taki kadın hareketinin doğuşu üzerinde büyük

etki yaratmıştır. Al-Zahawi'nin şair, düşünür yönünün yanında yöneticilik vasfı, kadın sorunu üzerine alınan kararlarda önemli bir faktöre dönüşmüştür.

Al-Zahawi'nin Bağdat'a vali atanmasından sonra, 1899'da kız mektebinin açılmasını ve ailelerin kız çocuklarını okula göndermeleri için kampanyaların düzenlenmesini sağladığı görülür. Al-Zahawi'nin yazılarıyla kadın konusunda yarattığı büyük etki, Irak'ta kadınların sürdürdükleri faaliyetlere uzun yıllar destek vermesiyle devam eder. 1932'de Bağdat'ta gerçekleştirilen Arap Kadın Konferansı'na katılımıyla büyük ses getiren al-Zahawi (konuşması ve okuduğu şiir konferansa damgasını vurmuştur), sonraki yıllarda Iraklı kadınların kadın sorununu uluslararası platformlara taşıyabilmeleri ve yurtdışındaki kadın organizasyonlarına katılabilmeleri için mali ve idari olanaklar sağlamıştır.¹¹⁹

Bir diğer reformist erkek Ma'ruf al-Rusafi ise, kadın sorununa dair radikal söylemiyle dikkat çekmiştir. Başörtüsü ve evlilik konusunda Irak toplumunda kadınlara baskı uygulandığını ve bu baskıların kadınların ikincileştirilmesinde önemli etkenler olduğunu savunmuştur. Al-Rusafi, kadınların hem başlarını örtmeme hem de evlenecekleri erkeği seçme hakkına sahip olabilmeleri gerektiğini, bu konular üzerindeki baskının ise kadınları insanın “eyleyebilme iradesi”nden uzaklaştıracağını belirtmiştir. Al-Rusafi'ye göre, kadınların bu hakları elde edebilmeleri ve toplumsal baskıdan uzaklaşabilmeleri, kadınların eğitim kurumlarına katılımlarının sağlanmasıyla mümkündür. Mart 1922'ye gelindiğinde ise kadın konusu üzerine al-İstiklal Gazetesi'nde kadın sorununu konu alan şiirin yayınlanması sonrasında al-Rusafi ulemanın hedefi haline geldi. Ulemanın al-Rusafi hakkında yayınladıkları fetva sırasında, al-Rusafi'ye Bağdat'ta halk tarafından linç girişiminde bulunulmuştur.¹²⁰

Irak'taki kadın hareketinin doğuşunda önemli katkıları olan laik ve pozitivist kimlikleriyle tanınan al-Zahawi ve al-Rusafi'nin aksine dindar bir çevreden gelen Şeyh Ahmet Davut ismi önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Nakşibendî şeyhi bir babanın oğlu olarak 1870'te dünyaya gelen Davut, dini bir eğitim aldıktan sonra laik eğitim kurumlarında eğitimini tamamladı. Ailesinin

¹¹⁹ Noga Efrati, “The Other “Awakening” in Iraq: The Women’s Movement in the First Half of Twentieth Century”, **British Journal of Middle Eastern Studies** (31(2) November, 2004), s. 155.

¹²⁰ Ibid., s. 176.

güçlü nüfuzu sayesinde 1928’de Irak Meclisi’ne Diyanetten Sorumlu Bakan olarak atanan Davut, hem bakanlığı sırasında hem yazılarında kadınların eğitim hakkını savunarak, geleneksel dini yorumlara karşı getirdiği yeni yorumlarla Irak’ta büyük tartışmaların başlamasına neden oldu.

Davut’u Irak’taki kadın hareketi açısından önemli kılan kadınların eğitim ve yasal haklarını savunmasının yanında, Irak’taki kadın hareketi içinde bulunan iki önemli aktivistin birinin eşi, birinin ise babası olmasıydı.

Davut’un bu dönemde büyük dikkat çeken girişimi kızı Sabiha Davut’un okumasını sağlamasıdır. 1936’da Irak Hukuk Fakültesi’nin ilk kız öğrencisi olarak kayıt yaptıran Sabiha Davut, anne ve babasının teşvikiyle öğrencilik yılları ve sonrasında Iraklı kadınların örgütlenmesini sağlamıştır.

Hilali Ahmet ve Çocukları Koruma Cemiyeti çatısı altında kadınlara yönelik faaliyetler gerçekleştiren Sabiha Davut, sonraki yıllarda Irak Kadın Birliğinin (al-İttihad al-Nisa’i al-Iraqi) kurucu üyeleri arasında bulunmuş, 1932’de ise Bağdat’ta düzenlenen Arap Kadın Konferansı’ndaki tebliğ ve konuşma metinlerini kitaplaştırarak Ortadoğu’daki kadın örgütlerine gönderilmesini sağlamıştır.

Anne Naima Sultan Hamuda ise, 1920’deki Irak Ayaklanması’na kadınların katılımını sağlamak için kadınları örgütlediği görülür. Irak’taki kadın hareketinin öncülerinden olan Hamuda, 1919’da İngiliz Manda Yöneticisi Gertrude Bell ile müzakereler yürüterek kız mekteplerinin Irak’ta açılmasını sağladı.¹²¹

Bu dönemdeki Davut ailesinin kadın sorunu etrafındaki mücadelesi, Filistin doğumlu kadın yayıncı Paulina Hassun ve yeğeni Salim Hassun’u Irak’a 1922’de davet etmeleriyle büyük ivme kazanmıştır. Bu davet sonrasında Irak’a yerleşen Hassun’lar, Irak’ta ilk kadın dergisi olan Leyla’yı 1923’te yayımlamaya başladılar. Leyla Dergisi’nin yayımlanmaya başlamasıyla Iraklı kadınların eğitim ve yasal hakları yönünde taleplerini yükseltmeye başladıkları; derginin Kurucu Meclis’in anayasa hazırlaması sürecinde kadınların eşit haklar etrafında haklarının düzenlenmesi için gösteri çağrılarını yaptığı görülür.

¹²¹ Ibid., s. 157.

Davut ailesinin mücadelesi ve Leyla Dergisi'nin Irak'ta kadınlar arasında yarattığı "heyecan" sonrasında, kadınların faaliyetlerinin kurumsal çatı altında sürdürülmesi eğilimini ilk olarak 1923'te tesis edilen Iraklı Kadınların Uyanışı Derneği'nde (Nadi al-Nahda al Nisa'iyya) görürüz.

Dernek, al-Zahrawi'nin kız kardeşi Asmal al-Zahawi başkanlığında kurulurken, başkan yardımcılığına Savunma Bakanı Nuri Said'in eşi Naima Said, sekreterliğe Hıristiyan yazar Abd al-Masih Nazir'in eşi Mari Wazir, üyeliğe Başbakan Cafer al-Askari'nin eşi Fakhriyya al-Askari, İçişleri Bakanı Ali Cevdet'in eşi Fatima Cevdet ve Talim ve Terbiye Genel Müdürünün eşi Sati-al-Husri getirilmiştir.

Irak'ın önde gelen ailelerine mensup dernek yöneticileri kendilerini laik kadınlar olarak tanımlarken, hedeflerinin Iraklı kadınların ulusal bilinç etrafında bilinçlenmelerinin sağlanması olduğunu belirtiyorlardı. Eğitim seviyesinin yükseltilmesi, çocuk bakımı, ekonomik desteğin sağlanması ve el becerilerinin geliştirilmesi üzerine yönelen derneğin üç mücadele alanı belirlediği görülür: okuma-yazma kursları, yetim kız çocukların okumalarının sağlanması ve meslek edinme kursları.

Dernek bu faaliyetleri dışında her hafta kadınlara yönelik konferanslar tertip ederken, yılda iki kere olmak üzere geniş katılımın olduğu sempozyumlar düzenlemekteydi. Dernek kendi binasında sıklıkla düzenlediği gecelerde derneğin faaliyetleri için yardım topluyordu.¹²²

Bu dönem üzerine eğilen çalışmalarda derneğin üyeleri arasında fikir birliğinin varlığından bahsedilmese de (ki derneğin üyeleri arasında yardım, eğitim ve başörtüsü konusunda politika belirlemede hizipleşmenin olduğu görülür) yirmili yıllar boyunca en etkin kadın oluşumu olduğu üzerinde ortak bir kanaat mevcuttur.

Iraklı Kadınların Uyanışı Derneği dışında bu dönem içinde belli konular etrafında örgütlenen kadın örgütlerinin varlıklarından bahsetmek mümkündür. Bu örgütler arasında 1926'da kurulan Staud Hanım Eğitim Elçileri Derneği (SHEED) ve 1927'de kurulan Yahudi Kadınlar Yardımlaşma Derneği (YKYD) gerçekleştirdikleri faaliyetler ile öne çıkmaktadır.

¹²² Ibid., s. 159.

SHEED'in faaliyetleri genellikle devlet okullarında kız çocukları için dersliklerin açılması, okuma-yazma bilmeyen kadınlara yönelik kurs düzenleme şeklinde gerçekleşirken; YKYD'nin faaliyetleri ise görme engellilere yönelik okulların açılması ve ev kadınlarının istihdamı için küçük atölyelerin kurulması şeklindedir (YKYD'nin 1926'da açtığı bir üretim atölyesinde 450'ye yakın kadına istihdam olanağı sunmuştur).¹²³

Kollektif mücadelenin dışında bireysel düzeyde de kadınların mücadelesine tanıklık edilir. Zahra Khidir'in bu dönemde bağımsız olarak yürüttüğü faaliyetler önemli bir tecrübe unsuru kabul edilebilir. Çünkü Khidir'in İngilizler'in 1918'de Irak'ı işgalinden sonra kadınlara yönelik faaliyetlerini idari baskılara rağmen yürüttüğü görülür.

Khidir, İngiliz işgalinden sonra Bağdat'ta ilk kız mektebini açarak kısa sürede yüzlerce kız öğrencinin mezun olmasını sağlamıştır. Khidir'in eğitim alanında sürdürdüğü faaliyetlerinin kadın hareketi açısından önemi, bu faaliyetlerin eğitim alanında yarattığı ivmenin etkisiyle kadın örgütlerinin örgütlü bir şekilde eğitim alanında yoğunlaşmaya başlamaları üzerindeki etkisidir.

Kadınların ulusal mücadeleye katılımları ve uzun süre sürdürdükleri eğitim ve yardım faaliyetleri dışındaki siyasal içerikli yapıya geçişleri ise İngilizler'in Irak'ı işgaline karşı 1920 Ayaklanması'na katılımlarıyla başlar.

Ulusal mücadeleye katılım ile kadın örgütlerinin sürdürdüğü faaliyetlerde yaşanan değişimi kadınların ulusal mücadele saflarında bazı dönemde erkekler bazı dönemde ise kadın örgütleri çatısı altında Manda Yönetimi'ne karşı sürdürdükleri mücadelenin yapısında görmek mümkündür.

Kırsal ve şehirde ulusal mücadelenin erkek yöneticilerinin eşleri tarafından örgütlenen kadınların kamusal alana katılımlarının bu dönemdeki artışı, bu dönemden sonra tesis edilen kadın örgütlerinin sayısına da etki edecektir.

Manda Yönetimi'ne karşı Irak'ın büyük kentlerinde tertiplenen gösteriler, milis güçlerine toplanan yardım, savaş yaralıları için oluşturulan ilk yardım komiteleri, propaganda niteliğinde hazırlanan kitap ve broşürlerin basımı ve dağıtımı, konferans,

¹²³ Ibid., s. 160.

şiiir dinletileri ve ev ziyaretleri şeklinde ulusal mücadeleye katılımın ve desteğin sağlanması için yapılan faaliyetler, bu dönemde kadın örgütlerinin ulusal mücadele çatısı altında gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir.¹²⁴

Iraklı kadınların ulusal mücadeleye katılımlarının kadın hareketi açısından yeni bir aktivizm tecrübesi olması ve kadınların kamusal alana “ulusal mücadele şemsiyesi” altında çıkmalarına olanak tanınmasına rağmen, bazı feminist araştırmacılar ilk dönemde kadınların gerçekleştirdiği faaliyetlerde gündeme getirdikleri kadınların eğitim, örtünme ve istihdam gibi mücadele alanlarından bu dönemde uzaklaştıkları ve kadın konusunda “ulusalcı körlüğe” eğilimlerin arttığını belirtirler.

Ulusal mücadeleye katılım ile kadın sorunundaki feminist yaklaşımların zayıfladığı tezinin ancak 1920’lerin sonuna kadar Irak tecrübesinde yaşandığı söylenebilir. Çünkü N. Efrati’nin ifade ettiği gibi, 1930’lu yıllarda ulusal mücadele etrafında kadın hareketinin ayrıştığı, kadın sorununu gündemde tutan ve farklı faaliyetler etrafında organize olan kadın örgütlerinin ortaya çıktığı görülür.¹²⁵

Bu yapılanmaları başta Bağdat’ta 1935’te Azize Katherina Kızkardeşliği Cemiyeti, Zararlı Alışkanlıklardan Koruma Cemiyeti (Jam’iyyat Mukafahat al-Muskirat) ve 1937’de Alkolün Zararlarından Koruma Cemiyeti (Jam’iyyat Mukafahal al-Muskirat) şeklinde saymak mümkündür. Bu üç örgütün de “sağlık ve huzurlu” toplum ilkesi etrafında yoksulluk, okur-yazarlık, bulaşıcı hastalıklar, kadın mahkûmların sorunları ve alkolle mücadele üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları görülür. Bu örgütlerin mücadele alanlarını zenginleştirmeleriyle Irak’taki kadın hareketinin geniş halk kitlelerinin beğenisini ve bu örgütlere kadın katılımlarını artırmıştır. Benzer şekilde bu örgütlerin dünyadaki bu alanda faaliyet gösteren kadın örgütleriyle yakınlık kurmaları, sürdürülen faaliyetlerin yapısı ve etkileri üzerinde olumlu katkıları olmuştur.¹²⁶

1940’lara gelindiğinde ise Irak’ta kadın örgütlerinin sayısında artış gözlemlenir. Fleishmann’a göre, Irak’ta 40’lı yıllarda kadın örgütlerindeki artış, 1940’taki

¹²⁴ Ibid., s. 164.

¹²⁵ Ibid., s. 165.

¹²⁶ Ibid.

İngiliz Manda Yönetimi'ne karşı Raşit Ali'nin darbe girişimi sonrasında yükselen milliyetçilik dalgasına bağlanabilir.¹²⁷

Bu dönemde kurulan önemli kadın örgütleri arasında yardım faaliyetleri sürdüren 1944'te kurulan Toplum Çatısı Cemiyeti (Jam'iyyat Buyut al-Umma), 1945'te Hristiyan bir grup kadın tarafından kurulan Yoksul Kızkardeşlere Yardım Cemiyeti (Jam'iyyat Akhwat Rizq bi-l-Faqr), aynı yıl kurulan Çocukları Koruma Cemiyeti; siyasal faaliyetler sürdüren kadın örgütleri arasında ise 1940'ta Faşist ve Nazi Karşıtlığı Kadın Cemiyeti (Jam'iyyat Mukafat al-Naziyya wa-l-Fashiyya), Kadın Birliği Cemiyeti (Jam'iyyat al-Rabita al-Nisaiyya) ve Irak Kadın Birliği (al-İttihad al-Nisa'i al-Iraqi) sayılabilir.¹²⁸

Özellikle bu gruplar arasında siyasal nitelikli faaliyet yürüten örgütlerin dünyadaki faşist dalgaya karşı sürdürdükleri faaliyetlerde Komünist Parti tarafından desteklendikleri ve Parti'ye mensup kadınların bu örgütlerde yer aldıkları görülür. Bu örgütlerin bazılarının, özellikle Irak Kadın Birliği'nin sonraki dönemlerde politik vurgusunu ılımlaştırdığı ve kadınların eğitim kurumlarına katılımları yönünde mücadele yürüttüğü görülür (Birliğin 1945-1947 yılları arasında Bağdat'ta kız çocukları için 20 tane yaz okulu ve yetişkin kadınlar için 8 tane okuma-yazma kursu açtığı görülür).

Filistin'deki kadın "uyanışı"na eğildiğimizde ise I. Dünya Savaşı sonrasında Filistin topraklarında artan Yahudi yerleşimciler ile Filistinliler arasında kırsal alanda yaşanan çatışmalara kadınların katılmalarıyla başlar. Özellikle 1911'de Affula'da Yahudi yerleşimcilere karşı militer saldırılara kadınların katılmaları kadın "uyanışı" için bir milat oluşturur.

Kırsal alanda yaşanan çatışmalar sonrasında kadınların erkekler ile yerel komitelerde teşkilatlanmalarıyla başlayan süreç, 1917'de Balfour Deklorasyonu'nun ilanı sonrasında şehirli Filistinli kadınların İngiliz Manda Yönetimine karşı başlatıkları protesto gösterileri ile devam eder.¹²⁹

İngilizler'in Balfour Deklarasyonu'nu Kasım 1917'de ilan etmesi ve Filistin'i Milletler Cemiyeti mandasına geçirmesi, Filistin'de ulusal mücadelenin başlaması ve

¹²⁷ Fleischmann, op.cit., s. 114.

¹²⁸ Efrati, op.cit., s. 168.

¹²⁹ Gluck, op.cit., s. 102-103.

Filistin topraklarına yayılmasını doğurmuştur. Filistin’de bütün dini ve etnik cemaatler üzerine etki eden bu durum, Filistinli kadınların ulusal mücadele etrafında mobilizasyonunu sağlamıştır.

1929 yılına kadar ulusal mücadelenin şehirlerde protesto gösterileri, boykotlar, dini mekânlarda toplantılar ve Arap İdaresi (Filistinlilerden oluşturulan yerel idare birimi) temsilcilerinin Manda Yöneticileri ile yürüttükleri müzakereler şeklinde sürdürülmesi, bu dönemde kadınların yürüttükleri faaliyetlerin niteliğine de yansımıştır.

Yardım faaliyetleri, protesto gösterilerinin düzenlenmesi ve misyoner okullarının dışında kız mekteplerinin kurulması şeklinde Filistin Kadın Birliği tarafından kadınlar örgütlenmiştir.¹³⁰

1929’a gelindiğinde ise Ağlama Duvarı hadisesiyle yükselen şiddet olaylarında 133 Yahudi ve 116 Arap’ın ölmesi ve çoğunluğu Arap 1.300 kişinin gözaltına alınması, 1939 yılına kadar sürecek olan “yüksek şiddetli” ulusalcı dalganın başlamasına neden olmuştur.

Ulusalcı dalganın bu dönemde kazandığı ivme Filistin’deki bütün toplumsal katmanları etkilediği gibi kadın hareketinin doğuşu ve mücadele yapısı üzerinde etki edecektir. Fleishmann’a göre 1929-39 yılları arasındaki ulusalcı mücadeleye artan ilgi kadın hareketinin doğuşunu ve mücadele yapısı belirlemiştir.¹³¹

Önceki dönemlerden farklı olarak 26 Ekim 1929’da, Kudüs’te dünyanın farklı yerlerinden 200’den fazla kadının katılımıyla Filistin Arap Kadın Kongresi düzenlendi. Kongrede kadınların ulusal mücadeleye katılımları, manda yönetimlerine karşı izlenecek mücadele şekli, kadın örgütlerinin yapısı üzerinde sürdürülen hararetli tartışmalardan sonra, Arap Kadının İdaresi Komitesi (AKİK) tesis edilerek Filistin’deki kadın hareketinin kurumsallaşması yönünde büyük adım atılmış olundu.

AKİK’in kurulmasında Kongre’nin Filistin’de tertiplenmesindeki büyük etkiye dikkat çeken Fleischmann, Kongre’nin hem Filistin’den hem de Kongre’ye katılan

¹³⁰ Ellen L. Fleischmann, “The Emergence of the Palestinian Women’s Movement, 1929-39”, **Journal of Palestine Studies**, (Vol. 29, No. 3, Spring 2000), s. 17.

¹³¹ Ibid.

diğer ülkelerden kadınların ulusal mücadeleye katılımları yönünde bir hareket tarzı, bir yol haritası olduğunu belirtir.¹³²

Kongre'nin sonunda kurulan AKİK'in Kongre'de yoğun bir şekilde tartışılan ulusal mücadele ve kadın örgütlerinin ulusal mücadeleye karşı pozisyonu tartışmalarından doğal olarak etkilendiği ve 1939 yılına kadar Filistin'deki kadın hareketinin oluşumunu bu yönde belirlediği söylenebilir.

AKİK'in bu dönemdeki kadın hareketinin oluşumunu belirleyen faaliyetlerini ele almadan, AKİK üyelerinin ulusal mücadelede olan konumlarının tanımlanabilmesi için AKİK üyelerine bakmamız gerekecektir.

AKİK üyeleri Tarab Abd al-Hadi, Katrin Dib, Shahinda Duzdar, Fatima al-Husayni, Khadija al-Husayni, Na'imati Alemi al-Husayni, Anisa al-Khadra, Wahida al-Khalidi, Matiel Mogannam, Diya Nashashibi, Zahiyya Nashashibi, Melia Sakakini, Zlikha Shikabi ve Mary Shihada'dan oluşmaktadır.

Bu üyelerin büyük bir bölümünün ulusal mücadeleyi sürdüren erkeklerin yakın akrabası ve beş üyenin Abd al-Hadi (Avni), Naimati al-Husayni (Cemal), Anisa al-Khudra (Suphi), Mogonnom (Mughannam) ve Shihada'nın (Bulas) Arap İdaresi'nin erkek yöneticileri ile evli olmaları AKİK'in ulusalcı politikaları üzerinde büyük etki edecektir.

AKİK üyelerinin seçkin ve orta sınıf ailelere mensubiyetleri ve Filistin ve Lübnan'daki misyoner okullarından mezun olmaları kişisel kariyerleri ve kadın hareketindeki konumlarına yansımaktadır.¹³³ Çoğunun doktor, hukukçu, yazar ve eğitimci olması hem bölgedeki hem de uluslararası kadın örgütleri ile ilişkiler kurmalarını kolaylaştırırken, bazı feminist araştırmacılara göre Filistinli kadınların AKİK'e olan teveccühünü artırmıştır.¹³⁴

¹³² Ibid., s. 18.

¹³³ Batılı kadınların kendileri hakkındaki cehaletlerinden yakınan Matiel Mogannam'ın ifadeleri belki de kadın hareketi öncülerinin yaşamları hakkında ipucu verecek mahiyettedir: *"Hemen hemen bütün İngiliz kadınlar Arap kadınları kara cahil ve kof olarak düşünürler. Yalnızca Arapça konuşan, başında peçe ve kocasını geriden takip eden bir kadın. Nasıl bir şekilde İngiliz kadınlara içinde yaşadığımız gerçek yaşamı gösterebiliriz? Ama hiç şüphe yok ki, Avrupai kıyafetleri, ipek çorapları, yüksek topukları, röfleli saçları, manikürlü ellerimizi görseler küçük dillerini yutacaklar."* Ibid., s. 21.

¹³⁴ Ibid., s. 18.

Kadınların sosyal, ekonomik ve eğitim düzeyini yükseltmek ve ulusal mücadeleye yararlılık sağlamak amacıyla kurulan AKİK'in kuruluşuna müteakip yılda, Komite'ye bağlı olarak Kudüs Kadın Birliği (KKB) kuruldu. Otuzlu yıllar boyunca iki örgüt olarak faaliyet gösteren kadınların AKİK ve KKB'ye bağlı olarak Gazze, Hayfa, Yafa ve Nablus gibi Filistin'in farklı şehirlerinde merkezler açtıkları ve iki örgüt arasında birliktelikler kurdukları görülür:

“Filistin'deki kadın örgütlerin faaliyetleri arasında yakınlığı tesis edecek bir birliktelikten bahsetmek olası; birçok yerel düzeyde kadın örgütünün doğuşunu 1929 öncesine götürmek de mümkün; lakin örgütler arası birlikteliğin (AKİK öncülüğünde) yeni açılan bir safhanın, 1929 Kongresiyle başladığını belirtmeliyiz. Ne oldu bu yakınlaşmayla? Açıklıkla Kudüslü kadınların, kadınları örgütlemek için Nasıraya gittikleri, benzer şekilde Hayfa'daki kadınların Nablus, Tulkarem ve Cenin'e gidip buradaki kadınlarla ortak faaliyet gerçekleştirdikleri söylenebilir.”¹³⁵

AKİK öncülüğündeki kadınların bütün Filistin şehirlerinde örgütlenmesinin temeli, Manda Yönetimi'ne karşı sert muhalefetin yaygınlaştırılması ve ulusal mücadeleyi sürdüren erkeklere şartsız desteğin sağlanması üzerine kurulmaktaydı. Kadın hareketinin Filistin'deki ulusal atmosferden yoğun bir şekilde etkilenmesi ve 1939 yılına kadar olan süreçte bütün kadın örgütlerinin ana gündem maddesini ulusal mücadelenin işgal etmesi, bu dönem için kadın hareketinin ulusalcılık etrafında “aşırı politizasyonu” şeklindeki eleştirileri artırmıştır.

Nitekim bu eleştirilerin öne sürdükleri argümanlarda görülebileceği gibi, AKİK ve diğer kadın örgütlerinin kuruluş yönergelerinde bulunan kadın sorunu etrafında kadınların eğitim ve yasal hakları mücadelesinin düşük ilgi gördüğü; ve bazı kadınlar arasında “mühim olan ile ehem olan” şeklindeki tutumun, sürdürülen mücadelede bir ölçüye dönüşmesi ve vatan mücadelesinin ehemmiliğinin kadın sorununun gündeme getirilmesinde sert muhalefete dönüştüğü görülür.¹³⁶

30'lı yıllar boyunca süren ulusalcı atmosferin etkisiyle kadın örgütleri, şehirlerde protesto ve boykot düzenleme, telgraf yoluyla kınama, milis güçleri için para yardımı toplama, bölgedeki kadın örgütlerini Filistin Sorunu hakkında bilgilendirme

¹³⁵ Ibid., s. 22.

¹³⁶ Ellen L.Fleischmann, “**Selective Memory, Gender and Nationalism; Palestinian Women Leaders of the Mandate Period,**” History Workshop Journal (No.47 1999), s.146.

ve Filistin için bu örgütlerden yardım toplanması için çağrılarda bulunma, gazete ve broşürleri Filistin ve Müslüman ülkelerde dağıtma; kırsal alanda ise milis güçlere kadınların katılımını sağlama, silahlı saldırılar için istihbarat bilgisini toplanma, milis güçlere lojistik desteği sağlama ve Filistin'e gelen yardımların dağıtım merkezlerine ulaştırma gibi ulusal mücadele için stratejik faaliyetleri gerçekleştirdikleri görülür.¹³⁷

Filistin'deki ulusal mücadelede protesto ve boykotların önemli bir mücadele yöntemi olduğu görülür. Protesto ve boykotları kadın hareketi için önemli kılan unsur ise Filistinli ulusalcı erkeklerin protesto ve boykotlara katılan kadınlara polisin müdahale etmeyeceğine olan inançlarıydı. Bu durum hem kadınlar hem de erkekler tarafından Manda Yönetimi'ne karşı bir manevra alanı olarak kullanılmaktaydı.

Bu durum 1933'te Hayfa'da Balfour Günü olarak gerçekleştirilen protesto gösterilerine kadar devam etmiştir. Çünkü bu protestolar sonucunda (daha sonraları Yafa, Kudüs ve Nablus'a sıçrayacaktır) polisin tutumunu sertleştirdiği ve kadınlara karşı sert muamele uyguladığı ve birçok kadını gözaltına aldığı görülür.

Kadın hareketinin bir diğer mücadele alanını ise, ulusal mücadeleyi basın ve diğer propaganda araçlarıyla Filistin topraklarında ve diğer Ortadoğu ülkelerinde yaymak oluşturmaktadır.

Başta Filistin, al-Difa ve al-Karmil gazetelerinde ulusal mücadele içinde çağrılarda bulunan kadınların dini merkezlerin çıkışlarında Filistinliler'e bildiri ve broşür dağıttıkları, büyük meydanlara bez afişler astıkları görülür. Diğer taraftan basın aracılığıyla kadınlar ulusalcı erkeklerin cesurca hareket etmedikleri ve ulusal mücadelede kadınların sağladığı yararlılığı görmezden geldikleri ve bunu kendi kazançları olarak gösterdikleri şeklindeki tartışmaları geniş kitlelere yaydıkları görülür.¹³⁸

Filistin'deki kadın hareketinin bölgedeki diğer kadın hareketlerine öncülük ettiği bir diğer propaganda aracı ise dünyadaki kadın örgütlerini Filistin Sorunu hakkında bilgilendirmek için kullandıkları telgraf ve mektuplar olmuştur.

Fleischmann, Filistin'deki kadın hareketinin telgraf ve mektupların propaganda aracı olarak kullanımında "uzmanlaştığı"nı ve dil bilen eğitimli kadınların bunları önemli bir mücadele aracına dönüştürdüğüne belirtir. Çünkü bu dönemde görüleceği

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Fleischmann, "The Emergence of the Palestinian Women's Movement", s. 26.

gibi İngiliz basınının Filistin'deki Manda Yönetimi'nin uygulamalarına yer vermek zorunda kalması ve dünyadaki diğer kadın örgütlerinin İngiliz hükümetine protesto telgrafları çekmeleri, Filistinli kadınların bu propaganda araçlarını etkili bir şekilde kullandıklarını gösterir.¹³⁹

30'lu yıllar boyunca Filistin'de ulusal mücadele konusu etrafında organize olan kadın hareketinin yapısının laik, yönetici kadrosunun eğitilmiş ve Batı yaşam tarzını benimsemiş kadınlardan oluştuğu; bu durumun ise 1938 yılına kadar kadın hareketi içinde gerginlik yaratmadığı söylenebilir.

1938 yılına kadar Filistin'deki kadın hareketindeki olan “yekpare” yapı Arap Kadın Cemiyeti'nin Arap Kadın Cemiyeti ve Arap Kadın Birliği olarak iki ana gruba ayrılmasıyla bozulmuştur.

Kadın hareketinin bölünmesine neden olan faktörün aslında uzun yıllar Filistin'deki kadın hareketi içinde muhafazakâr ve ilerici eğilimlerin birbirleri hakkında sürdürdükleri “hoşnutsuz” tutumun bu dönemde muhafazakârların ilerici kadınları Batıcı olarak itham etmesiyle su yüzüne çıkmıştır.

Muhafazakâr kadınların ilerici kadınların giyim-kuşamlarını, yaşam alışkanlıklarını ve erkekler ile salon toplantılarındaki yoğun beraberliklerini, topraklarını işgal eden Batılı güçlerin yaşam tarzını yansıttığını ve bu Batı özentisinin ulusal mücadeleyi zaafiyete uğratacağı şeklindeki eleştirilerinin uzun yıllar sürmesine rağmen, kadınlar arasında parçalanma haddesine varmamasını, bazı feminist analizciler, bu dönemdeki ulusal mücadelenin bütün gruplar arasında ana mücadele alanı olmasına bağlamaktadırlar.

Filistin'deki kadın hareketi içinde 1938'de yaşanan bölünmeyle ulusal mücadele üzerine farklı yaklaşımların ortaya çıkması ve 1939'daki Arap Ayaklanması'nın (1936-39) Manda Yönetimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılması kadın hareketi üzerinde olumsuz etki yarattığı söylenebilir. Aslında Arap Ayaklanması'nın Filistin'deki bütün grupları nötralize ettiği ve 1948'de İsrail devletinin kuruluşunun ilan edileceği döneme kadar siyasal mücadeleyi yavaşlattığı görülür.

¹³⁹ Ibid.

Bu dönem üzerine eğilen feminist analizciler kadın hareketinin 1939'dan sonra 1948'e kadar olan süreçte ulusal mücadeleden uzaklaştığı ve ana mücadele alanını kültürel, sosyal ve yardım faaliyetleri üzerine kurduğunu belirtirler. Fleishmann, bu dönemde kadın hareketinin siyasal mücadeleden uzaklaşmasının kadın hareketinin etkinliğini daraltmasına rağmen, sürdürülen faaliyetlerde feminist vurgunun arttığı, kadın sorunun kadın hareketinin gündeminde büyük yer tuttuğunu belirtir.¹⁴⁰

Mısır'daki kadın hareketine baktığımızda ise kadın hareketinin doğuşu üzerinde büyük akademik tartışmalar sürdürülmektedir. Bu tartışmaların ekseriyeti kadın hareketinin doğuşunu kadınların yardım faaliyetleriyle kamusal yaşama katıldıkları; reformist erkeklerin öncülüğünde özgürleştikleri ve 1919'daki milliyetçi ayaklanmayla kadınların ulusal mücadele çatısı altında örgütlendikleri şeklindeki üç farklı etkene dayandırılır.

Bu tartışmalarda öncel koşullar olarak kadınların yardım faaliyetlerini belli bir düzen içinde organize ettiğini savunarak temel dinamik olarak belirleyen M.Hatem ve I.Khalifa, bu faaliyetlerin dini yardım faaliyetlerinin kapsamını aştığını, o günkü koşullar içinde kadınların erkekler ile yaptıkları müzakereler sonucu "kendilerini yarattıkları" bir kamusal uzamda şekillendiği ve kadınlar için yeni yaşam tarzlarına doğru hareketlenmeyi tetikleyecek potansiyeli barındırdığı için, kadın hareketinin doğuşunda önemli bir dinamik olduğunu ileri sürerler.¹⁴¹

Hem Hatem hem Khalifa'nın yardım faaliyetlerinin yaygınlaştığı 1882'deki İngiliz işgali sonrasında İngiliz Manda Yönetimi'ne karşı tepkilerin yükseldiği ve ekonomik buhranların Mısırlı erkek siyasetçilerin ulusal mücadele için siyaset zemini oluşturdukları bir dönemde, erkek siyasetçilerin eşleri tarafından bu yardım faaliyetlerinin sürdürüldüğü ve İngiliz yönetimine karşı tepkilerin erkek siyasetçiler tarafından eşleri üzerinden dolaylı bir yolla belirlendiği şeklindeki eleştirilere karşı sürdükleri argümanlarda, bu faaliyetlerin İngiliz yönetimine karşı Mısırlı siyasetçilerin konumlarını halk nezdinde yükseltmesine rağmen, hem İngiliz yöneticilerin hem de Mısırlı erkek siyasetçilerin yerine getirmekle mükellef oldukları yükümlülükleri ka-

¹⁴⁰ Fleischmann, "Selective Memory, Gender and Nationalism," s.146.

¹⁴¹ Mervat Hatem, "The Enduring Alliance of Nationalism and Patriarchy in Muslim Personal Status. Laws," *Feminist Issues* (No:1, 1986), s.23-32; Ijlal Khalifa, *Al Haraka Al-Nissa'iyya Al-Haditha* (Kahire: Dar- el-Kutub, 1973), s.6-15.

dınların yerine getirmesinin, kadınlara siyasi güç olma konumunu bahşettiğini savunurlar.

J.Tucker ise Hatem ve Khalifa'dan ayrı olarak Mısırlı kadınların aktivizmini 18. yüzyılın başına kadar götürerek, bu aktivizmin temelini bu dönemde ekonomik çöküntüye, yönetim krizine ve salgın hastalıklara karşı Mısır'da yaygın hale gelen protesto ve sokak gösterilerine dayandırır.¹⁴²

Tucker'e göre 1814'teki M.Ali Paşa'nın ağır iltizam vergilerine karşı şehirlerde başlayan gösteriler ile 1821'de Osmanlı Hidivi'ne karşı kırkbin köylünün gösteri yapması, Mısır'daki "toplumsal krizi" tetiklemiştir. Yönetimdeki çözülme ve yaşanan ekonomik krizi salgın hastalıklar ve şehirlerde mala ve cana karşı işlenen suçlarda yaşanan artışın takip etmesi, başta kadınlar olmak üzere bütün toplumsal katmanları M.Ali Paşa yönetimine ve sonraki dönemlerde İngiliz güçlerine karşı muhalefete yönlendirmiştir.

Tucker, Mısır'da 19.yüzyıl boyunca yaşanan toplumsal krizin kadınların hem gösterilerde hem de muhalefet organlarındaki aktivizmini artırması, kadınların örgütlenmelerini ve 20. yüzyıla gelindiğinde kadın hareketi olarak örgütlü mücadelelerini tain ettiğini belirtir.¹⁴³

Mısır'daki kadın hareketinin doğuşunu belirleyen faktörler üzerine en hararetli tartışmayı, modernist erkeklerin kadınların bağımsızlaşması (tahrir al-mar'a) etrafında oynadıkları rol oluşturur. Bu tartışmalar özellikle modernleşme taraftarı Cemalettin Afgani, Muhammet Abduh, Rifal al-Tahtawi ve özellikle Kasim Amin'in kadın hareketinin doğuşunu belirleyen fikri zemini Mısır'da sağladıkları şeklinde başta Amal K.'nın yaklaşımına bu dönem üzerine eğilen L.Ahmed ve B.Baron'un karşı görüşleri üzerine kurulur.¹⁴⁴

Boron, bu karşı görüşlerini bu dönem üzerine eğilen çalışmasında ortaya koyarak Kasim¹⁴⁵ için "feminizmin babası" yakıştırmasının tarihsel verilerle çakışmadığı-

¹⁴² Judith Tucker, "Women and State in 19 th Century Egypt," **Middle East Report** (No:138, Jan-Feb, 1986), s.10.

¹⁴³ Ibid., s.12-13

¹⁴⁴ Nadjie al-Ali, **Secularism, Gender and the State in the Middle East**, (Camberidge: Camb. Univ. Press, 2000), s.56-57.

¹⁴⁵ J.Cole, Mısır kadın hareketi içinde profeminist olarak tanımladığı erkekler arasında Kasim'in yaşamından ilginç notlar aktararak Kasim'in aristokrat yaşamına dikkat çeker. Osmanlı Yönetici-

nı; çünkü Kasim'in hem yayınladığı eserlerde hem Mısır basınında sürdürülen tartışmalarda “kadın özgürleşmesi” mücadelesinde bir öncülüğe soyunmadığı; aksine kadın hareketini kendi modernleşme tasavvuruna uygun olarak, modernist erkeklerle bağımlı hale getirmeye çalıştığını belirtir. Baron, bu iddialarını daha ileri aşamaya taşıyarak, Kasim'in “feminizmin babası” olmaktan ziyade “Cromer ve klonyalizmin oğlu” vazifesini gördüğünü belirtir.¹⁴⁶

Ahmet ise, Kasim üzerinden modernist erkeklerin kadın hareketinin doğuşu üzerindeki etkisini ortaya koyarken, Kasim'in Mısır'da kolonyal düşüncüyü yeniden kurmaya angaje olduğu, kadın hakları mücadelesine yalnızca Müslüman bir toplumun Batılılaşma safhasında şekilsel bir önem taşımasından dolayı savunduğunu belirtir. Ahmet, Kasim ve diğer modernist erkeklerin modernleşme sürecinde kadınlara yüklediği anlamın sembolik bir konumlandırmayı geçemediği ve kadının özgürleşmesi mücadelesini kısır mücadeleye çektiğini belirtir.¹⁴⁷

M.Badran ise, Mısır'daki kadın hareketinin doğuşunu, 20.yüzyılın başında ulusal eğilimin yükselişinin 1919'daki milliyetçi ayaklanmayla örgütlü bir yapıya geçişle kurduğu illiyette arar.

Badran'a göre 1919 Ayaklanması'nı tetikleyen Wafdist Parti'nin üyelerinin Paris'deki Barış Konferansı'na katılımlarının İngiliz yetkililerince engellenmesi Mısır'da büyük yankı uyandırarak toplumsal katmanları Wafdist Parti etrafında örgütlenmesini ve İngiliz Manda Yönetimine karşı Parti'nin ulusal mücadelenin tek adresine dönüşmesini sağlamıştır.

Badran, ulusal mücadelenin bu dönemden sonra İngiliz Manda Yönetimine karşı Wafdist Parti çatısı altında örgütlenmesinin kısmi olarak sürdürülen ve örgütlü

si Türk bir babadan 1863'te İskenderiye'de, dünyaya gelen Kasim, Fransızca olarak okuduğu hukuk fakültesinden sonra İngiliz işgaliyle beraber uzun yıllar Fransa'da yaşadı. M.Abdulh sayesinde çeviriler yapma fırsatı bulan Kasim 1885'te Mısır'a döndü ve 1894'de aristokrat bir Türk ailesinin kızıyla evlendi. Cole, Amin'in katı bir Batılılaşma taraftarı olduğu, iki kızını Fransız ve İngiliz mürebbiyelere büyüttüğünü, çok kereler evinde ailesiyle ya da dostlarıyla Fransızca konuşmayı yeğlediğini belirtir. Daha geniş bilgi için bkz. J.R.Cole, “Feminizm, Class, and Islam in Turn-of-the-Century Egypt,” *International of Middle East Studies*, (Vol. 13.No.4 1981), s.387-407.

¹⁴⁶ Al-Ali, *Secularism, Gender and the State*, s.56-57.

¹⁴⁷ Ibid.

olmayan kadın faaliyetleri için kurumsal bir yapı altında sürdürülmesine güçlü bir yapılanma olanağı sunduğunu belirtir.¹⁴⁸

12 Ocak 1920'e gelindiğinde çoğunluğu Wafdist Partisi'nin erkek yöneticilerinin eşleri olan U.Ratih, S.Riyad, E.Fahmi, R.Khayyat, W.Nasif, F.Wissa, L.W. Ghali, I.al-Qusi ve F.Husni tarafından Huda Sha'rawi başkanlığında Wafdist Partisi Merkez Kadın Komitesi kuruldu.¹⁴⁹

Komitenin kurulmasıyla Mısırlı kadınların Parti'nin ulusalcı faaliyetlerine iştirak etmesi ve ulusalcılığın geniş halk kitlelere yayılmasının sağlanması hedefi, kadın hareketinin kısa süreli kadın sorunundan uzaklaşmasına neden olduysa da, Komite'ye üye kadınlar arasındaki ihtilaflar ve erkek yöneticilerin kadınları Parti'nin karar organlarından uzak tutma girişimleri, Komite dışındaki kadınların örgütlenmelerini gündeme getiriyordu.

Komite'de ihtilafların ortaya çıkacağı döneme kadar kadınların hem kırsal alanda hem de büyük şehirlerde geniş kadın kitlesine ulaşmaları; ve İngiliz Manda Yönetimine, İngiliz malları ve işletmelerine karşı etkili propaganda yapmaları, Parti'nin yöneticileri için büyük önem taşımaktaydı. Çünkü Parti yöneticilerinin seçkin sınıfa mensubiyetleri ve geleneksel dini yaşama karşı uzun süre sürdürdükleri modernleşme yanlısı söylem, halkla Parti arasındaki mesafeyi açmaktaydı. Bu durum, kadınların konumlarını Parti yönetimindeki erkekler nezdinde güçlendirirken, diğer taraftan kadınların Komite'ye olan teveccühünü artırıyordu.

Komite'ye mensup kadınlar arasında ihtilaflar, Komite'nin başkanı Huda Sha'rawi'nin Parti yetkilisi eşinin 1922'de ölmesi sonucu, Sha'rawi'nin Komite'deki nüfuzunun azalması ve Parti mensubu erkeklerin Komite'deki kadınları fraksiyonlara bölme çabalarıyla su yüzüne çıkmıştır. Bu tartışmalı ortamın Komite'deki yarattığı gergin ortam, 1923'e gelindiğinde Sha'rawi ve Komite'ye mensup bazı kadınların ayrılması ve Mısır Kadın Birliği'ni (al-ittihad al-Nis'i al-Mısri) kurmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu olaydan sonra Komite, kendini fes ederek Partinin politikalarına bağlı faaliyet gerçekleştireceğini beyan eden Sa'dist Kadın Komitesi olarak yeni bir yapılanmaya gitmiştir. Parti bünyesinden kadınların ayrılmasındaki bir diğer önemli fak-

¹⁴⁸ Margot Badran, **Feminist, Islam and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt**, (Princeton University Pres, 1995), s.4-27.

¹⁴⁹ Ibid., s.90.

tör ise, 1923'te kabul edilen Anayasa'daki, kadınlar dışındaki bütün Mısırlılar'ın eşit hak ve ödevlere sahip olduğu şeklindeki düzenlemeye, Parti'nin taraf olması olayı olmuştur. Dahl, bu olayla ulusalcı kadınların büyük hayal kırıklığına uğradıklarını ve bu olaydan sonra kadınlar arasında kadın sorunu üzerine eğilecek oluşumların tesisi üzerinde tartışmaların başladığını belirtir.¹⁵⁰

Bu ayrışma ve Sha'rawi önderliğinde bir grup kadının MKB'yi tesis etmeleri Mısır'daki kadın hareketi açısından kadın sorunu üzerine eğilen kadın örgütlerinin doğuşunu ve kadın örgütlerinin belli alanlarda uzmanlaşmasını beraberinde getirmiştir. Kadınların faaliyetlerinde bu dönemden sonra yaşanan ayrışma benzer şekilde kadınların yaşamlarına da yansımıştır. Bunu, Sha'rawi'nin MKB'nin kurulmasından hemen sonra katıldığı Uluslararası Kadın Konferansı dönüşünde yaşananlar da görebiliriz:

*“Sha'rawi'nin başı açık katıldığı ilk kamusal etkinlikti. Kahire'deki tren istasyonunda tren belirdiğinde Sha'rawi'nin yüzündeki peçeyi sıyrıp kendisini bekleyen Birliğin üyelerine doğru havalandığında aynı karşılığı onlardan aldı. Bu davranış hadım edilmiş bir ruhun, garip bir korku ifadesiyle “kulağına suyun kaçtığının” ifadesiydi aslında. O günden sonra ne Sha'rawi ne de arkadaşlarının başlarını örtükleri görülür.”*¹⁵¹

Bu olaydan sonra başörtüsüne karşı mücadele, MKB yetkililerinin demeçleriyle Mısır'daki kadın hareketinin gündemine oturmuştur. Sha'rawi'nin başörtüsünü kadınların kamusal yaşama katılımı önündeki en büyük engel olduğunu söylemesi ve İskenderiye'deki MKB'ye bağlı kadınların başörtüsünü primif bir toplumun alışkanlığı ve kadınları tabileştiren bir araç olarak gördüklerini beyan etmeleri bu dönemdeki kadınların mücadele eğilimleri gösteren veriler olarak karşımıza çıkar.

Bu eğilimi **L'Egyptienne** dergisi olmak üzere Mısır'da yayımlanan kadın dergilerinin başörtüsüne karşı mücadelenin önemi üzerine yaptıkları yayınlarda, Türkiye ve Lübnan gibi iki Müslüman ülkedeki başı örtülü olmayan kadınların fotoğraflarını yayınlayarak Mısırlı kadınları başörtüsüne karşı tavır almaya yönlendirmelerinde görürüz.¹⁵²

¹⁵⁰ Dahl, op.cit., s.115.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Badran, op.cit., s.93.

Kadınların kamusal alanda kadın sorunu etrafında sürdürdükleri faaliyetler, 1932’de MKB’nin Kahire’de mülkiyeti kendisine ait çokkatlı bir binaya taşınmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. (MKB’nin toplantıları uzun yıllar Sha’rawi’nin evinde gerçekleştiriliyordu).

Kadınların Evi olarak da adlandırılan Birliğin yeni binasının önemi kadınların başörtüsü konusu etrafında başlattıkları yeni mücadele sürecinin belli bir adreste toplanacak olmasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim bu durumun yansımaları ulusal basında, kadınların artık “aleni bir mekâna” sahip oldukları şeklindeki haber ifadelerinde görülecektir.

Birliğin yeni binasının bu dönemde sürdürülecek faaliyetler için tasarlandığı da görülmektedir. Konferans salonu, kütüphane, misafir ve üyeler için dinlenme odaları, yaşlı kadınlar için dispanseri ve genç kadınların eğitim faaliyetlerini sürdürecekleri derslikler şeklinde tasarlanan binanın kısa sürede Mısırlı kadınların toplanma merkezine dönüştüğü ve diğer ülkelerden misafir olarak gelen feminist grupların büyük övgüsünü aldığı görülür.¹⁵³

Birliğin, Kahire’de yardım faaliyetleriyle geniş bir kadın kesimine ulaşması Birliğe üye olmayan kadınlar üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Nitekim bu dönemden sonra, şehirlerde yoksul mahallelerde ve kırsal alanda yaşayan kadınların sağlık ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik **ad hoc** kadın oluşumlarının varlıkları görülür.

Salgın hastalıkların yaygınlığı ve halk sağlığı hizmetlerinin yetersizliği bu oluşumların kısa sürede yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu oluşumların küçük gruplar şeklinde Yukarı Mısır bölgesindeki köylere Kızıl Haç çalışanlarını ya da sağlık alanında uzman kadınlardan oluşturdukları ekipleri götürerek burada yaşayan kadınları ve çocukları sağlık taramasından geçirdikleri ve temel sağlık bilgileri üzerine konuşmalar yaptıkları görülür. Bu grupların daha dikkat çeken bir diğer faaliyeti ise, her yıl Dünya Kadınlar Günü’nde kadınları sağlık taramasından geçirmeyi bir gelenek haline getirmiş olmasıdır.¹⁵⁴

Sağlık alanında ad hoc oluşan bu grupların aksine, bu dönemde kadınlar yasal düzenlemelere karşı MKB’nin öncülüğünde örgütlü mücadele sürdürmüşlerdir. Başta

¹⁵³ Ibid., s.99.

¹⁵⁴ Ibid., s.120-123.

genç kızların küçük yaşta evlendirilmeleri, çokeşlilik, kadının mirastan aldığı pay oranları ve boşanma konularında mecliste sürdürülen oturumlara, MKB üyelerinin katılarak, meclis üyelerini etkilemek için yoğun görüşmeler sürdürdükleri, kadınların yasal reform taleplerini meclis üyelerine sundukları görülür.

Yasal düzenlemelerdeki kadınların girişimlerinin karşılık bulmamasına rağmen kadınların bu konuyu Mısır'da gündemde tutma çabalarını Badran, ulusal mücadele döneminde aşırı politize olduğu iddia edilen Mısır'daki kadın hareketinin, feminist bilince doğru yönelimini artırdığı, kadınlara ulusalcı erkeklerin kadın konusuna dair vaatlerini test etme olanağı sunduğunu belirtir.¹⁵⁵

Mısır'daki kadın hareketinin eğitim alanındaki mücadelesi ise manda ve yerel yönetimlerin büyük şehirlerde seçkin ailelerin kız çocukları için tesis ettiği kız mekteplerinin Mısır'da yaygınlaştırılması ve her kesimden kız çocukları için eğitim fırsatının sağlanması için kamuoyu baskısının oluşturulması ve kadın örgütlerinin öncülüğünde özel kız mekteplerinin açılması şeklinde gelişmiştir.

Kız mekteplerinin yaygınlaştırılması şeklindeki yerel yöneticilerinin eşlerinin çabaları ve Mısır'daki basın organlarında kadın yazarların kaleme aldıkları makalelerde bu konuyu gündemde tutmaları, 1930'lara gelindiğinde Kahire ve İskenderi'ye dışında özellikle Yukarı Mısır bölgesinde kız mekteplerinin açılmasına doğrudan etki etmiştir. Bu dönemde kız mekteplerinin yaygınlaştırılması ve kız çocukların kız mekteplerine gönderilmesindeki artış MKB'nin kız öğrenciler için ortaöğretim okullarının kurması yönünde itici güç olmuştur.

MKB'nin kız öğrenciler için ortaöğretim kurumlarının kurulması için girişimleri, Hilmiyah ve Saniyah adı altında 1932'de Kahire'nin güneyindeki Helwan şehrinde ve 1933'te Tanta Deltası'nda bu okulların kurulmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁵⁶

Mısır'daki kadın hareketinin ilk dönemdeki eğitim alanına bir diğer müdahale şeklini ise, eğitimci feminist aktivistlerin girişimiyle tesis edilen özel kız mektepleri oluşturmaktadır. Başta Nabawiye Musa adlı feminist kadının girişimiyle başlatılan bu girişim, 1930'da İskenderiye'de Genç Kadınlar Terakki Cemiyeti'ne (Jam'iyat Tarqiyat al-Fatah) dönüştü.

¹⁵⁵ Ibid., s.126-141.

¹⁵⁶ Ibid., s.143.

Cemiyetin kurulmasına müteakip İskenderiye’de Genç Kadınlar Terakki Okulu ve Abbasiya’da Eşraf Ailelerin Kızları Okulu kurularak şehirli orta sınıfa mensup ailelerin kızlarının eğitim kurumlarına katılımları sağlanmıştır.¹⁵⁷

Yukarıda Ortadoğu’da kolonyal yönetime karşı ulusal mücadelenin doğuşuna bağlı olarak kadın hareketinin “**uyanış**” tecrübesi ele alınmıştır. Irak, Mısır ve Filistin’deki yaşanan tecrübelerde görüldüğü gibi, Ortadoğu’da kolonyal yönetimin her ülkede izlediği farklı yönetim tarzı ve bu ülkelerdeki ulusal mücadeleye öncülük eden eğitilmiş ve modernleşme yanlısı erkeklerin varlığı, 20.yüzyılın başında ulusal mücadele çatısı altında kadın hareketinin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.

Sonraki dönemlerde ise kadın hareketinin ulusalcı örgütlerden uzaklaşması ve bu dönem sonrasında geniş kitlelere dönük faaliyetler gerçekleştirmesi kadın hareketini toplumsal sorunlara müdahil olmada baskın bir güce ve benzer şekilde kolonyal güçlere karşı ulusalcı güçlerin dışında bir birliktelik unsuruna dönüştürmüştür.

Bu durumu 1930’lu yıllarda Filistin Sorunu’nun bölgesel bir soruna dönüşmesiyle yükselen Pan Araplılık dalgasının etkisiyle Ortadoğu’daki kadın hareketinin ulusalcı bir anlatıyı geliştirmesinde görürüz. Kadın hareketinin bu yıllarda Filistin Sorunu etrafında Ortadoğu ülkelerindeki kadın örgütleri arasında yaratılan birliktelik sonucu şekillenmesi salt bir mücadele birlikteliği olarak karşımıza çıkmaz. 30’lu ve 40’lı yıllarda bölgedeki kadın örgütlerinin Filistin Sorunu’nu ortak soruna dönüştürmeleri, Ortadoğu’daki kadın hareketi açısından Arap Feminizmin doğuşunu ve bölgedeki farklı kadın örgütlerinin bu birliktelik etrafında kadın sorununu bölgesel bir arenaya taşımalarını olanaklı kılmıştır.

2.4. Pan Araplıktan Arap Feminizmine

Pan Araplılık, Filistin’deki İngiliz Manda Yönetimi’nin 1919’da yayınladığı Balfour Deklarasyonu sonrasında Yahudi yerleşimcilerin kademeli olarak Filistin topraklarına yerleştirilmesi ve buna bağlı olarak Filistin’deki demografik yapının değişmesiyle Filistinliler ile Manda Yönetimi ve Yahudi yerleşimciler arasında başgösteren çatışmaların Filistin Sorunu adı altında bölgesel soruna dönüşmesiyle

¹⁵⁷ Ibid., s.144-48.

Ortadoğu bölgesinde Manda Yönetimlerine karşı 30'lu ve 40'lı yıllarda yükselen Arap miliyetçilik dalgası şeklinde tanımlanabilir.

Pan Araplılığın yükseldiği 30'lu ve 40'lı yıllara eğildiğimizde siyasal arenadan uzaklaştığı iddia edilen Ortadoğu'daki kadın hareketinin, ulusalcı hareketten bağımsız olarak yeni bir siyasal alanı hem bölgesel hem de uluslararası arenada genişlettiği görülür. Çünkü bu yıllarda Mısır, Irak ve Filistin'deki kadın örgütlerinin ulusalcı hareketten ayrılarak bağımsız faaliyetler gerçekleştirdiği döneme denk gelmesi, bu süreci hızlandırmış, bölgedeki kadın örgütleri arasındaki birlikteliği artırmıştır.

Arap feminizmi olgusunu doğuracak olan bu birlikteliğin temeli, Filistinli kadın örgütlerinin 1920'li yıllardan sonra örgütlü olarak İngiliz Manda Yönetimine karşı sürdürdükleri mücadelede uluslararası kadın örgütlerinin desteğini almak için bu örgütler ile temasa geçmesi ve Filistin Sorunu'nu uluslararası kadın hareketinin arenasına taşıma çabalarına dayanır.¹⁵⁸

İlk olarak bu çabaya İngiliz Manda Yönetimi'nin politikalarının ele alındığı ve birçok farklı kadın örgütünden ikiyüze yakın kadının katıldığı, 1929'da Kudüs'te düzenlenen Arap Kadın Kongresi'nde karşılaşılır.

Kongre sonrasında kadın örgütlerinin uluslararası kadın kuruluşlarına artan ilgileri 1935'e gelindiğinde İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Kadın İttifakı Kongresi'ne Filistin Kadın Birliği (FKB) ile Suriye Kadın Birliği temsilcilerinin katılarak Filistin Sorunu'nu kongreye taşımaları şeklinde yansır.¹⁵⁹

FKB'nin benzer şekilde Mısır Kadın Birliği'nden (MKB) Sha'rawi ile temasa geçerek MKB'nin Filistin Konusu'nu Mısır kamuoyuna duyurmasını ve MKB'nin bu konuyu ilişkide olduğu uluslararası kadın örgütlerinin gündemine taşımalarını talep etmesi ise, birliktelik yolundaki girişimlere ivme kazandırmıştır.

MKB'nin bu çağrıya karşılık başta Milletler Cemiyeti ve İngiltere'deki yönetim organları olmak üzere resmi ve sivil kuruluşlara Yahudiler'in Filistin topraklarına yerleştirilme politikalarının durdurulmasını talep eden telgraflar çektiği, Filistinli kadınların maddi ihtiyaçlarının karşılanması için Mısırlı kadınlara yardım çağrısında bulunduğu görülür.

¹⁵⁸ Ahmed, op.cit., s.177.

¹⁵⁹ Badran, op.cit., s.225.

Mısırlı kadınların Filistin Sorunu etrafındaki bu girişimleri MKB'ye bağlı kadın örgütlerini harekete geçirmiştir. 1935'te A.al-Sa'id, S.al-Qalamawi ve J.Marquesus önderliğinde Barış İçin Uluslararası Kadın Eğitimler Birliği'nin Mısır'daki şubesinin açılmasıyla hem Kahire'de hem de İskenderiye'deki kadınlar, kolonyal yönetim altındaki Ortadoğu ülkeleri için bağımsızlık ve barış için çağrılar yapıp, konferanslar düzenlemeye başladılar.

MKB ve Mısır'daki diğer kadın örgütlerinin Filistin Sorunu etrafında Ortadoğu'daki kadın örgütlerine birlikte hareket etmek için bu dönemde yaptıkları çağrılarının artması, kadın örgütleri arasında "Araplık ve Doğululuk" kavramlarına vurguyu artırmıştır.¹⁶⁰

Bu döneme denk gelen Filistin'deki ulusalcı ailelerin İngiliz Manda Yönetiminden kaçıp Suriye'ye sığınmaları, Suriye'deki ulusalcı kadınlar ile Filistin'den gelen kadınların ortak faaliyet alanlarını artırmıştır. 1937'de düzenlenen Pan-Araplık Kongresi ise bu mücadelenin ilk yansımasını oluşturur. Aynı şekilde Filistin'den Suriye'ye gelen kadınların Suriyeli kadın aktivist Bahirah al-Azmah öncülüğündeki Filistin Müdafası Kadın Komitesi çatısı altında mücadele olanağı bulmaları, bölgedeki kadınların ortak mücadele girişimlerini hızlandırmıştır.¹⁶¹

Kadın örgütleri "Araplık ve Doğululuk" etrafında başlattıkları mücadelede, İran ve Hindistan'daki kadın örgütlerinden İngiliz Manda Yönetimine karşı mücadeleye destek vermelerini, bu ülkelerde bulunan İngiliz kurumları ile mallarının boykot etmelerini talep ettiler. Nitekim Hindistan'daki kadınların bu çağrılara yoğun ilgileri sonucu, Hindistan'da İngiliz Yönetimine karşı yoğun protesto dalgası yükselmiştir.¹⁶²

Benzer tepkiler Ortadoğu'nun farklı ülkelerinden gelmiş ve Filistin Sorunu'nun ele alınacağı ve bölgedeki bütün kadın örgütlerinin katılacağı bir kongrenin düzenlenmesi için çağrılar yapıldı. Bu çağrılar, Suriye Kadın Komitesi'nden Shahinde Düzdar ve Zulayhah al-Shihabi, Kudüs Kadınlar Cemiyeti'nden Naziq Jawdat ve Irak Kadınlar Cemiyeti'nden Nazip Cevdat öncülüğünde yapılarak bu kongrenin Mısır'da düzenlenmesi için kadın örgütleri arasında ortak bir karar alındı.

¹⁶⁰ Fleischmann, "The Other Awakening", s.113.

¹⁶¹ Badran, op.cit., s.227.

¹⁶² Fleishmann, "The Other Awakening", s.111-112.

Mısır'da yapılması kararlaştırılan kongrenin kolonyal yönetimlerce engellenmesi ihtimaline karşılık kadın örgütlerinin “Filistin Müdafaası için Arap ve Müslüman Parlamentolararası Kongresi” adı altında yerel yöneticilerin de onayını alacak şekilde kongrenin adını belirlemeleri, aslında manda yönetimlerinin kadınların bölgede tertiplenmeye başladıkları faaliyetlere karşı hoşnutsuzluklarının arttığını ve bu yönetimler tarafından bu faaliyetlerin sıkı bir şekilde denetlendiğini göstermektedir.

Çünkü kongrenin yapılması kararlaştırıldıktan sonra özellikle MKB'nin Batı ülkelerindeki kadın örgütlerini kongreye davet etmesi ve Milletler Cemiyeti'ne Ortadoğu'daki kadın örgütlerinin Filistin Sorunu etrafındaki faaliyetlerini düzenli olarak aktarmaya başlaması, İngiliz yöneticilerin büyük tepkisini çekmiştir. İngiliz yöneticilerinin bölgedeki kolonyal yöneticilerden kongrenin engellenmesi ve yabancı katılımcılarının Mısır'a girişlerinin kısıtlanması için talepte bulunması, kongrenin Ortadoğu dışındaki, özellikle de İngiliz yöneticilerde büyük kaygı yarattığını gösterir.

İngiliz yöneticilerinin engellemelerine rağmen Eylül 1938'de kongre Huda Sha'rawi başkanlığında, MKB'nin Kahire'deki merkez binasında düzenlendi. Kongrenin başkan yardımcılığına, her ülkeden en az bir temsilci olacak şekilde, Filistin'den W.Husayn ve Z.al-Shihabi, Suriye'den A.Bayham ve M.al-Jaza'iri, Lübnan'dan J.Bustrus, Irak'tan S.al-Hashimi ve Mısır'dan N.Muhammet ve A.Fu'ad'ın seçildiği görüldü.

Kongre'ye farklı ülkelerden kadın örgütlerinin katılımı kongrenin büyük yankı uyandırmasını doğurmuş olmasına rağmen, kongrede Filistin Sorunu dışında bir konunun gündeme getirilmemesi kongreye katılan kadınları hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü bazı kadın örgütleri Filistin Sorunu dışında kendi ülkelerindeki kadın sorunlarını kongreye taşımaya niyetli olmalarına rağmen, kongreye katılan muhafazakâr kanada mensup kadınların fazlalığı, laik kadınlar ile tartışmalar doğuracağı gerekçesiyle tertip komitesinin engellemesiyle karşılaştılar.

Kongrede izlenen bu yaklaşım, kongrede tek gündem maddesini Filistin Sorunu olarak belirlemekle kalmamış, uzun bir aradan sonra bölgedeki kadın örgütlerinin ulusalcı söyleme dönüşünün ipuçlarını vermiştir. Ulusalcı vurgunun yoğunluğu kadın sorunundan çok ulusalcılık etrafında “haması” temennileri artırıyordu:

*“Kadınların ulusal mücadeledaki siyasal bilinçleri [hiç şüphesiz] önem arz ediyordu. Ulusal mücadelede zaferin sorumluluğu yalnız krala, başkana ve de erkeklerin üzerinde olamayacağını, aynı şekilde kadınlara zafer yolunda büyük sorumluluklar düştüğünü söylüyordu, Halep’ten katılan Faykan adındaki katılımcı. Kadınların geçmişteki politik rollerini canlandıran temenniler üzerine Iraklı eğitimci Marry Wazir ise Arap kadının geçmiş zaferlerdeki sorumluluklarını hatırlatarak tarihi yeniden inşa edeceğini iddia ediyordu.”*¹⁶³

Aslında kongrede Filistin Sorunu’nu aşan ve bu dönemde ulusalcı erkeklerin bütün Ortadoğu coğrafyasında gündeme taşıyarak ana tartışma konusu olarak belirledikleri Pan-Araplığın, kadınların söylemine yansımış olması kongreye katılan bütün kadın örgütlerinin ana eğilimini yansıttığı söylenemez. Çünkü bazı kadın örgütlerinin kongrenin atmosferinin ulusalcılık propagandasına dönüştüğünü ve Filistin Sorunu etrafında Ortadoğu’daki kadın örgütleri arasında inşa edilmesi amaçlanan birlikteliğe gölge düştüğünü iddia etmeleri kongredeki yoğun ulusalcı söylemi kadın hareketi açısından bu dönem için temel bir eğilime dönüşmesini engellemiştir.

Kongredeki bu genel atmosfere rağmen, Badran, Ortadoğu’daki farklı kadın örgütlerini büyük bir organizasyonun çatısı altında toplamasını ve kongrenin hem Batı ülkelerindeki hem de bölgedeki yerel yöneticilerin büyük tepkisini çekmesini kongreyi Ortadoğu’daki kadın hareketi açısından bir itki olarak görür.¹⁶⁴

Kongreyi önemli kılan bir diğer unsur ise bu dönemden sonra bölge ülkelerinde uluslararası nitelikte kadın kongrelerinin düzenlenmeye başlamış olmasıdır. Başta Irak, Suriye ve Filistin’de olmak üzere düzenlenen kadın kongrelerini, Kahire’de düzenlenen ilk kongreden farklı kılan, kadınların kadın sorununu tartışma olanağı bulduğu ve ülkelerindeki kadınların tecrübelerini birbirlerine aktardığı bir platformu sunuyor olmasıydı.

Kongrelerin artan sıklıkları ve kadın örgütlerine mensup kadınların eşlerine bağlı kalmadan bölgedeki diğer ülkelere seyahat etmeleri de Ortadoğu’daki kadın hareketi açısından önemli bir durumu oluşturuyordu. Kadınlar için yeni bir yaşam tarzı olan bu durum, benzer şekilde kadınların giyim tarzlarını, yabancı kaynaklardan

¹⁶³ Badran, op.cit., s.229.

¹⁶⁴ Ibid., s.229-30.

feminizm konusunda okudukları kitapları kongreye katılan diğer kadınlarla paylaşma olanağını sunuyordu. Fleischmann, kongrelere katılan kadınların çekilen fotoğraflarından hareketle yaptığı analizde belirttiği gibi, kadınların geleneksel kıyafetler dışında modern kıyafetlerle kongrelerde boy göstermeleri, bölge kadının değişimini göstermesi ve değişim dalgasının kongreye katılan kadınlar aracılığıyla kendi ülkelerindeki kadınlara aktarılması açısından önemliydi.¹⁶⁵

Kadın örgütleri bu dönemde ortaya koydukları birliktelikte, bölge dışındaki özellikle de Batı'daki kadın örgütleriyle işbirliğinin önemine dikkat çekiyorlardı. Kadınların önemle gündemde tutmalarına rağmen, Batı'daki kadın örgütleriyle yeterli bir birliktelik ortamı kurdukları söylenemez.

Bu durumu, özellikle Uluslararası Kadın Birliği'nin (International Alliance of Women[UKB]) 1939'da Kopenhag'da düzenlediği konferansa Ortadoğu kadın örgütlerinin katılımında gösterdikleri tutumda görmek mümkündür. MKB'nin sınırlı bir delegeyle katıldığı ve Ortadoğu'daki diğer kadın örgütlerinin UKB'nin Manda Yönetimi uygulamalarına karşı kayıtsız kaldığını gerekçe göstererek katılmamasında görürüz.

Bu dönem üzerine eğilen feminist analizciler başta UKB olmak üzere Batı'daki kadın örgütlerinin Manda Yönetiminin hâkim olduğu ülkelerdeki kadın örgütleriyle birliktelik sağlayamamalarını, bu örgütlerin bu konuya "Batımerkezci" bir yaklaşımla yaklaşmaları ve özellikle Filistin Sorunu'nda bu örgütlerdeki Yahudi kadınların etkin lobi faaliyetleri sürdürmelerine bağlamaktadırlar.¹⁶⁶

Kadın örgütlerinin hem kendi ülkelerindeki muhafazakâr kesim tarafından Batılı yaşam tarzını empoze ettikleri şeklinde eleştiriliyor olmaları hem de Batı'daki kadın örgütleri ile siyasal konulardan kaynaklanan derin ihtilaf içinde olmaları bir handikap oluşturmalarına rağmen, 1940'lı yıllara gelindiğinde Ortadoğu'daki kadın hareketinin Filistin Sorunu etrafında başlayan bölgesel birlikteliği yeni aktivizme dönüştürmüştür.

Bu aktivizmin temeli kısmi olarak Ortadoğu'daki kadın örgütlerinin düzenledikleri kongrelerde Kahire'nin kadın örgütleri için haberleşmenin sağlandığı, Orta-

¹⁶⁵ Fleischmann, "Selective Memory Gender and Nationalism," s.141-155.

¹⁶⁶ Badran, op.cit., 232-33.

doğu ülkelerindeki kadın sorunu ile ilgili gelişmelerin diğer kadın örgütlerine ulaştırılması için bir merkeze dönüştürülmesiyle şekillendiriliyordu.

Kahire'nin kadın örgütleri için bir merkeze dönüşmesi, Kahire'yi bu dönem için, kadınların kadın sorununu tartıştıkları, yabancı kadın yayınlarının Arapçaya tercüme edilerek bütün Ortadoğu'ya yayıldığı bir cazibe merkezi haline getiriyordu. Ortadoğu kadın hareketi açısından Kahire'nin bu dönemdeki konumu 1944'e gelindiğinde Mısır'dan H.Sha'rawi başta olmak üzere Irak, Suriye ve Ürdün'deki (Trans-Ürdün) kadın örgütlerinin ikinci kuşağını temsil eden genç kadınların öncülüğünde Feminist Arap Birliği'nin kurulması için yapılan girişimlere doğrudan etki etmiştir.¹⁶⁷

Bu çabaların ilk neticesi Aralık 1944'te Kahire'de düzenlenen Arap Feminist Kongresi'ne yansır. Ortadoğu'daki ülkelerdeki hemen hemen bütün kadın örgütlerinin katıldığı kongrede daha önce Filistin Sorunu etrafında birlikteliklerin sonucu olarak düzenlenen kongrelerden farklı olarak, ele alınan konuların mahiyeti, kongreyi Ortadoğu'daki kadın hareketi açısından önemli kılmaktadır.

İlk olarak geniş katılımlı bir bölgesel kongrede Arap toplumunun ataerkil yapısı, kadınların üzerindeki erkek baskısı, çekeşlilik, kadınların eğitim ve yasal hakları gibi doğrudan kadın sorununu ilgilendiren konuların ele alınması ve en önemlisi kadın örgütlerinin kendilerini feminist olarak tanımlamaktan sakındıkları bir dönemde feminist kavramına sıklıkla vurgu yapılması, kadın hareketi açısından önemli bir tecrübe oluşturmaktadır.

Kongrede ele alınan konular ve izlenecek politikaların dinsel farklılığı gözetmeden Araplılığın ve buna bağlı olarak Arap kadınının öne çıkarılması eğilimlerine dikkat çeken feminist analizciler, bu dönemle beraber kadın örgütlerinin bölgedeki kadın sorununa eğilme tutumlarının arttığı ve bu döneme denk gelen "kadının güçlendirilmesi" kavramının kullanımının bölge kadının karşılaştığı gündelik sorunlara gerçekleştirilebilir çözümler sunma etrafında yaygınlaştığını belirtirler.¹⁶⁸

Nitekim bu gelişmeler, Kongreyi müteakiben 1945'te kurulan Arap Feminist Birliği'nin yayımlamaya başladığı Arap Kadını (al-Mar'ah al-Arabiyah) adlı derginin

¹⁶⁷ Ibid., s.238.

¹⁶⁸ Traboulsi. op.cit., s.17.

yayınlarında, Ortadoğu kadının sorunlarının öne çıkarılması ve bu yayınlarda Arap kadını kavramının üzerinde önemle durulması bu dönem için Ortadoğu'daki kadın hareketinin bölgesel birlikteliklerini Arap Feminizmi etrafında şekilleniyor olmasının bir yansıması olarak tanımlanabilir.

2.5. Kadın Yayıncılığın Kadın Hareketi Üzerinde Etkisi

Kadın yayıncılığın Ortadoğu ülkelerinde ortaya çıkışı kadın hareketinin doğuşunu hazırlayan koşulları hem daha sonraki dönemlerde kadın hareketinin bütün Ortadoğu'ya yayılmasını sağlayan temel dinamiklerden bir tanesini oluşturur. Kadın yayıncılığın bu dönemde kadın sorununu gündeme getirmesi kadın hareketinin Ortadoğu'da gelişimi ile yakından ilişkisi olduğu gibi, bu yayınlarda izlenen yayın politikalarının bölgede kadın sorunu etrafında yaşanan gelişmeleri sunması, bir diğer ifadeyle toplumsal gelişmenin etkisiyle kadın hareketinin tarihsel seyrini yansıtmaları açısından önemli bir veri oluşturur.

Kadın sorununu ele alan yayınlara daha önceki bölümlerde değinildiği üzere, kadın yayıncılığı 19.yüzyıldaki modernist erkeklerin kitaplarında bu konuyu işleme-lerine kadar götürülebilir. Genellikle Arap toplumunun geri kalmışlığı üzerine eğilen bu yayınlarda, geri kalmışlığın nedenleri arasında Arap kadınının, Batı'daki çağdaş ülkelerdeki kadınlar gibi yasal ve sosyal haklara sahip olamaması ve ekonomik yaşamın içinde aktif olarak bulunamaması gösteriliyordu. Bu yayınların sayısının artması ve bütün Ortadoğu'da yeni tartışmaları doğurması 19.yüzyılın sonlarına gelindiğinde kadın yazarların aktif olarak yayın dünyasına girmelerine etki etmiştir.

1892'den 1940'lara kadar olan dönemde Ortadoğu'da artarak gelişen kadın yayıncılığını kadın yazarların roman, öykü, fikir kitapları; ve ilk dönemlerde magazin ağırlıklı kadın dergicilikle beraber 1920'lerde kadın örgütlerinin yayımlamaya başladıkları feminist içerikli dergiler olarak ele almak mümkündür.

Kadın yayıncılığı tecrübesi ilk olarak 1892'de İskenderiye'de Hind Nawfal'ın editörlüğünde yayımlanan al-Fatat (Genç Kadınlar) dergiyle başlar. Bu dönemden I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllara kadar yayını aralıksız sürdüren derginin kadrosunda yirmibeşten fazla kadın yazar bulunmaktaydı. Aylık olarak çıkan dergide edebiyattan siyasete, kadın sorunlarından kadınların ulusal mücadeleye katılımlarına

kadar birçok konunun işlenmesi, derginin kısa sürede trajını artırarak bütün Mısır'da dağıtımını yaygınlaştırmıştır.

Al-Fatat'ın yaygınlaşmasıyla kadın sorununa getirilen yeni yaklaşımlar ve derginin Mısır'daki entelektüel çevrelerde yarattığı tartışmalar bütün Ortadoğu ülkelerinde büyük yankı uyandırdı. Al-Fatat'ın popülaritesi ve Mısır dışındaki diğer kadın örgütlerince takip edilmesi Ortadoğu'daki diğer kadın dergilerin yayımlanmasını hızlandırdı.

Bu dönemde İskenderiye'de 1888'de Anis al-Jalis (Oturana Teselli) ve Shajaral al Durru (Zararlı Ağaç); Kahire'de 1901'de Al Mar'a (Kadın), 1902'de Al-Saada (Saadet) ve Fatal al-Nil (Nil'in Kızları); Şam'da 1910'da Al-Arus (Gelin); 1912'de Lübnan'da Al-Kitadir ve 1914'te Fatat Lubnan (Lübnan'ın Kızları) adlı kadın dergilerinin yayımlandıkları görülür.¹⁶⁹

Anis-al-Jalis dergisi dışındaki bu dergilerin çoğu yayımlandıkları ülkelerde dağıtıldığı ve ülkede yaşayan kadınların sorunlarını ele aldıkları ve bazı dönemler de ise ulusalcı bir yayın politikası izledikleri görülür. Anis al-Jalis ise bu dergilerden farklı olarak bütün Ortadoğu ülkelerinde dağıtımını sağlamış, kadın sorununun ele alınmasın da ise feminist bir yayın politikası izlemiştir.

Anis al-Jalis'in bu dönemde kadın sorununa farklı açıdan bakması ve kadınların yasal haklarını gündeme taşınması, aslında derginin editörü olan kadın aktivist Alexandra Aferno'un kişisel olarak geliştirdiği ilişkilerin yayın politikasını etkilemesine bağlanabilir. Çünkü Aferno'nun Batı'daki birçok kadın örgütünü ziyaret ettiği ve Batı'daki kadın yayınlarını yakından takip ettiği görülür. Aferno'nun kurduğu bu yakınlık derginin bazı sayılarında Batılı feminist yazarların çevirilerinin yayımlanmasına etki etmiştir.¹⁷⁰

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer dergi ise modernist bir erkek olan İbrahim Remzi editörlüğünde çıkarılan al-Mar'a fi al-İslam (İslam'da Kadın) adlı kadın der-

¹⁶⁹ Bouthaina Shaaban, "Evveil El-ketibet An-nasaviyye al-Arabiyyat" **Al Raida** (C. XX.No.100 **Winter 2003**), s.12.

¹⁷⁰ Ibid.

gisidir. 1901’de yayın hayatına başlayan derginin kadrosunda hem kadın hem erkek (bazı erkekler kadın künyesiyle yazıyordu) yazarlar bulunmaktaydı.¹⁷¹

Al Mar’a fi al-İslam dergisi kadın sorununa eğilmesine rağmen kadınların bağımsız olarak çıkardığı dergilerden farklı bir yayın politikasına sahip olduğu söylenebilir. Dergideki reform yanlısı İslamcı erkek yazarların varlığı ve derginin editörü olan Ramzi’nin kadın sorununa İslam dinine bağlı kalarak yaklaşma eğilimi derginin yayın politikasına yansırken; dergi diğer taraftan çökeşlilik, veraset ve örtünme gibi konularda dini bir tartışmanın yapılmasına olanak tanıyordu. Marilyn Booth, Al-Mar’a fi al-İslam dergisini diğer kadın dergilerden ayıran yönünün kadın sorununu dini yorumu içine alacak şekilde ele alması olduğunu belirtir.¹⁷²

Kadın dergilerindeki kadın sorununun toplumsal, kültürel ve dini yönden ele alınmaya başlanması ve kadınların bu dergilere artan ilgileri diğer farklı yazın türlerinde de kadın yazarların ürün vermeye başlamalarına etki etmiştir. Bunun ilk örneğini romanda Affieh Karam adlı kadın yazarın 1906’da yayımladığı Bedia ve Fuat (Badia wa Fouad) adlı romanda görürüz.

Amerika’da Arap göçmenlerin yayımladıkları Al Huda gazetesinin de editörü olan Karam, romanında Batı ülkelerine göç eden Arap kadınların bu ülkelerde karşılaştıkları zorlukları, kendilerine yönelen ön yargıları ve Batılı kadınlarla Doğulu kadınların birbirleri hakkında sahip oldukları kanaatlerini ele alarak, Batılı ve Doğulu kadınların tarihsel olaylardan kaynaklanan önyargılarına ironik bir anlatımla geniş olarak yer ayırır. Roman aslında göçmen Arap kadınlarının sorununa değinmesine rağmen Ortadoğu’daki kadınlar arasında romandaki Batılı-Doğulu karşıtlığından dolayı büyük yankı uyandırdığı görülür.¹⁷³

Bu dönemde araştırma-inceleme türünde de kadın yazarların eser vermeye başladıkları görülür. Lübnanlı kadın yazar Zeynep Fawwaz Al-Amili’nin 1933’te yayımladığı Arap Kadını adlı biyografik eserde, Ortadoğu’daki 450’ye yakın önemli kadının yaşamından önemli kesitler aktarmaktadır. Eser biyografik olmasına rağmen

¹⁷¹ Marilyn Booth, Women in Islam: Men and Women Press in Turn of The.20 TH.Century Egypt,” **Int. J. Middle East Stud.** (No.33, 2001), s.170.

¹⁷² Ibid., s.171-176.

¹⁷³ Shaaban. op.cit., s.12.

Al-Amili eserde çokeşlilik üzerine geniş analizler yaparak, inceleme konusu yaptığı kadınların çokeşliliğe dair görüşlerine yer ayırmıştır.

Lübnanlı kadın yazar Nazirah Zayn al-Dın'ın, Al-Sufur wal-Hijab (Örtünmek ve Örtünmemek) adlı eseri ise kadın yayıncılığının kadın sorununu baskın toplumsal muhalefete rağmen net bir tavır içinde ele aldığına göstergesiydi. Al-Sufur, eserinde kadın-erkek eşitliğinden kadınların siyasal haklarına, kadınların baskı altında tutulmasından dindeki kadın tasavvuruna kadar birçok farklı konuyu tartışarak radikal çözümler sunmaktadır. Eserin temel tartışmasını dini ve toplumsal konuların oluşturmaları ve al Sufur'un bu dönem açısından büyük muhalefet yaratacak konulara toplumun alışık olmadığı bir söylem ile yaklaşması, al-Sufur'un eserinin önemini artırıyordu. Eseri önemli kılan bir diğer boyutu ise, eserde kadının örtünmesi ile örtünme hakkındaki dini hükümlerin tarihsel ve toplumsal dayanakları üzerine yapılan geniş analizlerdir. (al-Sufur'un eserinde o gün için radikal sayılabilecek sözü sonraki dönemlerde sloganlaşacaktır: **Örtünme iffetin garantisi değildir!**)¹⁷⁴

İlk dönemdeki kadın yayıncılığında en fazla yankıyı ise, 1920'de kadının yerinin evi olduğu ve Arap kadının Batı'da olduğu gibi evin dışında çalışamayacağı şeklinde görüşler ortaya koyan yazar Fariq Waqdi'ye karşı Nabawiya Musa'nın kaleme aldığı Al-Mar'a wa al-Amal (Kadın ve Emek) adlı kitap oluşturmaktadır.

Musa, kitabında kadınların ekonomik bağımsızlığa ulaşabilmeleri, aile içinde alınan kararlara eşit olarak katılabilmeleri ve yeteneklerini kimseye bağımlı kalmadan ortaya koyabilmeleri için kadınların istihdam edilmelerinin zorunluluğuna dikkat çeker. Musa, kadınların aslında ekonomik faaliyetlerde, tarla ve bahçe işlerinde, aile işletmelerinde çalıştığını ve böylece aile ekonomisine katkı sağladığını, fakat ataerkil baskıdan dolayı emeğinin karşılığını alamadığını belirtir.

Musa'nın kitabını ele alan incelemelerde ortaya konulduğu gibi, Musa'nın kadın emeğinin önemine 1920'li yıllarda dikkat çekmesi ve eserinin kadın emeği üzerine bilincin doğmasında öncü metin olması, kadın yayıncılığını, kadın hareketinin faaliyetlerini kadın sorunu etrafında şekillendirmesinde ve bu faaliyetleri geniş kadın kitlelerini harekete geçirmesinde büyük bir imkâna dönüştürmüştür.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Shaaban, op.cit., s.13.

Nitekim kadın yayıncılığın 1882’den 1920’lere kadar kat ettiği büyük mesafe ve kadınları bilinçlendirmedeki sunduğu imkânlar 1925’e gelindiğinde kadın örgütleri tarafından kadın yayıncılığın desteklenmesi ve bu faaliyetlerin kadın örgütleri çatısı altında sürdürülmesini gündeme getirmiştir.

Bu yöndeki ilk girişim 1925’te Mısır Kadın Birliği (MKB) öncülüğünde Fransızca olarak yayımlanmaya başlayan *L’egyptienne* (Mısır Kadını) dergisi oldu. İki ayda bir olarak yayımlanan *L’Egyptienne* dergisi 1940’lara kadar yayımlanarak kadın dergileri arasında en uzun soluklu dergi olmuştur.¹⁷⁶

Derginin Fransızca olarak yayımlanması ise, bu dönemde Batı’da yaygın olan Arap kadını stereotiplerinin ortadan kaldırılması olarak görülüyordu.¹⁷⁷ 1935’te İstanbul’da düzenlenen Uluslararası Kadın Birliği Konferansı’nda ise *L’Egyptienne*’ın editörü ise amaçlarının Batı ile Doğu “kızkardeşliği”nin tesis edilmesi ve kadınların birbirlerini anlayabilecekleri bir zemin yaratmak olduğunu belirtiyordu.¹⁷⁸

L.Egyptienne’ının dünyanın farklı yerlerindeki kadın örgütlerine gönderilmesi ve bütün Ortadoğu’da dağıtımının sağlanmasının yanında, yazar kadrosunda Ortadoğu’nun ünlü kadın yazarları barındırması açısından da diğer kadın dergilerinden ayrılıyordu. Bu yazarlar arasında Lübnanlı Maryy Ziyadah ve Asmah Zafer, Suriye Hristiyanlarından roman yazarı Nelly Zananiri ve Lübnanlı yazar Amy Kher bulunuyordu.

Derginin farklı yelpazeden geniş bir yazar kadrosuna sahip olması ve yazarlarının çoğunun Batı’da yaşamış olması derginin içeriğini Batı’daki kadın yayıncılığındaki sürdürülen tartışmalara yaklaşıtıyordu. M.Badran bu durumun Ortadoğu kadın hareketinin yeni feminist terminolojiyle tanışmasını sağladığı gibi, kadın sorununa yeni perspektifler kazandırdığını savunur.¹⁷⁹

L’Egyptienne’ın Fransızca yayımlanması ve okuyucu kitlesini yalnızca eğitimli kadınların oluşturması, geniş kitlelere hitap edecek bir kadın dergisinin varlığını

¹⁷⁶ Badran, op.cit., s.102.

¹⁷⁷ Bu dönemde Batı’da Ortadoğu kadın üzerine oluşan stereotipleri fotoğraflar üzerinden okuyan S.G.Brown, Ortadoğu’da kadının kolonyal dönemdeki bir sömürgeleştirme stereotipleri olarak aşırı kurgulanmasını ortaya koymaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Sarah Grahom-Brawn, **Images of Woman in Photography of the Middle East 1860-1930**, (NY:Colombia Univ. Press, 1988).

¹⁷⁸ Badran. op.cit.s.102.

¹⁷⁹ Ibid.

gündeme getiriyordu. 1937’de MKB’ye bağlı bütün Ortadoğu’da dağıtılmak üzere Al-Mısıryah (Mısırlı Kadın) adlı derginin yayımlanmasına karar verildi.

Dergi iki ayda bir ve Arapça olarak yayımlanırken, derginin diğer kadın dergilerden farklı olarak geniş kitlelere hitap edebilmek için geleneksel kadın motiflerini kullandığı görülür. Bu doğrultuda derginin logosunda tarlada çalışan bir köylü kadının resmi kullanılırken, yazılarda dini konulara büyük yer ayrılıyordu. Derginin yöneticileri izlenen yayın politikasının amacını kadın örgütlerine olan ilgiyi artırmak ve Ortadoğu’daki kadınlar arasında “duygudaşlık” tesis etmek olduğunu belirtiyorlardı. Al-Mısıryah’ın teorik bir üslubu olmaması ve kadın örgütleri tarafından desteklenmesi dergiyi kısa dönemde Ortadoğu’nun en popüler kadın dergisi haline getirdi. Bu durum II. Dünya Savaşı’nın başlayacağı ve derginin yayınına son vereceği 1940 yılına kadar devam edecektir.¹⁸⁰

II. Dünya Savaşı’nın başlaması ve savaş sonrası süren olumsuz etkiler bütün dünyada olduğu gibi Ortadoğu’daki kadın yayıncılığını sekteye uğratmıştır. Kadın hareketinde savaş yıllarında başlayan gerilemeye bağlı olarak kadın yayıncılığında başlayan gerileme süreci, Ortadoğu’da kolonyal dönemin bitmesine müteakip bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerde devlet güdümündeki kadın örgütlerinin doğuşu olan döneme kadar devam edecektir.

Sonuç olarak söylenebilir ki, kadın yayıncılığının Ortadoğu’daki kadın hareketinin doğuşu ve kurumsallaşması öncesinde bireysel çabalarla gelişmiş ve kadın sorunu üzerine Ortadoğu kadınının bilincini yükseltmiştir. Kadınların kadın sorunu etrafında artan bilinçleri ve kadın örgütlerinin doğuşuna bağlı olarak yayıncılığın örgütlü bir çatı altında sürdürülmeye başlanması ise kadın hareketinin bütün Ortadoğu’da yayılmasına ve kadınların birbirleriyle olan iletişimlerini tesise doğru bir hareketlenmeye imkân vermiştir.

¹⁸⁰ Ibid., s.103.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İkinci Safha:

Devlet Güdümündeki Kadın Hareketinin Oluşumu

Ortadoğu'daki kadın hareketi ilk dönemde kolonyal güçlere karşı yürütülen ulusal mücadele sonrasında 1960'lara gelindiğinde yeni kurulan modern devletlerin doğuşu etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu durum Ortadoğu'daki devletlerin kadınların bu yeni süreçte desteklenmesi, kamusal yaşama katılımlarının sağlanması gibi politikalardan 1970'li yılların ikinci çeyreğinde vazgeçmeye başlayacağı döneme kadar devam eder.

Kolonyal dönemden sonra yeni kurulan devletlerin kadınların hukuk, eğitim, istihdam, siyasal katılım ve sağlık alanında vatandaşlık haklarını düzenleyen ve kadınlara devletin inşasında yeni ödevler yükleyen bu yönelim kadın hareketi açısından devlet güdümündeki kadın örgütlerinin varlığını gündeme getirmiştir. Bazı feminist araştırmacılar bu dönem için İskandinavya ülkelerinde olduğu şekliyle, devletin kadınları destekleyen, kadın haklarının gelişmesi için reformlar düzenleyen politikalarını karşılayan devlet feminizmi kavramının kullanılmasını yeğlerler.

Bu bölümde kadın sorunu etrafında bu dönemde kaydedilen ilerlemenin dışında kadın hareketinin devletin etkin konumu etrafında şekillenmesine değinilecektir. Çünkü devletin kadınları desteklediği ve kadın sorunu etrafında belli ilerlemenin kaydedildiği, Libya ve S. Arabistan gibi ülkelerde kadın hareketi açısından bir hareketliliğin olmadığı da görülmektedir. Bu durum bu dönem için kadın sorunu etrafındaki kazanımların kadın hareketi açısından bir ilerleme olmayabileceği anlamını doğurur.

Kadın hareketinin bu dönem için yapısını ele alırken devletin desteği ile şekillendiği Mısır, Suriye, Ürdün, Kuveyt, Tunus, Bahreyn ve Fas gibi ülkeler ile kadın hareketinin devrimci partiler ya da ulusal mücadeleyi sürdüren cepheler tarafından desteklendiği Filistin, Yemen ve Sudan gibi ülkeler arasında iki ayrıma gideceğiz. Zira bu iki ayrım bizlere devletleşme sürecini tamamlamış ülkelerdeki kadın hareketinin devlete olan bağımlılığı ile rejimi ele geçirmek ya da bağımsızlık için mücadele sürdüren oluşumların desteği altındaki kadın hareketinin bağımlılığı arasında anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir.

Devlet desteği ile şekillenen bu sürecin 70’li yılların ortasına gelindiğinde iki radikal gelişmeyle “geriteptiği” görölmektedir. Bu faktörlerin ilkinin başta Mısır’da olmak üzere bölgede İslamcılığın güçlenmesi ve kadın sorununa geleneksel dini bakışın dışında yeni yaklaşımlar getirilmesi oluşturuken; ikincisini ise 60’lı yıllarda Batı’da ikinci feminist dalga sonrasında ortaya çıkan radikal metinlerin etkisiyle Ortadoğu’da kadın yayıncılığında ortaya çıkan gelişmeler oluşturmaktadır.

Bu iki faktör devletin kadın örgütlerine olan desteğini azaltmasına ve kadın sorunu etrafında korumacı yaklaşımını terketmesine neden olacaktır. Bu dönemde kadın örgütlerine olan desteğin azalması ve İslamcılarının mevcut kadın örgütleri için hem tehdit hem de alternatif oluşturmaya başlaması, bu dönemden sonra kadın hareketi açısından yeni safhaları doğuracaktır.

3.1. Modern -Ulus Devletin Doğuşu ve Devlet Feminizmi

Ortadoğu coğrafyasında kolonyal yönetimlerin 19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde yürütölen mücadelenin etkisiyle nüfuz alanlarını kaybetmesi mandater ölkelerin bölgeyi terk etmesini ya hızlandırmış ya da mevcut yönetimlerini yerel güçlere devretmelerini doğurmuştur. Bu sürecin bölgenin kolonyal tecrübesi içerisinde bu dönem için benzer özellikler göstermesi, bu dönemde birçok ölkenin bağımsızlığını ilan etmesini gündeme getirmiştir.

1946’da Trans-Ördün’ün Ördün ismini alarak bağımsızlığını ilan etmesi, 1950’li yılların başında Mısır, Lübnan, Suriye ve Irak’ta bağımsızlığın ilan edilmesi ve yeni devletlerin oluşum sürecini başlatmıştır. Tam bağımsızlık sürecini bölgede sırasıyla 1951’de Libya, 1956’da Fas, Tunus ve Sudan, 1961’de Kuveyt ve 1962’de Cezayir izlemiştir.

Kolonyal dönem sonrasında bölgede ortaya çıkan devletlerin, Suudi Arabistan dışında modern anlatılara sahip oldukları görölür. Bölgedeki birçok ölkede kolonyal dönem boyunca ulusal mücadeleyi sürdüren yöneticilerin sömürü ve geri kalmışlığı, Batı dünyasında gerçekleşen teknik ve idari yenilikten uzak kalınmasıyla açıklamaya çalışıyor olmaları, bağımsızlık döneminde yeni kurulan devletin temel yörüngesinin oluşturulmasına, hem de yerel güçlerin yeni devletin idari yapılanmasındaki nüfuzunun azaltılmasına olanak tanıyordu.

Yerel yönetici ve zenginlerin manda yönetiminin sona ermesiyle yeni devletin tesisinde öncü rolü üstlenen askeri ve sivil yöneticilerin sert muhalefetleriyle karşılaşmaları, bölgedeki yeni olarak şekillenen yönetimlerin geleneksel yönetim ve yapılar ile temel çatışma alanlarını oluşturmuştur. Asker ve sivil yöneticiler, bu yeni dönem için eski yöneticilerin ekonomik çıkarları dönüşen eşrafla birlikte hareket etme ve oluşturulmaya çalışılan yapılar karşısında direnç unsuru ihtimaline karşın hızlı bir şekilde reform sürecini yürürlüğe geçirmişlerdir.

Bu durum genellikle manda yönetiminin yarattığı boşluk sonrasında ticari işletmelerin devlete devredilmesi, kamu işletmelerinin yeniden düzenlenmesi, idari ve toprak reformunun gerçekleştirilmesi üzerinde doğrudan baskı oluştuyordu.

Yeni devletin hem manda yönetimi sonrasında ortaya çıkan idari boşluğu doldurmaya çalışması hem de eski yöneticilerin bu kırılgan yapıya tehdit oluşturması, devleti idari ve toplumsal yapının dönüştürülmesinde başat amil olarak konumlandırmıştır.

Bağımsızlık süreci sonrasında bölgede devletin yeni oluşumuna müteakip askeri ve sivil elitlerin devlete yönelebilecek hem iç hem dış tehditlere karşı askeri ve polis teşkilatını sağlamlaştırmaya yönelik çabaları ile toplumda kolonyal dönemde dile getirilmeye başlayan değişim taleplerini gerçekleştirecek sınıfın yokluğu, yeni devletin devrimci yapısını pekiştiriyordu.

Devletin idari ve toplumsal alanlarda gerçekleştireceği değişimleri hızlandıran birçok gelişmenin bölgede yaşandığı da görülür. Bu gelişmelerin başında 50'den sonra kırsal alanda traktörün kullanılmasıyla iş gücüne olan ihtiyacın azalması sonucunda, kente doğru artan göçün Ortadoğu'da büyük kentlerin oluşumunu sağlaması ve büyük kentlerde yaşamaya başlayan ailelerin devlet tarafından millileştirilmiş ticari ve sanayi işletmelerde istihdam edilmeye başlaması sayılabilir.

Bu yeni gelişmeler, Ortadoğu'da yeni sınıfların oluşmasını sağladığı gibi benzer şekilde yeni devletin gerçekleştirmekte olduğu devrimlerin aktarımını ve geleneksel yapıların tasfiyesini hızlandırdığı görülür.

50'li ve 60'lı yıllar boyunca izlenen devletçi politikaların etkisi ve uluslaşma yolunda devlet seçkinlerinin çabaları bölgedeki birçok ülkenin siyasal rejimlerinin birbirlerini etkileme düzeylerini belirlemiştir. Özellikle Mısır Devlet Başkanı Cemal

Abdul Nasır'ın Arap milliyetçiliği ile sosyalist kalkınmacı devlet politikalarını sentezlediği Nasırizm, bölgedeki birçok rejim için ilham kaynağı olmuştur.

Nasırizmin bölgenin modernleşme ve toplumsal değişim tarihi üzerindeki etkisini, Nasırizmin barındırdığı söylem açısından, geleneksel toplumsal yapı ile farklılaşma önceliği ile toplumsal yapının değiştirilmesi için öne sürdüğü politik tasavvurda bulmak mümkündür.

Nitekim Nasırizmin kolonyal dönem boyunca halk nezdinde yükselen ulusal tepkileri yeni siyasal söylemine aktarması hem de yeni devletin oluşumunda devlet seçkinlerine eski yöneticilerin nüfuzunu azaltan ve merkezi devlete yurttaşlık düzeyinde destek sağlayıcı potansiyeli barındırması, Nasırizmi bağımsızlığını kazanan ülkelerin idari ve siyasi yapısını oluşturmalarında model olarak tayin edecektir.

Benzer durum başta Suriye, Irak ve Tunus gibi Ortadoğu'nun önemli ülkelerindeki iktidarda bulunan siyasal elitlerin, modern laik kimlikleri ile kadın sorunu etrafında ortaya koymaya çalıştıkları politikalarda ortaya çıkar.

Çünkü kadın sorunu etrafında yürürlüğe konulan reformlar yeni oluşmaya başlayan devlete geçmiş yönetimler ile geleneksel yapılar arasında konumlanma imkanı sunuyordu. Kadın sorununun bu anahtar rolü bağımsızlık sonrasındaki iktidardaki hükümetlerin ilerlemeci politikalarına, geri kalmışlık ile mücadelelerine ve kentlerde yeni oluşmakta olan sınıfların taleplerine karşılık bir katalizör görevini ifa ediyordu.

İktidardaki seçkinlerin modern laik kimlikleri ve modernleşme çabaları ile kadın sorununa yönelik çözüm üretme düşüncesi arasında kurdukları illiyet, Ortadoğu'daki ülkelerin modernleşme anlatılarının bir parçası ya da siyasal ve toplumsal dönüşümün gerekliliği olarak kadınların toplumdaki yerinin iyileştirilmesi gibi bir eğilimi doğurdu.¹⁸¹

Bu eğilim, Ortadoğu ülkelerinde bu dönem için kadınların desteklenmesi, vatandaşlık haklarının düzenlenmesi ve erkekler karşısındaki eşit olmayan konumlarının iyileştirilmesi gibi devletin resmi politikalarını karşılamak için, İskandinavya

¹⁸¹ Mervat Hatem, "Political Liberalization Gender and the State", **Political Liberalization and Democratization in the Arab World**, eds., R. Brynen, B. Koranay ve P. Nable, (Boulder: Lynnee Rienner, 1995), s. 187.

lkelerinde devletin sosyal refah ilkeleri bağlamında kadınların desteklenmesi için kullanılan devlet feminizmi kavramının kullanılmasını gündeme getirmiştir.

Devlet feminizmi kavramının kullanımı ve devletin kadın sorununu ele alma biçimi, Ortadoğu lkelerinde devletin kadınların kamusal ve ekonomik yaşama intibakının sağlanması ya da yasal haklarının düzenlenmesi şeklinde ele alınır. Her iki yaklaşımda da devlet feminizmi kavramının devletin tayin ettiği sınırlar içerisinde kadınların kazanımlar elde edebileceği ve kadın hareketi açısından bu dönemin kadın hareketinin devlete bağlı gelişimini tanımlayacak şekilde açıklandığı görülür.¹⁸²

Ortadoğu lkelerinde bu dönemde devlet feminizmi kavramının kullanımı bu kavramın devletin modernleşme politikaları içerisinde ele alınması şekli ve devletin desteğini alan kadınların siyasi rejimlerin iktidarına sağlayacağı katkıyla diğer ülkelere farklılaşır.

Bu bağlamda devlet feminizmi kavramının Ortadoğu’da ele alındığı yaklaşımları, iki farklı gruba ayırmak mümkündür:

Birinci yaklaşımı Mısır, Suriye, Irak ve Tunus’da devletin bilinçli çabası sonucu yaratılmak istenen modern toplum çabasının bir yansıması olarak kadın sorunun çözümü ve kadınların geleneksel yapının dışında modern devletin kurumsallaşmasında bir unsur olarak mütalaası oluşturur. Bu ülkelerdeki tecrübeye bakıldığında da devletin kadınların ekonomik, siyasal, eğitim ve hukuk alanlarında desteklenmesini bir strateji olarak tesis ettiği görülür.

Nitekim 1950’li ve 1960’lı yıllar boyunca bu ülkelerde kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmeleri, eğitim ve istihdam alanlarına büyük oranlarda katılmaları ve evlilik, boşanma ve miras ile ilgili kadınların lehine yapılan yasal düzenlemeleri devlet seçkinlerinin kadın konusunu devrimin dış dünyaya karşı bir kimliği olarak ele aldıkları şeklinde okunabilir.

Bu ülkelerde devlet seçkinlerinin kadın konusuna ilgilerini canlı tutan diğer faktörler arasında karşı devrim tehlikesinin varlığı ve uluslaşma projesinin toplumun bütün katmanlarına yayma isteğini saymak mümkündür. Özellikle de Mısır ve Tunus’ta eski yöneticilerin geleneksel ve dini yapıları yeni devletin yapısına karşı mu-

¹⁸² Moghadam, op. cit., s. 55.

halefete dönüştürme tehlikesi, laik devlet yöneticilerini toplumsal yapıyı hızlı bir şekilde dönüştürecek radikal devrimleri gerçekleştirmelerine neden olacaktır.

Uluslaşma faktörünün kadın sorununa ilginin canlı tutulması ile ilintisini ise bu dönemde kendilerine yeni rol yüklenen kadınların ulusallaşmayı çocuklarından ve ailelerinden başlayarak kırsal ve kentte devletin kendilerine ulaşamadığı kesimlere aktaracağına olan inanç belirlemektedir.

Bu durum bölge ülkelerinin modern-ulus devlet projeleri bağlamında yeni nesillerin yetiştirilmesi, siyasal tasavvurlarına uygun modern ailenin oluşturulması ve bu hedeflerin bütün toplumsal katmanlara “yeni kadın” tarafından aktarılması gibi niyetlerini ortaya koymaktadır.

Devlet feminizmine dair ikinci yaklaşım ise Kuveyt, Bahreyn ve S.Arabistan gibi körfez ülkelerinde yaşanan tecrübenin karşılanması için kullanılan yaklaşımdır.

Bu ülkelerdeki devletin oluşumu Ortadoğu’nun diğer ülkelerinden farklılaşarak kolonyal dönemde Mandater Ülkeler ile yapılan anlaşmalar sonucu prenslik ve monarşi temelli oluşturulan rejimlere dayanır. Bu durum geleneksel kabile yapısını devletin kuruluşunda önemli bir faktöre dönüştürürken, toplumsal değişimi yavaşlatmıştır.

Devletin toplumsal yapının değiştirilmesi üzerindeki düşük etkisi, 1960’lardaki petrol üretiminin artmaya başlayacağı döneme kadar devam eder. Bu dönemle beraber devletin artan petrol gelirleri sonrasında izlenen paternalist refah devleti politikaları eğitim, sağlık, istihdam ve alt yapı alanında büyük değişimler yaratmıştır.

Bu ülkelerde devletin izlediği bu politikalar özellikle eğitim, sağlık ve istihdam alanında kadınları kapsayacak ya da Kuveyt gibi bazı ülkelerle destekleyecek şekilde gelişti. Bu ülkelerdeki nüfus oranının düşüklüğü ve refah düzeyinin yüksekliği bölgedeki diğer ülkelere nazaran bu alandaki gelişmelerde daha fazla mesafe alınmasını sağladı.¹⁸³

Her iki yaklaşım da, 1970’li yılların ortasına kadar süren bu politikaların “devlet feminizminin sönüşü” olarak adlandırılacak döneme kadar, devletin kadınlara

¹⁸³ Hatem, “Moderization the State and the Family”, s. 80-81.

rın kamusal yaşama katılmalarında, sosyal ve yasal bazı hakları elde etmelerinde fonksiyonel bir görevi ifa ettiğini savunur.¹⁸⁴

Bazı araştırmacılar ise bu dönemde devletin kadın haklarının garantisi olarak görülmesi ve kadın hareketi adına tasarrufta bulunması kadınları ve dolaylı olarak kadın hareketini devlet güdümüne sokmuştur.

Feminist araştırmacı M.Hatem ise kadınların devlet desteği ile kazandıkları hakların devletin bekası için gerekli değişimler olsa bile, devlet feminizminin “karma bir nimet” olduğunu belirtir. Çünkü Hatem’e göre devletin bu dönemde yapmak zorunda olduğu değişikliklerin kadın hareketi açısından olmasa bile farklı toplumsal kesimleri içine alması ve bu değişimleri kısa bir süre zarfında yürürlüğe koymasında gösterdiği irade kadın haklarının kazanılmasında büyük imkân yaratmıştır.¹⁸⁵

Bağımsızlık sonrası devletin kadın sorununa bakışı ve bu sorun üzerine devletin öncü rolü üzerine geliştirilen bu yaklaşımlar kolonyal dönem boyunca Ortadoğu’da gerçekleşen ve bölgede birliktelik kurma düzeyine gelen kadın hareketinin kolonyal dönem sonrasında devlet düzeyinde yapılanmasına ve devlet güdümünde yaşadığı farklı gelişim evrelerine eğilmeyi zorunlu kılmaktadır.

3.2. Devlet Güdümündeki Kadın Örgütlerinin Oluşumu

Ortadoğu’da devlet güdümündeki kadın örgütlerinin yapısı ya devletin kendi oluşturduğu ya da varolan örgütlerin devletin himayesi altına girdiği bir yapıyı arz eder. Bu örgütlerin temel organizasyon yapısı mevcut olduğu ülkelerde tek ve en büyük kadın örgütü olarak karşımıza çıkar. Bu merkezileşmiş kadın örgütleri yapısına Mısır, Ürdün, Suriye, Fas, Tunus, Kuveyt ve Bahreyn’deki yaşanan tecrübeler üzerinden bakmaya çalışacağız.

Mısır’daki kadın hareketi açısından bağımsızlık döneminin kolonyal dönem ile farklılığını ortaya koyan olay olan Nil’in Kızları (Bint El-Nil) olayı, aslında bu dönemde devletin kadın örgütlerine olan bakışını ortaya koymaktadır.

1948’de Kahire ve İskenderiye’de örgütlenmeye başlayan Nil’in Kızları adlı kadın örgütü kadın sağlığı, okuma-yazma kursları ve yoksul kadınlara maddi yardım

¹⁸⁴ Mervat Hatem, “Economic and Political Liberation in Egypt and the Demise of State Feminism”, **International Journal of Middle East Studies**, (Vol. 24, No. 2, May, 1992), s. 232-233.

¹⁸⁵ Fleischmann, “The Other Awakening”, s. 119.

alanında faaliyet göstermiştir. 1952’de Mısır’ın bağımsızlığını kazanması sonrasında Nil’in Kızları kadınların seçme ve seçilme hakkı üzerine yoğunlaşarak parti kurma girişiminde bulunmuştur.

Bu durum 1954’te yeni askeri rejimin tepkileriyle karşılaşmış ve aynı yıl içerisinde Mısır’da faaliyet gösteren ve büyük çoğunluğu kolonyal dönemde kurulan bağımsız kadın örgütlerinin kapatılmasına neden olmuştur.

İktidarda bulunan Nasır’ın bütün sivil örgütlere karşı izlediği baskıcı tutum, devletin değişimin öncüsü olarak doğabilecek muhalefetin engellenmesi talebine dayandırılıyordu. Nasır bu tehlikenin ötesinde kadınların özgürleşmesinin (tahrir al-mar’a) ve eğitim hakkının (haqq al-mar’a bil ta’lim) devletin garantisi altında olduğunu ve devletin dışındaki örgütlerin taleplerinin devlet tarafından yerine getiriliyor olmasından dolayı bu örgütlere ihtiyaç olmadığını savunuyordu. Nasır, kadınların bu örgütlerin varlığını savunmalarından çok, devletin gerçekleştirdiği devrimleri savunmaları gerektiğini ve bunları propaganda şeklinde geniş kadın kitlelere yayma çalışmalarının kadın haklarının kazanılmasını hızlandıracağını belirtiyordu.¹⁸⁶

1964’te gelindiğinde bütün sivil kuruluşların gönüllü kuruluşlar şeklinde yapılanmasını düzenleyen 32. Madde meclis tarafından kabul edildi. Maddenin kabul edilmesiyle yalnızca yardım faaliyetleri gerçekleştirebilecek olan bu kuruluşlara, Sosyal İşlerden Sorumlu Bakanlığı’na bağlı faaliyet gösterme zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum, Mısır’da bulunan kadın örgütlerinin devlete bağlı olarak yalnızca yardım faaliyetlerine yoğunlaşmasına neden olacaktır.

1970’li yıllar ise Mısır’da yeni siyasal gelişmelerin yaşanacağı yıllar olacaktır. Nasır sonrası 1972’de iktidara gelen Enver Sedat, Nasır döneminde izlenen devletçi kalkınma modelini terk ederek liberal politikaları (infitah) yürürlüğe sokmuştur. Sedat döneminde Mısır’da izlenen liberal ekonomi politikalarına paralel olarak işsizlik oranları büyük artış göstermiştir.

İşsizlik oranlarının artışı ve devletin üniversite mezunlarına iş bulma güvencesini yavaş yavaş terk etmeye başlaması, toplumsal ve öğrenci hareketlerini tetiklemiştir. Bu süreçte Nasır döneminde devletin kadınların istihdamını destekleyen politikalardan vazgeçilmesi ve kadın sorununa yönelik eğitim ve sağlık alanında yü-

¹⁸⁶ Al-Ali, *Secularism, Gender and State*, s. 67.

rütülen projelerin askıya alınması kadınları sol oluşumlar bünyesinde organize olmaya yönlendirmiştir.

Bu yöndeki ilk hareketlilik Arap Sosyalist Birliği çatısı altında olmuştur. “Kadın ve erkek eşittir” (imra a rajul) sloganı etrafında Birliğe mensup erkeklerin, Nasır döneminde örgütsüz kalan kadınların Birliğin çatısı altında örgütlenmelerine olanak tanıdıkları görülür. Birlik çatısı altında örgütlenen kadınlar bazı dönemlerde Birliğin politikalarına bağlı, bazı dönemlerde ise kendi gündemlerini oluşturarak kadınların mobilizasyonlarına dönük faaliyetlere ağırlık verdiler. Hatem’e göre Mısırlı kadınların bu dönemde Birlik çatısı altında örgütlenmeleri uzun dönem işlevsizleştirilmiş kadın hareketine yeni soluk getirmiştir.¹⁸⁷

Kadınların diğer bir örgütlenme adresini ise, İş Partisi oluşturacaktır. İşçi Partisi’nin Sedat yönetimine karşı toplumsal muhalefeti örgütlenme çabası kadınlara parti yönetiminde söz hakkı kazandırmıştır. Partiye bağlı kadın kollarının kurulması ve parti sekreterliğine bir kadın üyenin getirilmesi kadınların Partiye yönelik ilgisini artırmıştır. Partiye mensup kadın sayısının artması, kadın kollarının Partiye bağımlılığını azaltarak farklı kadın kesimlerine yönelik faaliyetlerini artırmıştır.¹⁸⁸

Sedat yönetiminin kadın sorununa karşı izlediği mesafeli politikalarını 1975’te düzenlenecek olan Kadın On Yılı münasebetiyle yürütülen faaliyetleri organize ederek kısmi olarak değiştirmiştir. Bu yönde ilk girişim Arap Sosyalist Birliğine bağlı kadınlar ile Ulusal Kadın Komisyonu’na bağlı kadınların işbirliği sonucunda devlet himayesinde Mısır Kadın Teşkilatının kurulması olmuştur. Devlete bağlı Teşkilatın Kadın On Yılı münasebetiyle kadın sorunu bağlamında çalışmalar yaptığı ve teşkilatın Mexico City’deki konferansta Mısır’ı temsil etmek üzere devlet tarafından yetkili kılındığı görülür.¹⁸⁹

Ürdün ise Mısır’dan farklı olarak Haşimi ailesi önderliğinde devlet yapısını oluşturmuştur. Haşimi ailesinin kolonyal dönemde Mandater ülkeyle vardığı anlaşmalar sonucu yerel yönetim birimlerini yönetmeye başlaması, devletin yapılandırılmasını devletin bağımsızlığını ilan edeceği dönem öncesinden başlatır.

¹⁸⁷ Hatem, “Economic and Political Liberation in Egypt and the Demise of the State”, s. 241.

¹⁸⁸ Azza M. Karam, **Women, Islamism and the State**, (NY: St. Martin’s Press, 1998), s. 118.

¹⁸⁹ Hatem, “Economic and Political Liberation in Egypt”, s. 241.

Bunun yansımasını bağımsızlık öncesinde Prens Talal'ın annesi Prenses Misbah tarafından 1940'da kurulan Toplumsal Yardımlaşma Kadın Cemiyeti'nde görmek mümkündür. Prenses tarafından kurulan Cemiyetin çocuk sağlığı ve yoksul kadınlara yardım üzerine sağladığı başarı, Haşimi ailesinin diğer kadın üyelerinin kadın örgütleri oluşturma yönündeki eğilimlerini artırmıştır.

Ertesi yıl kadınların eğitim statüsünü yükseltmek amacıyla Prenses Zayn Sharaf tarafından Ürdün Kadın Federasyonu kuruldu. Federasyon 1949'da hedef kitlenin benzerliği neden gösterilerek Toplumsal Yardımlaşma Kadın Cemiyeti ile Ürdün Haşimi Kadın Cemiyeti adı altında birleşmeye gitmiştir. Haşimi ailesine mensup kadınların 1940'ların sonunda kadın örgütleri oluşturmada gösterdikleri çaba kısa sürede devlet güdümündeki kadın örgütlerinin sayısını artırmıştır.¹⁹⁰

1951'e gelindiğinde Sosyal İşlerden Sorumlu Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermeye başlayan gönüllü kuruluşlar arasında büyük oranda kadın örgütü bulunmaktaydı. Bu oran 1951 ile 1979 arasında Bakanlığa bağlı olarak faaliyet gösteren 340 grup arasında 32'sini kadın örgütü oluşturacak şekilde oluşmaktaydı.¹⁹¹

Bu örgütlerin çoğunun faaliyet alanını kadın sağlığı, okuma-yazma kursları, yoksullukla mücadele, yoksul çocuklara yardım ve genç kızlara yönelik el beceri kursları oluşturmaktaydı.

Bu örgütler arasında yaptığı faaliyetler ile ayrılan Arap Kadın Birliği'nden bahsedilebilir. 1954'te kurulan Birlik devlet güdümündeki diğer kadın örgütlerinden farklı olarak kadınların eğitim ve seçme ve seçilme hakkını savunuyordu.

Yaptığı faaliyetler ile Ürdün kadınının sosyal ve ekonomik geri kalmışlığı üzerine etkili propagandalar yapmaya başlayan Birlik, devlet organlarının tepki ve kapatma tehdidiyle karşılaşmıştır.

Birlik, Ürdün'de Mülteci kamplarında yaşayan Filistinli kadınların desteğini "Arap kadının birlikteliği" siyaseti etrafında alarak hem devletin kısıtlamalarını aş-

¹⁹⁰ Haşimi ailesine mensup kadınların kadın sorununa karşı ilgileri Ürdün kadın hareketi açısından her zaman belirgin olduğu söylenebilir. Nitekim Ürdün'de işlenen "namus cinayetleri"ne karşı son yıllarda yürütülen mücadelede Haşimi ailesine mensup kadınların öncülüğü söz konusudur.

¹⁹¹ Laurie A.Brand, **Women, the State and Political Liberalization**,(Colombia University Press 1998) , s. 121.

miş hem de bu dönem içinde devlet güdümündeki kadın örgütleri dışında politik talepleriyle alternatif oluşturmuştur.

Bu durum, 1967 sonrasında Filistinli mültecilerin Ürdün dışına çıkarılmasıyla zayıflamaya başlamıştır. Filistinli kadınların desteğini alarak Ürdün’de etkin muhalefet organına dönüşen Birlik, bu olay sonrasında kamuoyu desteğini kaybetmiş; etkinliğini kaybeden Birliğin 1974’e gelindiğinde ise Kadın On Yılı Konferansı münasebetiyle devletin oluşturduğu Ürdün Ulusal Kadın Örgütleri çatısına katılarak, faaliyetlerini kadınlara yönelik yardım faaliyeti şeklinde değiştirmiştir.¹⁹²

Suriye ise kolonyal dönem sonrasında kendisini laik ve sosyalist tanımlayan Bass Arap Sosyalist Partisi iktidarı boyunca büyük değişime sahne olmuştur.

Alevi azınlığın temsilcisi olarak devlet başkanlığına getirilen Hafız Esat Suriye’nin ulusal program etrafında modernleşmesinin, toplum üzerindeki dini kurumların etkisinin azaltılmasının ve değişimin sorumlusu olarak merkezi devletin sosyalist politikalarının önemine vurgu yapmaktaydı. Esad’a göre değişimin sorumlusu olarak devlet bütün yurttaşlara eşit fırsatları sunmalı ve onları bu fırsatları kullanmada bütün ayrımcılığa karşı korumalıydı.

Suriye’de devletin yeniden yapılandırılmasında Bass Partisi ve Esat’ın politikalarını sosyalist anlatıya dayandırması ve kadın erkek eşitliğini devrimin temel unsuru olduğunu beyan etmesi Suriyeli kadınların ekonomik, eğitim, sağlık ve hukuk alanında büyük başarılar sağlamasını doğurmuştur.

Bass Partisi’nin kadınların vatandaşlık düzeyinde haklarının kazanılmasında sunduğu imkânın, benzer şekilde Suriye’deki kadın hareketinin örgütlenebilmesinde ve özerk yapıya sahip olabilmesinde sunduğu söylenilemez.

Bu durumu 1967’de devlete bağlı olan Suriye Kadını Genel Birliği adlı kadın örgütünde bulmak mümkündür. Anaokulu ve huzur evi açma yetkisi de bulunan Birliğin, Parti programına bağlı kalarak kadınların eğitim ve kültürel düzeylerini yükseltme şeklinde faaliyet sınırını çizmesi, aslında resmi olmayan örgütlenmelere karşı devletin bakışını yansıtmaktadır.¹⁹³

¹⁹² Ibid., s. 122-125.

¹⁹³ Bouthaina Shaaban, "Persisting Contradiction: Muslim Women in Syria", **Women in Muslim Societies**, eds., H.L. Bodman ve N. Tahidi, (Boulder: Lynne Rienner Publishers 1998), s.108

Bir diğerkadın örgütü olan Kadın Eğitimi Cemiyeti'nin benzer şekilde devletin resmi politikalarına bağlı olarak yalnızca yoksul ve genç kadınlara yardım olarak faaliyetlerini tanımlaması, mevcut kadın örgütlerinin devlet ile olan ilişkilerini ortaya koymaktadır.¹⁹⁴

Bağımsızlık sonrası dönemde Suriye'de devletin Baas Partisi öncülüğünde izlediği modernleşme politikalarının merkeziliği ve sivil gruplara karşı devletin izlediği sert tutum günümüze değin Suriye'de bağımsız kadın örgütlerinin gelişmesini engellemiş ve devlet güdümündeki kadın örgütlerini Suriye'deki kadın hareketinin tek adresi kılmıştır.

Tunus'a baktığımızda ise bağımsızlıkla beraber en önemli reform hukuk alanında Kişi Özel Kanunun 1956'da değiştirilmesiyle yapılmıştır. Habib Bourguiba önderliğindeki devlet seçkinlerinin geniş çaptaki bu icraatı dini hukukun etkisini azaltmayı ve yurttaşlık düzeyinde yeni bir toplumsal yapılanmayı öngörüyordu. Nitekim bu beklenti kadın sorunu ile ilgili miras, evlilik, boşanma ve velayet gibi konuların yeniden düzenlenmesini doğurdu.

Bourguiba'nın kadınların modernleşmesini Tunus'ta yapılan devrimler için bir lokomotif olarak tanımlaması, kadın sorununu ve kadınlara yönelik reformları devletin ana gündem maddesine dönüştürüyordu. Devletin kadın sorununa yüklediği bu anlam, bu dönem için Tunus'ta devlet güdümünde olmayan kadın örgütlerine karşı devletin olumsuz yaklaşımını beslemekteydi.

Bu olumsuz tutum özellikle 1958'de devlete bağlı Ulusal Tunus Kadın Birliği'nin (Union Nationale des Femmes de Tunisie [UNFT]) kurulmasıyla artmaya başlamıştır. Bu dönem sonrasında baskılar kendini kolonyal dönemde kurulup bağımsızlık sonrasında faaliyetlerini sürdüren Tunus Kadın Birliği'ne (Union des Femmes de Tunisie [UFT]) karşı gösterecektir.

UFT'ye yönelen baskılar açıktan üyelerin gözaltına alınması, takibata uğraması ve bazı olaylarda görüldüğü gibi UFT'nin yürüttüğü faaliyetlerin durdurulması şekline dönüşecektir. UFT bu baskılara ve UNFT'nin diğer küçük kadın örgütlerini bünyesine alarak tek kadın örgütü olma çabalarına karşı 1960'ların başında kapanmıştır.

¹⁹⁴ Ibid., s. 115.

UFT'nin kapanmasıyla Tunus'ta bu dönem içinde faaliyet gösteren tek kadın örgütü olarak UNFT kalmıştır.

UFT kapanmasıyla UNFT'ye bazı katılımlar olmuş bu katılımlar ile UNFT'nin üye sayısı 40.000'e ulaşmıştır. Devletin bütün maddi ve idari imkânlarını kullanan UNFT bu dönemle birlikte genç kadınlara yönelik Genç Tunuslu Kadınlar (al-shabibah al-Tunisiyyah) adlı alt örgütlenmeyi teşkilatlandırmaya gitmiştir.¹⁹⁵

UNFT'nin Bourgiba'nın "tek parti tek modernleşme" söylemi etrafında Tunus'taki kadın hareketinin bütün örgütlenmelerini işlevsizleştirerek kadınlara yönelik faaliyetlerini devletin gerçekleştirdiği sosyal ve hukuki reformların geniş kitlelere yayılması ya da tek parti konumunda olan Yeni Düstur Partisi'ne karşı potansiyel muhalefet kaynaklarının denetlenmesi olarak tanımlanabilir.

Bourgiba'nın "devletin modern kadını" etrafında oluşturduğu politikalar, uzun süre Tunus'daki kadın hareketini devletin müdahalelerine karşı bağımlı kılmıştır. Bu durumu Bourgiba'nın UNFT'nin yönetim kurulu toplantılarına katılıp UNFT'nin gündemini etkilemesinde ve 1970'li yıllarda Bourgiba'nın baskıları sonucu UNFT'nin başkanlığına kendini feminist ve kadın savunucu olarak tanımlamayan R.Haddad adlı kadının getirilmesinde görmek mümkündür.

Fas'taki kadın hareketinin yapılanması ise 1970'lerin başına kadar Kraliyet ailesinin öncülüğünde şekillenmiştir. Kolonyal dönemde başlayan bu durum bağımsızlık dönemi sonrasında devam ederek devletin 70'li yılların başında devlet güdümünde olmayan kadın örgütlerine karşı ılımlı politika izleyeceği döneme kadar gelir.

Bu döneme gelinceye değin 1940'lı yıllar boyunca Fas'ta partilere bağlı ya da bağımsız olarak etkin bir şekilde faaliyet gösteren kadın örgütlerinin varlıkları söz konusudur. Başta Pak Kızkardeşliği (Akhwat al-Safa), İstiklal Partisi ve Fas Komünist Partisi kadın kollarına mensup kadınların bağımsızlık mücadelesi başta olmak üzere eğitim ve siyasal alanda mücadele yürüttükleri ve etkin muhalefet gücüne ulaştığı söylenebilir.

1956'da bağımsızlık süreci sonrasında kraliyet ailesine mensup kadınlar, Prenses Ayşe öncülüğünde kırsal ve kentte yaşayan kadın ve kimsesiz çocuklara yönelik

¹⁹⁵ Brand,op.cit., s. 205.

örgütlü olmayan bir dizi etkinlik gerçekleştirmeye başladılar. Bu süreçle beraber Faslı Kadınların Terakkisi Birliği (Union Progressiste des Femmes Marocaines) gibi ticaret odalarına ya da mesleki kuruluşlara bağlı bazı kadın örgütlerinden söz edilebilir. Genel anlamıyla 1969'a kadar büyük bir kadın örgütünden söz edilemez.

1969'da ise Rabat'ta Kral II. Hasan öncülüğünde 300'den fazla kadının katıldığı konferansta Ulusal Fas Kadınları Birliği'nin (Union Nationale des Femmes Marocaines) kurulması kararlaştırıldı.

Yönetim kadrosunu çoğunluğu kraliyet ailesine mensup kadınların oluşturduğu Birlik, faaliyet alanını kadınlara yönelik kamu hizmeti (utilité publique) olarak tanımlayarak, devletin kadınlara yönelik projelerinin geniş kitlelere aktarılması ve Özel Kişi Kanunu'nun (Mudawwana) hazırlanmasında yardımcı bir kuvve şeklinde beyan ediyordu.¹⁹⁶

Birlik, Ayşe adlı kadın dergisini çıkarmasına ve üye kadınlar için bazı ekonomik ayrıcalık tanınmasına rağmen (tüketim vergisi muafiyeti ve bazı kurumlarda istihdam edilme gibi) devlet politikalarına sıkı bağlılığı, bazı dönemlerde kraliyet ailesine mensup kadınların kişisel çatışmalarına sahne olması, Birliğin toplum üzerindeki sosyal ve siyasal etkisini azaltmış, sonraki dönemlerde ise Birliğe kadın katılımını büyük ölçüde engellemiştir.

Birliğin işlevini yitirmesi ve devletin kendi güdümü dışındaki kadın örgütlenmelerine karşı ılımlı bir siyaset izlemesi, 70'li yılların ortasında küçük ölçekte bazı kadın örgütlerin kurulmasına neden olmuştur.

Mısır, Suriye, Ürdün, Fas ve Tunus gibi modernleşme anlatısı etrafında devletin yeniden inşasının bir yanısıması olarak kadın sorununun devlet tarafından ele alındığı ve bu bağlamda devlet güdümündeki kadın örgütlerinin kurulduğu ülkeler dışında, Ortadoğu'da petrol gelirlerine bağlı olarak devletin rönesans (nahda), reform (islah) ve ilerleme (tagaddum) idealleri etrafında şekillendirdiği anlatıya bağlı devlet tarafından desteklenen kadın örgütlerinin var olduğu Körfez prensliklerinden olan iki devletten, Kuveyt ve Bahreyn'den söz etmek mümkündür. Aslında bu ülkelerde kadın hareketinin varlığı da Ortadoğu'nun diğer ülkelerinden farklı bir tarihsel süreç izleyerek, kolonyal dönemdeki ulusal hareketlerin etkisi sonucu ortaya çıkmasından

¹⁹⁶ Ibid., s. 46-48.

ziyade devletin yeniden yapılandırıldığı 60 sonrası döneme denk gelir. Diğer bir ifadeyle bu ülkelerde kadın hareketinin doğuşu ve kadın hareketini devlet tarafından desteklendiği aynı döneme denk gelir.

Bu iki ülkeden biri olan Kuveyt'e baktığımızda 60'lı yıllar boyunca devletin ekonomi, eğitim ve sağlık alanında büyük yatırımlar gerçekleştirdiği görülür. Bu dönemden başlayarak devletin inşasında vatandaşlık haklarının aktarımı, devlet vatandaşlık ilişkilerinin düzenlenmesi ve vatandaşların devlete olan desteğin sağlanmasında devlet iki faaliyet alanına izin vermiştir. Bu faaliyet alanının ilkinin dini kurumlar, diğer faaliyet alanını ise gönüllü kuruluşlar oluşturmaktadır.

"Divaniyya" adı verilen bu gönüllü kuruluşlar 60'lı yıllar boyunca devletin Sosyal ve Çalışma Bakanlığı'na bağlı olarak sağladığı izinle büyük sayıya ulaşmıştır. Bu kuruluşların bu dönemde sayılarının artması ve devlet tarafından desteklenmesinde dikkat çeken bir yön vardır. Geniş bir aileye dayalı Kuveyt Prensiğine mensup üyelerin bu kuruluşların kurulmasında ve yaygınlaştırılmasında etkin bir rol üstlendikleri görülür.

"Divaniyya"ları kadın hareketi açısından 60'lı yıllar boyunca önemli kılan yönü ise bu dönemde sosyal ve siyasi ortamın gönüllü kuruluşların oluşturulmasına sunduğu uygun zemindir. Aslında Kuveytli kadınların 60'lı yıllara gelinmeden kadın sorunu etrafında Ortadoğu'daki diğer Arap ülkelerindeki kadın hareketlerinin etkisiyle bir bilince sahip oldukları söylenebilir. Bunu 1953'te eğitim görmüş bir grup kadının Kuveyt'te tertip ettikleri "Kadının Başörtüsü Üzerine" adlı konferansta görmek mümkündür.¹⁹⁷

1960'lara gelindiğinde ise örgütlü kadın oluşumlarının varlıkları söz konusudur. İlk olarak 1963'te şehirli ve eğitilmiş tüccar ailelere mensup kadınların girişimiyle Kültürel Sosyal Kadın Cemiyeti kuruldu. Yarı resmi olarak kurulan Cemiyetin devletin politikalarına ters düşmemeye özen gösterdiği görülür. Bu bağlamda Cemiyet yardım ve eğitim alanlarına ağırlık verirken, 1967'de çalışan anne kadınlar için kreşler kurmuş ve aynı yıl Birinci Kuveyt Kadını gününü tertiplemiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Sabika Muhammad al-Najyar, "Al Haraka an Nisaiyye Fil Halich" **Al-Raida** (Vol. XX, No. 100, Win. 2003), s. 32.

¹⁹⁸ Haya al-Mughni, "Family, State and Civil Society in Kuwait", **Organizing Women**, eds., D. Chaty ve A. Rabo, (NY: Berg 1997), s. 198.

Bu dönemde faaliyet sürdüren diğer büyük kadın örgütleri ise Arap Kadın Rönesansı Cemiyeti (An-Nahda al-Arabiyya al-Nisa'iyya) ve Aile Rönesans Cemiyeti (An-Nahda al-Usariyya Society) adlı kuruluşlar olmuştur. 60'lı yılların sonuna doğru gelindiğinde ise bu gruplara katılan genç kadınların etkisiyle bu grupların devletin resmi politikalarına ters düştükleri ve Ortadoğu'daki diğer kadın örgütleri ile siyasal ve özerk örgüt yapısı talepleri etrafında bazı girişimler gerçekleştirdikleri görülür.¹⁹⁹

Kadın örgütlerinin faaliyet yönlerini ve taleplerini değiştirmesi, 70'li yılların başında devletin kadın örgütlerine karşı baskıcı uygulamalarını doğurmuştur. Bu uygulamalar 1973'te Ulusal Meclis'in aile yapısının zayıflatıldığı, Kuveyt toplumunun ahlâki değerlerinin yozlaştırıldığı şeklindeki çağrılarıyla artmıştır. Baskıların artması Kuveyt'teki bütün kadın örgütlerinin kapanmasına neden olacaktır.²⁰⁰

Bahreyn'e baktığımızda ise toplumsal yapı diğer körfez prensliklerinden farklılık arz eder. Hem Şii Arapların hem Sünni Arapların çoğunlukta olduğu Bahreyn'de yönetimi elinde tutan Kral ailesine diğer prensliklerde olduğu şekliyle büyük bir desteğin olduğu söylenemez. Geniş aileleri bulunduğu Bahreyn'de mezhepsel kamplaşmalar güçlü aileler etrafında siyasal ve iktisadi birliktelikler tesis edilmesini ve devlet organlarının bu birlikteliklerin bir yansıması olarak oluşturulmasını belirler. Bahreyn'deki bu parçalanmışlık 70'li yılların başına kadar sürecek olan merezi devlet yapılanmasından uzak adem-i merkezîyetçi bir idari yapılanmayı doğuracaktır. Bu durum 60'lı yılların sonuna gelinceye kadar, Bahreyn'de devlet güdümünde olmayan kadın örgütlerinin varlıkları üzerinde olumlu etki etmiştir.

Bahreyn'de kadın hareketinin doğuşunda Bahreynli zengin ailelerin Mısır ve Lübnan'a üniversite eğitimi için gönderdikleri kızlarının bu ülkelerdeki kadın hareketlerindeki gelişmeleri Bahreyn'e aktarmaları ve bazı kadın yayınlarını kadınlar arasında elden ele dolaştırmaları önemli bir etken olmuştur. Bu dönemde Bahreyn'de yayınlanan "Bahreyn'in Sesi" adlı dergide yazmaya başlayan bazı kadınların kadın sorunu etrafında kaleme aldıkları yazılar benzer etkiler yaratmıştır.²⁰¹

¹⁹⁹ Al-Najjar, op. cit., s. 33.

²⁰⁰ Al-Mughni, op. cit., s. 34.

²⁰¹ Al-Najjar, op. cit., s. 30.

Bu dönemde ilk kadın örgütü 1953'te kurulan Bahreyn Kadın Cemiyeti olmuştur. Genellikle şehirli zengin ailelere mensup kadınların kurduğu Cemiyet, yardım faaliyeti ve okuma-yazma bilmeyen kadınlar için kurslar teptipleme şeklinde amacını belirtmesine rağmen, kadın-erkek eşitliği ve savaş karşıtlığı etrafında politik söylem geliştirmiştir.

Benzer şekilde 1955'te kurulan Bahreyn Genç Kadınlar Hareketi ve 1960'ta kurulan Çocuklar ve Anneler Yardım Cemiyeti (ÇAYC) bütün Bahreyn'de örgütlenerek kadınlara yönelik yardım faaliyetleri gerçekleştirmiştir.

60'lı yılların sonuna doğru ÇAYC'a yurt dışında eğitim gören Bahreynli genç kadınların katılmasıyla Cemiyet yardım faaliyetlerinden uzaklaşarak kadın sorunu etrafında yasal ve ekonomik haklar yönünde politikalar geliştirdi. Cemiyetin faaliyet alanını değiştirmesi bu dönemde kurulan diğer kadın örgütlerinin yürüttükleri faaliyetler üzerinde etki yaratacaktır.

Bu dönem sonrasında kurulan kadın örgütleri arasında bulunan ve kurucularının çoğunun orta sınıfa mensup memur ve eğitimcilerden oluşan Al-Rifa Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti'ne baktığımızda bu sürecin etkisiyle Cemiyet kadın hakları ve yasal reformlar üzerinde yoğunlaşacaktır.²⁰²

1970'li yıllar ise mezhepsel kamplaşmaları ve idari parçalanmışlığı ortadan kaldıracak ve yurttaşlık etrafında devleti yeniden yapılandıracak olan politikaların yürürlüğe konulacağı yıllar olacaktır. Devletin "Bahreynlilik" etrafında başlattığı yeni yurttaşlık söylemi sonrasında 60'lı yıllar boyunca Bahreyn'de görece yaşanan adem-i merkezi yapılanma kendini devletin bütün kurumları denetlediği; eğitim, sağlık ve ekonomik alanda tek belirleyici gücün devlet olduğu döneme bırakacaktır.²⁰³

Bu dönem sonrasında 60'lı yıllar boyunca gelişen kadın örgütlerine devlet tarafından büyük denetimler getirilirken, bazı örgütlerin faaliyet izinleri iptal edilmiştir. Faaliyet izinleri kabul edilen kadın örgütleri devletin güdümüne girerek yardım kuruluşlarına dönüştürülmüştür. Bahreyn'deki kadın hareketi açısından devlet güdümündeki kadın örgütlerinin varlığı, 60'lı yıllar boyunca kadınların elde ettikleri kazanımlara karşı 70'li yıllarda yükselen geleneksel aşiretlerin tepkilerini muhafaza-

²⁰² Ibid., s. 31.

²⁰³ May Seikaly, "Bahraini Women in Formal and Informal Groups", **Organizing Women**, s. 136.

kâr bir söylem geliştirerek meşrulaştırmıştır. Bu durum 70'li yılların son çeyreğine kadar Bahreyn'de etkisini gösterecektir.

Bağımsızlık süreci sonrasında Ortadoğu ülkelerindeki devletlerin güdümündeki kadın örgütleri aracılığıyla, kadın hareketinin yapılanması üzerine baktığımızda, bu dönemde kadın örgütlerinin kolonyal dönemde kazandıkları özerk yapıyı, Ortadoğu ülkelerindeki diğer kadın örgütleriyle kurdukları birliktelik becerisini ve siyasal yapılanmalara karşı yürüttükleri muhalefeti kaybettiği görülür. Kadın hareketi bu dönemde devletin oluşturduğu ya da denetim altına aldığı örgütlerin yürüttükleri yardım faaliyetlerinin ve bu örgütlerin devletin eğitim, sağlık ve ekonomik alanda sürdürdüğü politikaların geniş kitlelere yayılmasında ifa ettikleri fonksiyonun etkisiyle, kadın sorunu etrafındaki mücadele konumdan uzaklaşmıştır.

3.3. Siyasal Partilerin Güdümündeki Kadın Örgütleri

1950'den sonra Ortadoğu'nun bazı ülkelerinde bağımsızlık sürecine öncülük eden bazı devrimci partilere ya da siyasi organizasyonlara bağlı olarak şekillenen bazı kadın hareketi tecrübelerinden bahsedilebilir. Başta Filistin olmak üzere Yemen ve Sudan'da ortaya çıkan bu hareketler ya partinin öncülüğünde ya da partiye sonra eklenmelerıyla şekillenir. Özellikle Yemen ve Sudan'daki tecrübe, bu dönemde bazı III. Dünya ülkelerinde Marksist partilere bağlı mobilize olmuş kadın hareketine benzerlik gösterir. Filistin'deki tecrübe ise İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ya da Filistin toprakları dışında göçmen kamplarında yaşayan kadınların bağımsızlık mücadelesi veren siyasi örgütlenmeler çatısı altında yürütülen faaliyetler sonucu şekillenir.

Filistin'deki tecrübeye baktığımızda 1948'deki İsrail devletinin kurulmasıyla Filistin'deki milliyetçi hareketin büyük darbe aldığı görülür. Filistin'de başlayan toprak kaybına karşı Mısırlılar'ın Gazze Şeridini, Ürdünlüler'in Doğu Kudüs'ün müdafasını üstlenmeleri, bu süreçte Filistinliler'in kendi siyasal gündemlerini belirleme kudretinden uzak olduğunu gösterir.

Arap ülkelerinin işgal ile mücadelelerindeki hezimet ve sekizyüz bine varan topraklarından çıkarılmış Filistinli'nin kendilerine gösterilen yerlerde ikameye zorlanmaları, kadınlar için kolonyal dönemde olduğu şekliyle sosyal ve yardım faaliyetlerine geri dönüş anlamı taşımaktaydı.

Sherna B. Gluck'un ifade ettiği şekliyle "evinin, yurdunun ve sahip olunan bütün varlıkların yitirilmesi" söylemi, mülteci kamplarındaki kadınlara, ailelerin yaşam koşullarını dönüştürmelerinde büyük bir ruhsal muharrik oluşturmuştur.²⁰⁴ Kadınların yeni yaşam koşullarına alışmaya çalışmaları ve dönüşen geleneksel rolleri Batı şeria ve Gazze'de çatışmalarda yaralanan askeri milislere tıbbi destek verilmesi gibi açığı gidermiştir. Kadınların bu dönemde sağladıkları sosyal hizmet 1960'ta Batı şeria'da kurulacak olan yeni yardım kuruluşlarının habercisi niteliğindedir. Diğer taraftan Filistinli seçkin kadınların Ürdün ve Lübnan'daki yardım faaliyetlerinde yaşanan gerileme, mülteci kamplarında yaşanan orta sınıfa mensup kadınlara yeni mücadele alanı açmıştır.

1964'e gelindiğinde ise askeri ve siyasi bütün fraksiyonların birleşmesiyle kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) etkisiyle dönüşen milliyetçi mücadele, kadın faaliyetlerine yeni alan yarattı. 1964'te Doğu Kudüs'te Filistin Ulusal Konseyi'nin kurulması için FKÖ önderliğindeki toplantıya kadınları temsilen katılan Filistin Kadın Birliği (FKB), bu dönemde sonra Batı şeria'da yardım faaliyetleri adı altında kadınlara yönelik dikiş-nakiş, okuma-yazma ve ilk yardım kursları düzenledi. FKB'nin kadınlara yönelik faaliyetlerde sağladığı başarı, kısa sürede FKB'nin hastane, okul ve kimsesizler yurdu açmasını sağlayacaktır. İsrail'in 1967'deki saldırısı ve sonrasında Gazze ve Doğu Kudüs'ün ilhakı için Filistin topraklarını işgal etmesiyle kadınların politik arenaya çıktıkları ve işgal karşıtı miting, protesto düzenleyip broşür dağıttıkları görölür.²⁰⁵

Bu süreç sonrasında Diaspora'da yaşayan Filistinli kadınların faaliyetlerine yeni dinamiklerin dâhil olduğu söylenebilir. FKÖ'nün Ürdün'deki, ihtilal dalgası olarak adlandırılabilir faaliyetlerine kadınların askeri kanadın üyeleri olarak tam kadrolu katılımlarına tanıklık edilir.

FKÖ'nün kuruluşu sonrasında bütün kadın örgütlerini tek çatı altında toplama girişimleri, 60'lı yıllarda El-Fetih'e bağlı Umumi Filistin Kadın Birliği'nin (UFKB) kurulmasıyla sonuçlanmıştır. UFKB'nin Ortadoğu'nun diğer ölkelerinden farklı olarak Filistinli kadın örgütlerini tek çatı altında toplama başarısını göstermiştir. El-

²⁰⁴ Sherna Berger Gluck, "Shifting Sands: The Feminist-Nationalist Connection in the Palestinian Movement", **Feminist Nationalism**, ed. Lois A. West, (London: Routledge, 1997), s. 105.

²⁰⁵ Ibid.

Fetih'e bağılı UFKB'e ile Filistin'deki kadın hareketinin parti politikaları altında şekillendiğı döneme girdiğı söylenebilir.

Kadın hareketinin bağımsızlık mücadelesi etrafında aşırı politizasyonunun yanında, El-Fetih'deki siyasi kamplaşmanın etkisiyle de kadın sorunu mücadelesinde uzaklaşmıştır. Özellikle El-Fetih'in sol kanadının kısmi olarak "kadın sorunu"nu kabul etmelerine rağmen, merkez kanadın askeri mücadelenin öneminden hareketle kadınların taleplerini ertelemeleri ve UFKB yöneticilerinin El-Fetih'in merkez kanadına yakın kadınlardan seçilmesi, bu duruma etki etmiştir.

FKÖ'nün 1970'te Ürdün toprakları dışına çıkarılması ve başlayan Lübnan süreci (1972-1982) kadınların büyük ölçüde askeri kanattan uzaklaşmasını doğurur. Lübnan'daki mülteci kamplarında Filistinli kadınlar büyük bir oranda mobilize olmalarına rağmen kadın sorununa eğilmekten ziyade aile sağlığı ve kadın doğumunu kapsayacak projeleri yürütmeleri yönünde milliyetçi gruplar tarafından sınırlandırıldığı görülür. Bu durumun ortaya çıkmasında, 1975 ve 1976 yıllarında mülteci kamplarına yönelik uygulanan katliamların etkisiyle çocuk doğumuna önem yüklenmesi büyük yönde etkileyecektir.²⁰⁶

70'li yıllar boyunca başta Lübnan'daki mülteci kampları olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki kadınların UFKB aracılığıyla El-Fetih tarafından milliyetçi söylem etrafında sınırlandırıldığı söylenebilir. Filistin kadın hareketinin El-Fetih'in siyasal söylemine bağımlılığı, El-Fetih yöneticilerinin 80 sonrası Tunus'a sürgüne gönderilmesiyle sona ermiştir. Bu dönem sonrası El-Fetih'in Filistinli örgütler üzerindeki nüfuzunun azalması, başta UFKB'e çatısı altında faaliyet gösteren kadın örgütlerinin UFKB'den ayrılmasını gündeme getirecektir. Kadın örgütlerinin El-Fetih'e bağılı UFKB'den ayrılması sonrasında UFKB'nin kadınlar üzerindeki etkisinin azalacağı ve sonraki dönemlerde El-Fetih'in kadın kollarına dönüşeceği görülecektir.²⁰⁷

Sudan'daki kadın hareketi tecrübesi ise bağımsızlık süreci öncesinde 1946'da Sudan Komünist Partisi (SKP) öncülüğünde kurulan kadın örgütleriyle başlar. İlk

²⁰⁶ Amal Kavar, "Women's Participation in the Palestine Liberation Organization", **Women and Politics Worldwide**, eds., B. J. Nelson ve N. Chowdhury, (Michigan: Yale Univ. Press, 1994), s. 548-549.

olarak partiye mensup kadınlar tarafından kurulan Sudan Kadın Cemiyeti (Rabitat al-Nisa al-Sudaniyyat) sonraki dönemlerde kurulacak birçok kadın örgütü için temel oluşturacaktır. Cemiyet kuruluşundan hemen sonrasında tertiplediği okuma-yazma ve dikiş-nakış kursları ve daha sonrasında kurduğu anaokulu ile Sudanlı kadınlar arasında büyük ilgi yaratmıştır.

Cemiyet kısa sürede sağladığı başarı 50'li yılların başında SKP'ye bağlı olmayan birçok kadın örgütünün kurulması üzerinde etki etmiştir. Bu gruplar arasında Sudan'ın kırsal bölgelerinde de teşkilatlanan Kadın Saadeti Cemiyeti dikkat çeker. Şehirli, eğitilmiş ve memur kadınların öncülüğünde kurulan Cemiyetin kırsal bölgede yaşayan kadınların gündelik ihtiyaçlarının temin edilmesine yönelik meslek kursları ve muhtaç kadınlara yönelik oluşturduğu yardım fonu, Sudanlı kadınların Cemiyete olan katılımını artırmıştır.²⁰⁸

Kadın Saadeti Cemiyeti'ne olan büyük ilgi SKP'e yetkililerini büyük ve etkin bir kadın örgütünün kurulmasına itti. Bu yönde Parti yetkililerince 1952'de Kadın Birliği (Women's Union) kurulmuştur.

Partiye mensup 500'e yakın kadın öncülüğünde kurulan Birlik özellikle kadın emeği, eşit ücret, emek sömürsü, kadınların emek koşulları ve kadınların sosyal güvenceleri üzerine yoğunlaştığı görülür. Birliğin bu konular üzerine yoğunlaşması 50'li ve 60'lı yıllarda Sudan kadınının istihdam alanlarına katılması üzerinde büyük katkı sağlamıştır.

Birlik 1955'te aylık Kadının Sesi (Sawt al-Mar'a) adlı kadın dergisini yayımlamaya başlamıştır. Dergide dünyanın farklı ülkelerindeki komünist partilere bağlı kadın örgütleri üzerine geniş yazılar yer alırken, kadınların komünist örgütlenmeler içindeki faaliyetlerinin önemi üzerine kadın aktivistlerin değerlendirmelerine yer verilmekteydi. Dergi Sudan'daki kadın sünnetini sayfalarına taşıyarak kadın sünnetini ilk defa olarak kamuoyunun tartışmasına açmıştır.

S. Hale, SKP'ye bağlı Kadın Birliği'nin 1960'lı yıllar boyunca Ortadoğu ve Afrika'daki kadın örgütleri arasında en iyi örgütlenen kadın örgütü olmasına rağmen,

²⁰⁷ Rosemary Sayigh, "Palestinian Women and Politics in Lebanon", **Arab Women / Old Boundaries, New Frontiers**, s. 176-187.

²⁰⁸ Sandra Hale, "Sudanese Women and Revolutionary Parties", **Middle East Report**, (Jan.-Feb. 1986), s. 26.

faaliyet alanlarını Parti'nin politik programı dışındaki alanlarına taşıyamadığını iddia eder. Hale'ye göre Birliğin kadın emeği üzerine kampanyalar düzenlemesine rağmen kadınların hane içindeki emeklerine değinmemesi ve kadınların örfi ve dini hukuk uygulamaları karşısındaki konumlarını gündeme taşımaması, Komünist Parti'nin geniş kitlelere açılım hedefinden kaynaklanmaktadır.²⁰⁹

1971'e gelindiğinde ise Birlik gerçekleşen askeri darbe sonucunda tasfiye edilen SKP sonrasında faaliyetlerine son vermiştir. Birliğin kapanması sonrasında Birliğe mensup 10 binden fazla kayıtlı üye iktidardaki Numeiri rejiminin baskıları yüzünden uzun yıllar örgütlenememiştir. 80'li yılların başına gelindiğinde ise Birliğe mensup aktivist kadınlar bağımsız örgütler şeklinde yeni kadın örgütlerini teşkilanlandıracaktır.

Yemen'deki kadın hareketi ise 1960'lı yıllarda günümüzdeki birleşik Yemen'den farklı olarak, güney ve kuzey şeklindeki iki ayrı devletin, özellikle de güneydeki Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti yönetimi altında şekillenmiştir.

Uzun yıllar İngiliz Kolonyal Yönetimi altındaki Güney Yemen'de, bağımsızlık mücadelesi sonrasında, Mısır yanlısı sosyalist gruplar hükümeti ele geçirdi. Sosyalistlerin hükümeti ele geçirmesiyle, 1967'de kuzeyden ayrı olarak güneyde sosyalist bir devlet kuruldu.

Yeni sosyalist hükümeti Güney Yemen'deki kadın hareketi açısından önemli kılan durum, hükümetin iktidara geldikten sonra büyük hukuki reformlar gerçekleştirmiş olmasıdır. Genellikle Mısır'daki sosyalist grupların ve bu dönemdeki diğer sosyalist rejimlerin bütün dünyada yarattığı atmosferin etkisiyle hazırlanan anayasa ve kanunlarda, kadınların lehine birçok düzenleme yapılmıştır. Başta Medeni Kanun'da yapılan düzenlemelerle kadın ve erkek eşitliğine büyük vurgu yapılıyordu. Kadınların kamusal yaşama katılımı, eğitimi, seçme ve seçilme hakkı ve örgütlenmeleri için sosyalist rejim tarafından desteklenmesi kadın hareketine büyük olanaklar tanıyordu.²¹⁰

Bu politikaların sonucu olarak sosyalist iktidar tarafından 1968'de Yemen Ummi Kadın Birliği kurulmuştur. Birliğin kurulmasıyla G. Yemen'deki kadınlar ile

²⁰⁹ Ibid., s. 27.

ilgili bütün resmi iş ve politikalar Birliğin yönetim çatısı altında toplanmıştır. Hükümetin resmi temsilcilerinin de bulunduğu Birlik sağlıktan eğitime bütün politikaların tek adresi konumundaydı. Bazı analizcilere göre sosyalist rejimin politik programına bağlı Birliğin kadın sorunu etrafında büyük atılımlar gerçekleştirmesine rağmen resmi kurum niteliği taşıyordu.²¹¹

Güney Yemen'deki kadın hareketinin tek ve hâkim konumundaki grubu olarak Birlik 1990'daki Güney ve Kuzey Yemen'in birleşeceği döneme değin faaliyetlerini sürdürecektir.

Yukarıda bakmaya çalıştığımız parti ve bağımsızlık mücadelesi yürüten hareketlere bağlı kadın örgütlerinin Ortadoğu'nun diğer ülkelerindeki devlet güdümündeki kadın örgütlerinden farklı olarak, özellikle de Sudan ve Güney Yemen tecrübesinde görüldüğü gibi, modernleşme anlatısına bağlılıktan ziyade Sosyalist ya da komünist partilerin siyasi programları etrafında mobilize oldukları görülmektedir. Bu dönem açısından III. Dünya'daki bazı komünist rejimlerin kadın sorunu etrafında oluşturdukları anlatıya bu iki ülkede illiyet kurulması, diğer Ortadoğu ülkelerinden farklı olarak bu ülkelerdeki kadın hareketlerine farklı tecrübeler kazandırır. Filistin'deki tecrübe ise devletleşme sürecinde olan bir ülkenin ulusal bir parti çatısı altında [hem İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda hem de Filistin dışındaki mülteci kamplarında] kadın örgütlerinin örgüt yapıları ve mobilizasyonlarının nasıl şekillendiği açısından önem kazanır. Filistin'deki bu farklı tecrübe Ortadoğu'daki kadın hareketi tarihine bu dönem içinde farklı özgümlükler kattığı gibi sonraki dönemlerde ise barış siyaseti ve savaş karşıtlığı etrafında oluşturacağı birliktelikler ile yeni bir açılım kazandıracaktır.

3.4. İslamcılığın Güçlenmesi ve Kadın Hareketi Üzerine Etkisi

1970'li yılların ortasından başlayarak İslamcılığın bütün Ortadoğu'da güçlenmeye başlaması kadın hareketi tarihi açısından, bağımsızlık süreci sonrasında devletin resmi politikası hale getirilen devlet feminizmi politikasından vazgeçilmesi ve kamusal yaşamda güçlenen İslamcı kadın örgütlerine tepki olarak uzun yıllar örgütsüz kalan solcu ve laik kadınların örgütlenmesi gibi sonuçları doğurmuştur.

²¹⁰ Margot Badran, "Unifying Women: Femist Pasts and Presents in Yemen", **Gender and History**, (Vol. 10, No. 3, Nov. 1998), s. 502.

İslamcı hareket bu dönemden önce, özellikle de Mısır'da Hasan el-Benna ve daha sonra S. Kutup öncülüğünde örgütlenmesine rağmen büyük varlık gösteremiştir. Başta Nasır olmak üzere bölgedeki diğer laik devlet yöneticilerinin İslamcı hareketi tehlike olarak görmeleri ve sıkı denetim altında tutmaları uzun yıllar İslamcı hareketin büyük kitlelere açılımını engellemiştir.

1972'de Mısır'da iktidara gelen E. Sedat'ın liberal politikalar izlemesi, Nasır yanlısı solcu grupların büyük muhalefeti doğurmuştur. Solcu grupların üniversite öğrencilerini dâhil ederek gerçekleştirdikleri miting ve protestolar Mısır'da toplumsal krizi tetiklemiştir.

Sedat yönetimi artan toplumsal muhalefete karşı İslamcı ve muhafazakâr grupların desteklenmesi politikasını izleyecektir. Bunun ilk yansımaları, cezaevinde tutulan İslamcı hareketin yöneticilerinin salıverilmesi ve İslamcı dernek ve vakıfların örgütlenmesine devlet tarafından izin verilmesi şeklinden olacaktır. İslamcı grupların devletin politikaları üzerinde baskı kurma çabaları ise Vakıflar Bakanı H. Al-Dhahabi'nin öldürülmesiyle zirveye tırmanacaktır.²¹²

Mısır'da güçlenen İslamcı gruplar kısa sürede bütün Ortadoğu'da İslamcı dalganın yükselmesine etki edeceklerdir. Bütün Ortadoğu'da İslamcılığın güçlenmesi bağımsızlık süreci sonrası devlet öncülüğünde başlayan modernleşme çabalarının yavaşlamasını, devlet feminizmi etrafında devletin kadınların kamusal yaşama katılmaları yönündeki politikalarından vazgeçmesini ve yeni yasal düzenlemeler ile hukuk alanında yeni bir muhafazakârlaşma sürecinin başlamasını beraberinde getirecektir.

Kadın haklarında ilk gerileme Mısır'da başlamıştır. 1976'da Anayasa'nın 2. maddesinde yapılan değişiklikle Anayasa'nın ana meşruiyet kaynağı Şeriat olarak tayin edilmiştir. Bu değişikliğe bağlı olarak 1979'da hazırlanan Özel Kişi Kanunu'nda yapılan düzenlemeler ile kadın haklarında büyük gerilemeler yaşanmıştır.

Hazırlanan Kanunla büyük tartışma konusu yaratan maddelerden biri olan ikinci evlilik halinde kadının yasal haklarını düzenleyen madde ise değiştirilerek kadınlar arasında büyük infaale neden olmuştur. Nasır döneminde madde ikinci evlilik halin-

²¹¹ Ibid., s. 502-503.

²¹² Al-Ali, **Secularism, Gender and the State**, s. 73.

de birinci e e boşanma gerekçesi, ikinci e e ise u rayaca ı mağduriyet karşısında kocaya yasal sorumluluklar getirmekteydi. De i iklikler ile yasal haklar iptal edilerek h kime ma rudiyetin oluşup olu madı ı tespitinde geniş yetkiler getirilmiştir.

Sudan'daki Numairi rejiminin İslamizasyon politikaları ise dini hukuka toplumsal ve hukuki yapı üzerinde büyük denetim olanağı getirmiştir. Kadınların giyim-ku amını ve özellikle de  rt nmelerini kapsayan düzenlemeler kadınların kamusal alandaki bütün etkinliklerini kapsayacak şekilde dini hukuk açısından yorumlanmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle bu uygulamaları, herhangi bir kadının kamusal alandaki dine uymayan bir davranışının tahrik olarak yorumlanması ve bu davranışın o kadının hapsedilmesine gerekçe olarak gösterilmesi uygulamasında görebiliriz. Sudan'daki İslamizasyon sürecinin diğer Ortadoğu  lkelerinden farklı olarak, kadın örgütlerini hedef alması ve birçoğunun kapatılması üzerinde direk olarak etki yapması ile ayrılır.²¹³

Sudan ve Mısır'daki bu süreç diğer Ortadoğu  lkelerinde özellikle de Cezayir'de kadınlara karşı şiddet ve baskı şekline bürünecektir. Mısır'da 1979'da hazırlanan  zel Kişi Kanunu temel alınarak Cezayir'de hazırlanan yeni yasalar, kadınların çalışma hakkını düzenleyen ilgili yasal düzenlemeyi iptal etmekteydi. Cezayir'de yasal ve idari alandaki bu gerileme kısa dönem içinde İslamcı hareketin şiddete başvurarak kadınların örtünmesini, çalışan kadınların içinden ayrılmasını ve birçok aktivist kadının öldürülmesini doğuracaktır.

İslamcı dalganın 70'li yılların ikinci yarısından ba layarak devletin y r tt   modernleşme projelerine etki etmesi ve yeni muhafazak rle ma sürecini doğurması dışında kadın hareketi açısından iki önemli gelişmeye etki edecektir. Birinci gelmi meyi İslamcı hareketin kadınlara geleneksel kabulün dışında kamusal alanda yeni roller yüklemesi oluştururken; ikinci gelişmeyi ise İslamcı kadınların  nc l  nde kadınların örgütlenmesine olanak sunmasıdır. Bu iki gelişmeye geçmeden, bu dönem öncesinde yeni yeni oluşan İslamcı kadın tipine kadın örgütlerine mensup kadınların bakışını yansıtan bir kadın aktivistin görüşlerinin ortaya koyduğu şekliyle bu yeni gelişmenin tepki olarak görülmese bile tasvip edilmediğini göstermektedir:

²¹³ Mervat Hatem, "Toward the Development of Post-Islamist and Post-Nationalist Feminist Discourses in the Middle East", **Arab Women Old Boundaries/New Frontiers**, ed.J.Tucker, (Indiana University Press,1993),s. 32.

“... günümüzden bile modern görüntüye sahipti Mısır. Mini etekler, dekolte elbiseler hemen hemen hepsi giyilirdi. Bende bunları giyirdim. Kahire Üniversitesinde okurken başörtüsü ve pardüsleriyle üç genç öğrenci dikkatimizi çekti. Herkesin ağzına pelesenk olmuşlardı aslında; geri kalmış ve kalın kafalı.”²¹⁴

Aslında üniversitelerde dikkat çeken yeni başörtüsü yalnızca üniversite öğrencilerinin dikkatini çekmiyordu. Bağlama ve saçı tamamen kapatmasıyla geleneksel örtünme stillerinin tamamen dışında olmasıyla cadde ve sokaklarda bazen de ebeveynlerin çocuklarını “tuhaf” gördüklerini söyleyecek şekilde dikkat çekmekteydi.

F.E. Gundi’ye göre genç, üniversiteli ve orta sınıf ailelere mensup olan bu kadınlar yeni giyimleriyle İslamcı hareketin kamusal yüzünü temsile aday kişilerdi. Gundi, “tuhaf” karşılanan bu durumun tam olarak İslamcı hareketin yapmaya çalıştığı “farklı olma” stratejisine denk geldiğini belirtir. İslamcı hareketin farklı yaşam alanları üzerinde yürüttüğü söylemsel mücadelede her bireyin yeni rolleri vardı.

Yeni İslami kıyafetleriyle (al-Ziyy al-İslami) kadınlar kendilerini anneleri ya da nineleri gibi artık giyenmek zorunda hissetmeyecek; bu kıyafetleriyle hem anne hem memur hem aktivist olarak siyasi organizasyonlara önderlik yapabilecekti.²¹⁵

İslamcı hareketin dini meşruiyet kaynaklarına dayandırarak kadınlar için kamusal alanda açtığı alan, kısa sürede İslamcı kadınları üniversite alanından kamusal diğer alanlara, resmi dairelere, okullara ve hastanelere taşıdı.

İslamcı erkekler kadınların İslami hareket çatısı altında örgütlenmelerine de büyük önem vermekteydiler. İslamcı erkeklere göre İslami hareketin genişlemesi ve geniş halk kitlelerine ulaşması sosyal hizmet açığını kapatması ve devletin yeterli olmadığı alanlarda gerçekleştireceği faaliyetlere bağlıdır.

İslamcı erkeklerin geniş halk kitlelerine açılma hedefi Mısır’da İslami Cemaat ve Müslüman Kardeşler’e, Tunus’ta İslami Yöneliş Hareketi’ne, Cezayir’de İslami Kurtuluş Cephesi’ne, Suriye’de Müslüman Kardeşler’e, Irak ve Kuveyt’te ise Davet’e bağlı kadınların örgütlenmesini doğuracaktır.

Bu yapılara bağlı kadın örgütlerinin genel itibarıyla, muhtaç ailelere dönük yardım kampanyaları; yoksul mahallelerde klinik açma ve ücretsiz sağlık taramaları

²¹⁴ Al-Ali, *Secularism, Gender and the State*, s. 72.

yapma; ev ekonomisi, dikiş nakış ve okuma-yazma kurslarının tertip edilmesi; konferans, protesto ve mitingler düzenlenmesi ve dini içerikli kadın dergilerinin yayımlanması gibi faaliyetlerde bulundukları görülür.

İslamcı kadın örgütlerinin kadın sorununu ele alma biçimi ise Ortadoğu'daki kadın hareketinin bu döneme değin ortaya koyduğu tecrübeden ayrılır. Bu örgütlere göre feminist kadın örgütleri uzun yıllardan beri Batı değerlerini Ortadoğu'da yayarak ahlâki ve toplumsal çöküşe hizmet etmişlerdir. Başta Zeynep al-Gazali, Safinaz Kazım ve Heba Rauf'un ideolojik öncülük yaptığı bu örgütlere göre Ortadoğu'da kadınların özgürleşmesini ancak İslami değerler sunabilmektedir. Batılı feminist değerler ve kadına öngörülen yeni roller kadınları yeni bağımlılıklara ve kendi kültürleriyle çatışmaya itmektedir.²¹⁶

70'li yılların ikinci yarısından sonra uygun konjonktörün etkisiyle de İslami hareketlere bağlı kadın örgütlerinin kadın sorununu dini temele bağlı kalarak yorumlamaları ve bu doğrultuda çözümler sunmaları, uzun yıllar devlet feminizmi politikalarının sonucu olarak örgütsüz kalan feminist kadınlara yeni mücadele alanları yaratmıştır.

Hâkim olan bu baskıcı atmosfer solcu ve laik kadın örgütlerinin organize olmasında itici bir güç olmuştur. Bu dönemde kurulan kadın örgütleri 80'li yılların başında Sivil Toplum Kuruluşlarının gelişmesine ve kadın sorununu farklı açılardan ele almaya başlayan bağımsız kadın örgütlerinin doğuşuna öncülük edeceklerdir.

3.5. Yeni Kadın Yazını ve Kadın Hareketi Üzerindeki Etkisi

Kolonyal dönemde Ortadoğu'da büyük gelişme gösteren kadın yayıncılığın II. Dünya Savaşını müteakip yıllarda büyük bir durgunluk içerisine girdiği görülür. Bu durgunluk 50'li ve 60'lı yıllarda bazı feminist yazarların kişisel çabaları sonucu aşılmaya çalışılsa da kadın yayıncılığında kurumsallaşmaya geçildiği söylenemez. 70'li yıllara gelindiğinde ise yeni kadın yazınına örnek telif eserler yayınlanmaya başlayacaktır. Bu eserler 80'li yılların başında kadın yayıncılığına büyük soluk getirmesinin yanında bu dönemde kurulan kadın örgütlerinin gündemleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır.

²¹⁵ Fadwa el-Gundi, "Veling Infatih With Muslim Ethic" **Social Problems**, (No. 28, 1981), s. 470.

²¹⁶ Moghadam, op. cit., s. 175.

Bu kadın yazının temelleri 50’li ve 60’lı yıllarda atılırken benzer şekilde içeriğin geçmişten farklı olarak değiştiği ve yazar olarak seçkin ailelere mensup kadınların yerini orta sınıfa mensup kadınların aldığı görülür.

*“50’li ve 60’lı yılların yazın dünyası birçok feminist kadın yazarını yarattı. Çoğu şehirli ve orta sınıfa mensup olan bu yazarlar kadınları sınırlayan orta sınıfa ait kültürel kodları yapısökümüne uğratmaya kendilerini muvazzaf kılmışlardı.”*²¹⁷

Bu dönemin öne çıkan feminist yazarları ise Alifa Rıfaat ve Andrée Chedid’tir. Rıfaat öykülerinde alışık olmadık imgeler ve kahramanlar kullanarak, erkekleri toplumsal kabullerin dışında resmeder. Rıfaat’ın ironik bir üslupla yazdığı öyküler, cinsiyet rollerinin o güne dair değişiminin ipuçlarını da içerir.

Chedid ise Hudusuz Uykudan (Le Sommeil délivre) adlı meşhur romanıyla kadınları baskı altında tutan toplumsal yapıyı konu eder. Hane içinde baskıya maruz kalan evli ve çocuk sahibi kadınlar, namus cinayetine kurban giden kadınlar ve yaşı geçkin erkekler ile aile zoruyla evlendirilen genç kızların yaşamları romanın merkezine oturtulur. Roman aslında toplumsal yapıya bir eleştiri getirirken, kahramanların iç dünyasını derinlemesine işlemesi ve yer yer kadın kahramanların “kendilerini çaresiz hissettikleri anları” melenkolik bir üslupla aktarması romanı psikolojik roman türüne sokmaktadır.²¹⁸

Hem Chedid’in hem de Rıfaat’ın roman ve öykülerinde okuyucuyu kadınların dünyasına sokmaları ve kadınların iç dünyasını yansıtmaları o güne değin politik bir üslubun hâkim olduğu kadın yayıncılığı açısından yeni bir safhayı temsil etmektedir.

Yeni kadın yazınında en büyük gelişme ise 70’li yıllara gelindiğinde yaşanmıştır. 70’li yılların baskıcı atmosferine bir tepki olarak da yükselen bu süreç yüzbinler tarafından okunan feminist yazarları doğurmuştur. Nawal al-Saadawi ve Fatıma Mernisi’nin öncülüğünü yaptığı bu dönemin metinleri, özel alanı tartışmaya açmasıyla büyük yankı uyandırır.

M. Bardan, al-Saadawi’nin eserleriyle Ortadoğu’da ikinci feminist dalganın etkilerinin ortaya çıktığını belirtir. Çünkü Badran’a göre bu dönemle beraber kadın sorununu seçme ve seçilme, eğitim hakkı ya da yasal haklar etrafındaki tarifinin dı-

²¹⁷ Leila Ahmed, **Women and Gender in Islam**, (Michigan: Yale University Pres, 1992), s. 214.

²¹⁸ Ibid., s. 215.

şında, yeni bir perspektif kazanmıştır. Kadın sorununun genişleyen bu tarifi, kadınların baskı altında tutulması, kadınların bağımlılığı ve kadınların hane içinde ve dışında uğradıkları ayrımcılık gibi birçok olgunun üzerine dikkatleri çekiyordu.²¹⁹

Bu metinlerin başında al-Saadawi'nin 1972'de kaleme aldığı Kadın ve Cinsiyet (al-Mar'a waal-Jins) adlı romanı gelmektedir. Kendisi bir tıp doktoru olan al-Saadawi, romanında kadınların fiziksel ve ruhsal hastalıklarda uğradığı ayrımcılık üzerine yoğunlaşır. Kültür ve dinsel kabullerin etkisiyle kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet kimliklerinin oluşumu, cinsiyetler arası ilişkilerde yasak ve meşru alanların sınırı, cinsiyet üzerine var olan tabular ve kadınların uğradığı fiziksel travmalar romanda büyük yer alır. Romanın büyük ses getirmesi, aslında roman kahramanlarının bildik ve halktan olmasına rağmen, cinselliğin özellikle de kadın cinselliğinin ilk defa feminist bir açıyla ele alınmasıyla ilgilidir.

1980'de yayımladığı Havva'nın Örtlü Yüzü (The Hidden Face of Eve) adlı kitabında ise al-Saadawi, Arap ataerkillik kavramı etrafında kadın sorununu incelemiştir. Al-Saadawi ilk kitabından farklı olarak bu kitabında kadınların Ortadoğu'da toplumsal olarak konumlandırılma biçimlerine eğilir.

Kitapta al-Saadawi ilk dönem İslam'ın, İslam öncesi dönemin izlerini taşıyarak sonraki dönemlerde oluşmaya başlayacak olan fıkıh doktrinin baskıcı ortamı dışında kadınlara özgür alanlar sunduğunu belirtir. Peygamber eşi Ayşe'nin sosyal hayatın içinde aktif olmasını örnek gösteren al-Saadawi, İslam'daki erkeklere sunulan çokeşlilik iznini ise Ortadoğu'daki bütün dinlerin ortak mirası ile açıklamaya çalışır (s. 125-130). Al-Saadawi, Arap erkek ethosunda kadınların hem arzu hem de fitne nesnesi olarak konumlandırılmasını ise pratik olgularda birbiriyle çelişen davranışların ortaya çıkmasına ve kadınların bu bölgede trajediler yaşamasına neden olduğunu belirtir.²²⁰

M. Cooke, al-Saadawi'nin her iki kitabında da kadınlara farklı perspektifler sunduğu gibi, onlara özel alan içinden güçlenme pratiklerini gösteren bir izlek sunduğunu belirtir.²²¹ Al Saadawi'nin kitaplarının büyük yankı uyandırmasını ve kadın sorununa getirdiği bakışın etkisini muhafazakâr kesimlerdeki tepkilerden de görmek mümkündür:

²¹⁹ Margot Badran, "Gender Activism: Feminist and Islamist in Egypt", **Identify Politics and Women**, ed., V. Moghadam, (Boulder: Westview Press, 1994), s. 210.

²²⁰ Nawal al-Saadawi, **The Hidden Face of Eve**, (London: Zed, 1980).

“Al-Saadawi’nin Doktorlar Sendikası’nda onbeş günde bir düzenlediği konferanslara ta ki konferans düzenlemesi men edilinceye kadar katılıyordum. Düşünebiliyor musunuz kadını men ediyorlar. Neden men etmişler efendim? Çünkü bekâret ve kadın sünneti üzerine “Kadın ve Cinsiyet” adlı kitabı kaleme almış. Aslında hem tıbbi hem bilimsel bir kitap. Bugün her tarafta müstehcen kitaplar var. Bilmeniz lazım, Amerikan Kafe’nin bulunduğu Imadiddin Caddesi’nde yürüyordum geçen. Kafenin önünde bir genç resimli müstehcen kitaplar satıyordu. Kimsenin gıkı bile çıkmıyordu. İslamcıların da aldırış ettikleri yoktu. Ama Nawal’ı tehdit ederler; çünkü kadınların güçlenmesi için çalışıyor.”²²²

Bu dönemin diğer öncü kadın yazarı olan F.Mernisi 1975’te Peçenin Ötesi (Beyond the Veil) adlı eserini yayımladı. Kitabında Müslüman Arap coğrafyasında kadınların baskı altında tutulması ve kadınların tehlike olarak görülmesinin kökenleri üzerine yoğunlaşan Mernisi, toplumsal cinsiyet rollerinin ayrışmasında ve cinsiyet temelli iş bölümünün belirlenmesinde İslam’ın oynadığı rol üzerine geniş analizler yapmaktadır.²²³

Mernisi kitabında günümüzde kadınlara hem kamusal hem de özel alanda yüklenen görevlerin ya da kadınların uğradığı ayrımcılığın normal olarak telakkisinin ve bunun kültürel olarak tasdiklenmesinin temellerini klasik dini metinler üzerinden okumasını geliştirdi. Mernisi günümüzde kadınları baskı altında tutan toplumsal yapı ile İslam’ın tarihsel oluşum evreleri ve bugün Ortadoğu’da üzerinde etkin olan fıkıh okullarının etkisi altında olduğu eril taassup arasında bir illiyet kurar.²²⁴

Mernisi, bu bakışını İslam dini, ataerkillik ve kadın sorunu üzerine temellendirmesi, Al-Saadawi’dan farklı olarak feminist örgütler dışında diğer entelektüel çevrelerde de büyük yankı uyandırmıştır. Mernisi’nin kadın sorununu, İslam’ı dönemselleştirerek ele alması (Mekke ve Medine dönemleri olarak ayırtırmaya gitmesi) kadın sorununa metodolojik bir temel sunmasının yanında, dini araştırmalarda özellikle de kadınların toplumsal ve dini ödevleri üzerine olan konularda büyük tartışmaların başlamasına zemin hazırlamıştır.

²²¹ Miriam Cooke, “Women in the Middle East”, **NWSA Journal**, (Vol. 11, No. 1, 1999), s. 184.

²²² Al-Ali, **Secularism, Gender and the State**, s. 77.

²²³ Fatma Mernisi, **Beyond the Veil**, (Indianapolis: Indiana Univ. Press, 1975).

²²⁴ Anouar Majid, “The Politics of Feminism in Islam”, **Signs**, (Winter, 1998), s. 329-333.

Hem Mernisi'nin hem al-Saadawi'nin hem de 50'li ve 60'lı yıllarda Rıfaat ve Chedid öncülüğünde kadın sorunun özel alanı içine alacak şekilde işlenmesi ve kadınların gündelik yaşamlarında uğradıkları ayrımcılığın dinsel ve kültürel kabullerle onaylanmasının bu metinler ile gündeme taşınması, 70'li yıllarda Ortadoğu'da kadın yazınına soluk getirmiştir. Kadın yazının özel alanı yazılabilir kılması ve tabu olarak görülen birçok konuyu işlemesi salt bir yayıncılık başarısı olarak karşımıza çıkmaz.

Badran²²⁵ ve Moghadam'ın²²⁶ belirttikleri gibi yeni kadın yazının yarattığı etkiler bu dönemde genç kadınların öncülüğünde kurulacak olan Arap Kadın Dayanışma Birliği (Jami'yat Tadamun Al-Mar'a Al-Arabiya), Yeryüzü Kızı Cemiyeti (Gam'at Bint Al-Ard), Yeni Kadın (Al-Mar'a Al Gedida) ve Arap Kadın Birliği (Rabtat Al-Mar'a Al-Arabiyya) adlı bağımsız kadın örgütlerinin gündemlerini ve mücadele alanlarını belirleyecektir.

²²⁵ Badran, "Gender Activism", s. 210.

²²⁶ Moghadam, op. cit., s. 174.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Üçüncü Safha: Bağımsız Kadın Örgütlerinin Doğuşu

1980 sonrası Ortadoğu'daki kadın hareketinin hem yapısında hem faaliyetlerinde büyük dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümler hem bölgesel hem de küresel dinamiklerin etkisine açık bir şekilde gerçekleşirken, kadın örgütlerinin bağımsızlaşmasına, devlet güdümündeki örgütlerden çok Sivil Toplum Kuruluşu (STK) şeklinde organize olmasına yansımaktadır.

Bu dönemde yükselen bağımsız kadın örgütlerinin yapısı, Ortadoğu'da siyasal ve toplumsal arenada sivil toplum alanının gelişmesine bağlı yaşanan gelişmelere bağlılık arz etmektedir. Sivil toplum üzerine yürütülen tartışmaların yoğunluğu ve ekonomik alanda mevcut yönetimlerin liberal açılımları, Ortadoğu'da değişim taleplerinin dile getirilmesine, muhalefet gruplarının oluşmasına uygun zemin oluştururken; birçok toplumsal harekette olduğu şekliyle kadın hareketinin devlete olan bağımlılığının azalmasına, kadın sorunu etrafında etkin bir muhalefet yapısına ulaşmasına etki edecektir.

Kadın hareketi açısından bu dönem bölgesel dinamiklerin yanında küresel dinamiklerin etkin olacağı bir dönem olacaktır. Özellikle dünya kadın hareketinin kadın sorunu etrafında geliştirdiği “*anaakım*” yaklaşımı ve farklı kadın hareketleri arasında kurulan uluslararası düzeydeki birliktelik Ortadoğu'daki kadın hareketinin gündemini büyük ölçüde değiştirecektir.

Bu dönem, özellikle Birleşmiş Milletlerin Kadın On Yılı olarak ilan ettiği 1975-1985 yılları arasında önem kazanacaktır. Sonraki dönemlerde ise Pekin Konferansı ve Pekin Konferansı'nın devamı niteliğinde olan uluslararası organizasyonlar Ortadoğu'daki kadın hareketinin dönüm noktaları olacaktır.

Çünkü bu dönemden sonra kadın örgütlerinin faaliyet alanlarını, bu konferanslarda kadın sorunu ile mücadele etrafında belirlenen kritik alanlarda sürdürdükleri görülür. Bu yeni tecrübe, kadın örgütlerini ulusal hükümetleri kadın sorunu etrafında mücadeleye zorlayacak bir konuma getirecektir.

Bu dönemde bu gelişmelerin dışında Ortadoğu'daki kadın hareketi açısından i-ki önemli gelişme daha yaşanmıştır. Bu gelişmelerin ilkinin kadın sorununun akade-

mik çatı altında tartışılmaya başlanması ve bu doğrultuda Kadın Çalışmaları bölümünün kurulması oluştururken; ikinci gelişmeyi ise kadın örgütlerinin şiddet ve savaşa karşı geliştirdikleri barış siyaseti olmuştur.

Bu gelişmeler, özellikle akademik alanda kadın sorunun ele alınmaya başlanması kadın sorununun akademik alanda tartışılmaya açılmasına, kadın hareketi mücadelesinin tarihinin yazılmasına ve kadın örgütlerinin ihtiyaçları olan bilgi ve tecrübenin sağlanmasına zemin hazırlamıştır.

Filistin ve İsrailli kadın örgütlerinin şiddet ve savaş karşıtı olarak geliştirdikleri barış siyaseti ise Ortadoğu'daki kadın hareketi tarihi açısından kültürler arası diyalogun geliştirilmesi ve savaştan en fazla etkilenen kesim olan kadınların savaşa taraf olan ülkelerde savaş karşıtı bir muhalefetin oluşturulması açısından önemli bir tecrübeyi oluşturur.

4.1. Kadın Örgütlerinin Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Yapılanması

1980'den sonra kadın örgütlerinin bağımsız bir organizasyon hüviyetine kavuşması uluslararası arenada gerçekleşen gelişmelere bağlı olmasının yanında en temelde bölgede bu dönemde yürütülen sivil toplum tartışmaları ve yurttaşlık taleplerini merkeze alan oluşumların varlığına dayanır.

80'li yıllarda sivil toplum kavramı üzerine yürütülen tartışmalar, kendisini hissettirmeye başlayan İslamcı harekete karşı tepki olarak ortaya çıkar. Bu tepkiler benzer şekilde, 70'li yıllarda Sovyet tarzı devletçi kalkınma modelini eleştirmeye başlayan solcu grupların devlet karşısında bireyin alanını genişlettirmeyi içeren yaklaşımlarına dayanır.

80'li yıllarda sivil toplum üzerine başlatılıp 90'lı yıllarda da sürdürülen tartışmaların yoğunluğunu, bu konu üzerine yayınlanan eserlerin isimlerinde görmek mümkündür: Münazara Klübündeki Gramsci, Gramsci ve Sivil Toplum Sorunları, vd.

Genellikle İtalyan düşünür Antonia Gramsci'nin hegemonya, sivil toplum ve kültür kavramı üzerine geliştirdiği düşünceden esinlenen bu eserler, Ortadoğu'da monarşik ve otoriter yapıyı miras alan modern devletlere karşı teorik eleştirel bir çerçeveyi geliştirirken, bireyin önünü açacak devlet dışı örgütlenmelerin önemine dikkat çekiyorlardı.

Devlet dışı örgütlenme biçimine bu dönemde artan vurgu 70’li yılların ikinci yarısından sonra devletin kadın örgütlerine olan desteğini azaltması ve Kadın On Yılı münasebetiyle kadın sorununa yeni yaklaşımların getirilmesi kadınların bağımsız örgüt çatısı altında örgütlenmelerini sağlamıştır.

BM’nin Kadın On Yılı münasebetiyle gerçekleştirdiği faaliyetlerde genel itibarıyla resmi kadın örgütleri ya da resmi bir heyetin kadınları temsil etmesine rağmen, bu dönemde CEDAW Sözleşmesinin imzaya açılması, Ortadoğu’daki kadın örgütlerini Sözleşmeye taraf olunması yönünde devlet üzerinde baskı oluşturma şeklinde mobilize etmiştir.²²⁷

Bu dönemin 90’lı yıllara kadar olan safhasında önemli olarak Fas’ta yoksul müteşebbis kadınlara yönelik mikro kredi sağlayan Yaşam Sınırı Cephesi; Mısır’da kadın adayların desteklenmesi yönünde kampanyalar düzenleyen Mısır Kadın Hakları Merkezi ve Kadın Liderleri Merkezi; Fas, Tunus ve Cezayir’deki kadınlar arasında birlikteliği sağlamak ve Pekin Konferansı’na hazırlık oluşturmak için Mağrip Eşitlik Ortaklığı; ve Tunus’da ise Arap kadınların sorunlarına yönelik politika ve proje üretilmesine dönük Arap Araştırmaları ve Uygulama Merkezi’nin kurulduğu görülmektedir.²²⁸

1994’te ise BM öncülüğünde Kahire’de düzenlenen “Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı”nda kadın sorunu ve özellikle de kadın süneti üzerine tartışmaların kadın örgütleri tarafından Konferans boyunca sürdürülmesi, Ortadoğu’daki kadın örgütleri arasında büyük ses getirmiştir. Aynı yıl Ürdün’ün başkenti Amman’da BM öncülüğünde Pekin Konferansı’na hazırlık çalışmalarını kapsayan ve iki hafta süren “Arap Coğrafyasındaki STK’ların Çalışma Programları” adlı konferans düzenlenmiştir. Konferansa katılan farklı kadın örgütlerinin, kadınların yoksullukla mücadelesi, kadınların vatandaşlık haklarının sağlanması, kadın erkek arasındaki eşitsizliğin giderilmesi ve kadınlara yönelik şiddetin durdurulması yönünde ortak

²²⁷ Deniz Kandiyoti, “Reflections on the Politics of Gender in Muslim Societies: From Nairobi to Beijing”, **Faith and Freedom**, s. 25.

²²⁸ Laila al-Hamad, “Al-Munazzamat an-Nisaiyye fil-Alemil Arabi”, **Al-Raida**, (Vol. XIX, Spring / Summer, 2002), s. 24.

mücadele kararı alması, bu dönemle birlikte Ortadoğu'daki kadın hareketinin yeni oluşan gündeminin ipuçlarını vermektedir.²²⁹

1995'te düzenlenen Pekin Konferansı'yla Ortadoğu'daki kadın hareketinin gündemi ve organizasyon yapısı büyük ölçüde değişmiştir. D. Kandiyoti göre Pekin sonrası kadın hareketinin çeşitlenen mücadele sahasının birey ile devlet arasındaki Ortadoğu'da mevcut olan vakumun doldurulmasında ve demokratikleşme sürecinin hızlandırılmasında kadın örgütlerine Sivil Toplum Kuruluşu olarak önemli bir alanı açmıştır.²³⁰

L. Al-Hamad ise Pekin Konferansı'nın hem kadın aktivistlerin hem de kadın örgütlerinin kadın sorunu ile mücadelede geleneksel bakışları üzerinde bir değişim etkisi yarattığı ve farklı kadın örgütleri arasında birliktelik tecrübesini tesis ettiğini savunur.²³¹

Pekin Konferansı'nın Ortadoğu'daki kadın hareketi üzerindeki etkisini farklı açıdan ele alan A. Basarudin ise Pekin Konferansı'yla Batılı kadın örgütleri ile Ortadoğu'daki kadın örgütleri arasında Doğu-Batı karşıtlığı şeklinde gelişen “kültürel körlüğün” azaldığını ve farklı feminist tecrübeler arasında verimli paylaşımın gerçekleştiğini belirtir.²³²

Bu döneme daha yakından baktığımızda kadın hareketinin gündeminde toplumsal cinsiyet ve yasal haklar, toplumsal cinsiyet temelli şiddet, kadın ve üreme sağlığı, kadınların siyasal yaşama katılım ve ekonomik bağımsızlık gibi konuların büyük yer ettiği görülür.

Kadın örgütlerine baktığımızda ise sosyal hizmet faaliyetleri, uzman birlikleri, insan ve kadın hakları, kadın emekçiler ve kadın emeği, kadın sorunu etrafında faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar ile birliktelik ve toplumsal ilerleme ve gelişme hedefini içeren örgütler şeklinde organize oldukları görülür.

Sosyal hizmet faaliyeti sürdüren kadın örgütleri ilk dönem kadın hareketinde olduğu gibi 80 sonrası kadın hareketinde de ağırlığını sürdürmektedir. Genellikle

²²⁹ Valentine Moghadam, “Al-Muvatiniy, al-Mugtama al-Madeni va Nisa fil Vatanul Arabi”, **Al-Raida**, (Vol. XIX, Spring / Summer, 2002), s. 17.

²³⁰ Kandiyoti, “Reflections on the Politics”, s. 24.

²³¹ Al-Hamad, op. cit., s. 26.

²³² Azza Basarudin, “Reconciling Western and Arab Feminisms”, **Al-Raida**, (Vol. XIX, Spring / Summer 2002), s. 64.

seçkin ve orta sınıf aileler mensup kadınların yoksul kadınlara yönelik ayni ve nakdi yardımını kapsayan bu faaliyetler, bu dönemde doğal ve savaş gibi afetlerde mağdur olan kadın ve çocuklara yönelik zorunlu ihtiyaçların tedarik edilmesi ya da mağdur kadınlara hukuki danışmanlık desteğinin verilmesi gibi faaliyetleri içine alacak şekilde gerçekleştirilmektedir.

Bu alanda faaliyet sürdüren kadın örgütleri Filistin’de Aileleri Destekleme Cemiyeti; Mısır’da İnsanlara Muavenet Cemiyeti, Ürdün’de Kraliçe Aliye Toplumsal Hayatı Destekleme Fonu; Lübnan’da Genç Hıristiyan Kadınlar Cemiyeti ve Ceza-yır’de SOS Kadın Sorunları olarak öne çıkar. N. Lindisfarne, 80 sonrası sosyal hizmet tipi örgütlerde İslamcı kadınların öne çıktığı ve bu tür faaliyetleri geniş kitlelere ulaşımda bir strateji olarak değerlendirdiklerini belirtir.²³³

Uzman kadın birlikleri ise sosyal hizmetlerden farklı olarak mesleki bir birlik teşkilatı yapısına sahiptirler. Meslektaş kadınlar arasında ulusal olarak örgütlendikleri gibi benzer şekilde uluslararası meslek birlikleriyle birliktelikler kurabilmektedirler.

Ürdün’de İşkadınları Birliği; Mısır’da Kadın Yazarları Birliği, Mısır Kadın Sinemacılar Derneği, Kadın Sağlık Çalışanları Birliği ve Mısır Bilim Kadınları Birliği; Bahreyn’de Kadın Toplumbilimciler Derneği; Irak’ta Kadın Mühendisler Komitesi ve Tunus’ta Kadın Gazeteciler Birliği bu örgütlenme biçimine örnek gösterilebilir.

Bu kadın örgütleri mesleki dayanışma şeklinde örgütlenseler bile kendi mesleki grupları açısından kadın sorununu ele alabilmekte; kadın üyelerinin meslek yaşamlarında karşılaştıkları ayrımcılığı gündeme getirebilmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu’nun farklı ülkelerinden kadın üyelere sahip Arap Avukatlar Birliği Kadın Hakları Komitesi tecrübesinden bahsetmek mümkündür. Komite, Ortadoğu’da kadınların hukuk alanında karşılaştıkları zorluklar ve kadınlara uygulanan yasal ayrımcılık üzerine kapsamlı araştırmalar gerçekleştirerek geniş bir bilgi ağının oluşmasını sağlamıştır.²³⁴

Kadın ve insan hakları konusu üzerinde faaliyet gösteren örgütlerin ise Pekin Konferansı’ndan sonra sayılarında büyük artış yaşanmıştır. Demokratik katılım, kadınların statüsü, insan hakları ihlallerine karşı ortak mücadele ve kadınların güçlendi-

²³³ Nancy Lindisfarne “Women Organized in Groups”, **Organizing Women**, s. 224.

²³⁴ Valentine M. Moghadam, “Women’s NGOs in the Middle East and North Africa”, **Organizing Women**, s. 34.

rilmesinde stratejik alanların önemi üzerine yoğunlaşan bu örgütler diğer STK'lar ile işbirliği kurabilmektedir.

Mısır'da Üreme Hakları Grubu, Yurttaş Forumu ve Mısır İnsan Hakları Kurumu Kadın Komitesi; Tunus'ta Tunus İnsan Hakları Kadın Birliği, Tunus Kadın Demokratlar Birliği; Fas'ta Kadın Eylem Birliği ve Faslı Kadınların İnsan Hakları Örgütü ve Filistin'de İnsan Hakları Birliği önde gelen örgütler olarak sayılabilir.

Bu örgütlerin internet ve diğer iletişim araçlarını kullanarak kadın ve çocuk haklarında yaşanan ihlalleri dünyadaki diğer insan hakları kuruluşlarının gündemine taşıdıkları ve ulusal hükümetler üzerinde baskı oluşturdıkları da görülür.

Kadın emeği ve kadın emekçilere yönelik halk tabanlı kadın örgütleri ise kadınların emek sektöründe karşılaştıkları cinsiyet ayrımcılığını, ücretlerin yetersizliğini ve kadınları olumsuz etkileyen çalışma koşullarını gündemlerine alarak, çalışan kadınlara yönelik projeler üretmektedir. Ortadoğu ülkelerinde sendikaların yetersizliği bu örgütler için büyük sorun teşkil etmektedir. Mevcut sendikalar ile yürütülen çalışmalarda çalışan anneler için kreşlerin kurulması, doğum izinlerinin dünya standartlarına çıkarılması ve çalışma ortamındaki cinsel tacize yönelik yasal müeyyidelerin işlevsel hâle getirilmesi yönünde önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Mısır'da Tarım Kooperatifi Merkezi Kadın Komitesi; Filistin'de Emekçi Kadınlar Komitesi ve Filistin Emekçi Kadınlar Birliği ve Tunus'ta Emekçi Kadınlar Ulusal Komisyonu bu alanda faaliyet gösteren kadın örgütlerinin başında gelmektedir.

Toplumsal ilerleme ve gelişme temelli kadın örgütleri ise sosyal hizmet alanında faaliyet gösteren kadın örgütleriyle benzerlik taşımasına rağmen aile planlamasının yaygınlaştırılması, müteşebbis ihtiyaç sahibi kadınlara mikro-kredinin sağlanması, okuma çağındaki kız çocuklarının okula gönderilmesine yönelik kampanyaların düzenlenmesi ve okuma-yazma kurslarıyla yetişkin kadınlara okuma ve yazmanın öğretilmesi gibi faaliyetler ile ayrılmaktadır.

Mısır'a baktığımızda bu alanda faaliyet gösteren kadın örgütlerinin Üretici Ailelere Dönük Eğitim Çatısı altında birlikte hareket ederek, Üretici Aileler Projesi kapsamında hane içinde üretim yapan kadınlara mesleki eğitim ve kredi sağladığı görülür. Benzer şekilde Lübnan'da Kadın Komitesi ve Lübnan Halkçı Eylem Derne-

ği; Tunus'ta Kadın Projelerini Destekleme Cemiyeti ve Tunus Kadın Mesleki Beceriler Merkezi bu alanda faaliyet yürütmektedir.

Yukarıda ayrı ayrı ele alınan farklı alanlarda faaliyet gösteren kadın örgütlerinin büyük bir çoğunluğunun bu yeni dönemde geliştirdikleri projelere uluslararası kuruluşlardan finans ve bilgi desteği arayışına girdikleri görülür. Başta İsveç, ABD, Kanada ve Almanya'daki resmi kuruluş ve STK'lardan destek alan kadın örgütlerinin UNICEF, UNESCO ve UNFPA gibi organizasyonların öncülüğünde birçok projeyi hayata geçirmiştir.

Burada BM'nin öncülüğünde teşkilatlandırılan iki örgütün önemine işaret etmek mümkündür. Ürdün'ün başkenti Amman'da UNIFEM'in (Birleşmiş Milletler Kadını Geliştirme Fonu) açılan bürosu ve ESCWA'nın (Birleşmiş Milletler Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Bölümü) bağımsız kadın örgütlerinin gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Özellikle UNIFEM'in Amman'daki bürosu kısa sürede Ortadoğu'daki bağımsız kadın örgütlerinin ortak çatısı konumuna gelmiştir. Büronun hazırladığı kitap, dergi ve raporlar ile bölgedeki kadın örgütleri arasında bilgi ağı oluşturulurken, büro çatısı altında oluşturulan dokümantasyon merkezi sayesinde kadın hareketi tarihinin yokolması engellenmiştir.²³⁵

Bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak ulusal hükümetlerin bağımsız kadın örgütlerine yakın bir idari mekanizmayı devreye soktukları görülür. Uluslararası kadın organizasyonlarında devleti temsil edecek komitelerin bağımsız kadın örgütleriyle işbirliğini öngören bu mekanizmanın ülke içindeki mevcut kadın örgütleri arasında politika belirlemede, hükümet ile kadın örgütleri arasında bir ortak zeminin oluşmasında bir işlevi gördüğü söylenebilir.

Resmi kadın örgütlerinden farklı bir yapılanma içeren bu mekanizma Ürdün'de Ürdün Ulusal Kadın Komitesi; Yemen'de Ulusal Kadın Komitesi; Lübnan'da Lübnan Kadın Komisyonu; Mısır'da Ulusal Kadın Komitesi; Filistin'de Bakanlıklararası Komite; Cezayir'de Ulusal Yardımlaşma ve Aile Bakanlığı ve Sudan'da Umumi Kadın Direktörlüğü adı altında yürütülmektedir.

Genel itibariyle bağımsız kadın örgütlerinin hem ulusal hem de uluslararası kuruluşlar ile yürüttükleri ortak faaliyetlerinde verimlilikleriyle dikkat çektikleri; ilk

²³⁵ Ibid., s. 41.

dönem kadın hareketinde olduğu şekliyle karizmatik kadın liderlerinin öncülüğünde örgütlenmelerinden çok, grup çalışmasına ve ortak karar alma mekanizmasına önem verdikleri görülür. Nitekim bu dönemde genç kadınların bu gruplarda artan sayısı ve karar organlarına etkin katılımı (orta sınıfa mensup kadınların ağırlığı dikkat çekmektedir) lider ve sınıf etkisinin azaldığını göstermektedir.²³⁶

4.2. Pekin Konferansı Sonrası Kritik Alanlardaki Kadın Örgütlerinin Mücadelesi

80 sonrası kadın hareketinin bağımsız kadın örgütleri örgütlenmesiyle yapı ve faaliyetinde yaşanan değişimin Pekin Konferansı'yla beraber toplumsal cinsiyet anaakımı politikalarına doğru bir açılımı sağladığı belirtilebilir. Bu değişim, kadın hareketinin sağlık, eğitim, medya, çevre, siyasal katılım, kadınlara yönelik şiddet, kız çocuklarının uğradıkları ayrımcılık ve kadın hakları gibi belirlenen kritik alanlardaki mücadelesini ve bu mücadelede sağlanan başarının uluslararası platformlarda özellikle de Pekin Konferansı'nın devamı niteliğindeki organizasyonlarda değerlendirilebilecek bir niteliğe kavuşmasını sağlamıştır.

Pekin Konferansı sonrası dönemde Ortadoğu'daki kadın hareketinin gündeminde kritik alanlardan kadınlara yönelik şiddet konusu büyük bir yer edinmeye başlamıştır. Kadınlara yönelik şiddet konusunun toplumsal cinsiyet temelli şiddet olarak ele alınmaya başlanması kadın örgütlerine geniş mücadele alanı açmıştır.

Aile içi şiddet, tecavüz, cinsel taciz, namus cinayeti, kadın sünneti ve küçük kız çocukların cinsel istismarı şeklinde geniş tutulan kadınlara yönelik şiddetin kadın örgütleri tarafından ele alınması birçok mücadele pratiği üzerinden yürütülmektedir. Başta yasal düzenlemelerin kadınlara yönelik şiddeti yeniden tanımlamasını sağlamak yönünde yürütülen faaliyetler, yazılı ve görsel medya vasıtasıyla geniş kesimlerin kadınlara yönelik şiddet konusunda bilgilendirilmesi, şiddet mağduru kadınların barınabileceği sığınma evlerinin ve şiddete uğramış kadınlara psikolojik destek verecek danışma ve rehabilitasyon merkezlerinin kurulması şeklinde sürdürülmektedir.

Kadın örgütlerinin kadınlara yönelik şiddete karşı mücadelede hükümet organları ve diğer STK'lar ile işbirliğini önemsedikleri görülür. Özellikle de 90'lı yıllar

²³⁶ "Empowerment of Women", **The Fourth Annual Report of Arab NGOs 2004**, (Cairo: Shabaka, 2004), s. 19.

sonrasında Cezayir ve Irak'ta kadınlara yönelik artan şiddet olaylarına karşı örgütlenmelerinde ve 1994'te BM öncülüğünde Kahire'de düzenlenen konferansta kadın örgütlerinin hükümet organları ile beraber kadın sünnetine karşı başlattıkları mücadelede bu işbirliğinin etkilerinden bahsedilebilir.²³⁷

Kadınlara yönelik şiddete karşı mücadelede Ürdün ve Fas tecrübeleri önemli birer örnek oluşturur. Ürdün'de kadın örgütlerinin hem resmi organlar hem de uluslararası kuruluşların desteğini alarak gerçekleştirdikleri namus cinayetlerine karşı kampanyalar, hem Ürdün'de hem de Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde büyük yankı uyandırmıştır. Özellikle The Jordan Times ve Kadınların Sesi adlı gazetelerde sesini duyuran kadın örgütlerinin başta Amman'da sığınma evleri ve kadın danışma büroları kurdukları; namus cinayetlerini işleyenlere verilen cezai müeyyidelerin artırılması için kraliyet ailesine mensup bazı kadınların öncülüğünde Meclis'te lobi faaliyetleri yürüttükleri görülür.²³⁸

Fas'ta ise kadın örgütlerinin 1999-2004 yılları arasında sürdürdükleri yoğun mücadele sonrasında 2004 Kasım'ında Aile Kanunu'nun yürürlüğe girmesi sağlanmıştır. Kanunla beraber genç kızların evlendirilme yaşı minimum 18 olarak belirlenmiş, şiddete uğramış kadınlara devletin koruma zorunluluğu getirilmiştir. Kanun Ortadoğu ülkeleri arasında ilk defa olarak evli çiftler arasındaki şiddet olgusunu boşanma sebebi olarak belirlemiştir.²³⁹

Sağlık konusu da benzer şekilde Pekin Konferansı sonrasında kadın örgütlerinin önemli mücadele alanlarından bir tanesini oluşturur. Uzun yıllar salgın hastalıklar ile mücadele, halk sağlığı ve anne sağlığı şeklinde kadın hareketinin gündeminde yer eden sağlık konusunun bu dönemle beraber kürtaj hakkı, aile planlaması, yardımcı üreme teknikleri, AIDS'le mücadele ve cinsel eğitim gibi konuları içine alacak şekilde alanı genişletilmiştir.

Sağlık alanındaki kadın örgütlerinin mücadelesi kısmen kendi bünyelerinde bazı dönemlerde ise resmi kurumlar ile işbirliği şeklinde gerçekleşmektedir. Devlet tarafından başlatılan sağlık projelerinin geniş kitlelere ulaştırılması, kadınların sağlık

²³⁷ Al-Hamad, op. cit., s. 25.

²³⁸ Moghadam, "Al-Muvatiny, al-Mugtama", s. 17.

²³⁹ "Ten Years After Beijing", **The Role and Contribution of the Arab NGOs**, (Amman: UNIFEM, 2005), s. 24.

alanında bilinçlendirilmesi ya da kadın örgütlerinin kendi başlattıkları projeler ile kadınlara ulaşılması şeklinde gerçekleşen mücadelede, kadın örgütlerinin hem dinsel hem kültürel yapıdan dirençle karşılaştıkları görülür. Sağlık konusunda resmi mercilerin etkin mücadelesi hem de bu konuda kadın örgütleri ile işbirliği içinde olması bu direncin etkisini büyük ölçüde azaltmıştır.

Kadın örgütlerinin faaliyetlerine yakından baktığımızda ise Ürdün’de Nur Al-Hüseyyin Vakfı öncülüğünde sağlıklı üreme Cezayir’de kürtajın yasal bir güvence altına alınması ve kürtajın sağlıklı koşullarda yapılması; Yemen’de Ulusal Kadın Komitesi öncülüğünde Aile Planlaması ve yardımcı üreme tekniklerin kırsal alanlarda yaygınlaştırılması; Kuveyt’te AIDS ve salgın hastalıklar ile mücadele; Filistin’de anne ve halk sağlığı; Tunus’ta kürtaj hakkı ve Mısır’da Aile Planlaması üzerine kampanya, proje ve eğitim seminerleri düzenledikleri görülür. Bu tecrübeler arasında Kuveyt’te Sağlık Bakanlığı ile yapılan işbirliği sonucunda kadınlara sağlık desteğinin özellikle de psikolojik danışmanlık desteğinin verildiği Arkadaşlık Klubü projesinin başarısından bahsedilebilir.²⁴⁰

Yoksullukla mücadele konusu ise toplumsal cinsiyet anaakımının yoksulluğun kadınlar üzerindeki etkisini “yoksulluğun feminizasyonu” şeklinde tanımlaması sonrasında kadın örgütlerinin gündeminde önemli yer etmeye başlamıştır. Yoksulluk ile mücadelede kadın örgütlerinin ilgisi Ortadoğu’da özellikle de petrole dayalı olmayan ekonomilerde artmaktadır.

Mesleki kurslar, kooperatifler ve müteşebbis kadınlara yönelik mikro-kredi verilmesi şeklinde yürütülen mücadelede, kadınların ekonomik bağımlılıklarının azaltılması, gündelik yaşamda zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması ve mesleki beceri elde etmeleri hedeflenmektedir.

Kadın örgütlerinin yoksullukla mücadele faaliyetlerine savaş öncesi dönemde Irak’ta Kadın Birliği’nin yoksul kadınlara yönelik meslek edinme kursları ve çok ortaklı işletmelerin kurulması; Sudan’da kırsal ve kentteki yoksul aile reisi kadınlara mikro-kredi verilmesi; Filistin’de mülteci kamplarında yaşayan ihtiyaç sahibi kadınlara temel ihtiyaç malzemesinin sağlanması ve kadınların işleteceği ekmek ve konserve fabrikalarının kurulması şeklinde gerçekleşmektedir. Ürdün Haşimi Vakfı ön-

²⁴⁰ Ibid., s. 76.

cülüğünde kadın örgütlerinin küçük aile işletmelerine ve müteşebbis kadınlara yönelik kredi programında büyük oranda başarı sağladığı ve kredi alan kadınların borçlarını ödedikleri görülür.²⁴¹

Eğitim alanına bakıldığında bağımsızlık dönemi sonrasında Ortadoğu ülkelerinde devletin öncülüğünde büyük mesafenin alındığı görülür. Pekin Konferansı sonrasında kadın örgütlerinin eğitim alanında geline düzeyin yanında mücadelelerini, okul müfredatındaki cinsel ayrımcılığın kaldırılması, kırsal alanlarda kız çocuklarının okula gönderilmesinin teşvik edilmesi ve genç kızların karma liselere gönderilmediği bölgelerde kız liselerinin açılmasının sağlanması şeklinde gerçekleşmektedir.

Kadın örgütlerinin bu alandaki mücadelelerine baktığımızda, Lübnan'da müfredat kitaplarında toplumsal cinsiyet ayrımcılığını pekiştiren resim, ifade ve yargının kaldırılmasında başarı sağlanmıştır. Katar'da ise kadın örgütlerinin öncülüğünde kırsal alanda okuyan kız öğrencilere maddi eğitim desteği verilirken; Ürdün'de ise kız çocukların okula gönderilmesi için ülke çapında büyük kampanyalar düzenledikleri görülür. Fas'ta ise bütün kadın örgütlerinin oluşturdukları ağ aracılığıyla kırsal alanda okulların yapımı ve tamirinin üstlenilmesinde ve büyük kentlerde barınma sıkıntısı çeken kız öğrencilerine yurtların kurulmasında önemli adımlar atılmıştır.²⁴²

Kadın sorunu etrafındaki mücadelenin geniş kitlelere yayılması ve yanlış kadın imajının düzeltilmesindeki medyanın rolü ve konumu ise Pekin Eylem Platformu ile benimsenen iki kritik alandan bir tanesini oluşturur.

Özellikle son yıllarda Ortadoğu'da kitle iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler kadın örgütleri açısından medyanın kadın sorunu etrafında kullanılmasını önemli kılmıştır. Benzer şekilde medyanın kamuoyu üzerindeki etkisi ve cinsiyet ayrımcılığını körükleyen ya da pekiştiren yayınları medyayı kadın örgütleri açısından önemli mücadele alanı olarak tayin etmektedir.

Kadın örgütlerinin medya alanındaki mücadelesine baktığımızda Filistin'de Umumi Kadın Birliği öncülüğünde kadınlar hakkındaki olumsuz kanaatlerin giderilmesi ve cinsiyet ayrımcılığının azaltılması yönünde film, radyo ve tv programları hazırladıkları; Kuveyt'te medya sektöründe kadın çalışanlarının sayısının artırılması-

²⁴¹ Ibid., s. 69.

²⁴² Ibid., s. 72.

nı sağladıkları; Mısır'da Ulusal Kadın Komitesi öncülüğünde bütün medya kuruluşlarıyla işbirliğine gidilerek medya çalışanlarına yönelik kadın sorunu konusunda seminerler düzenledikleri ve Ürdün'de resmi radyo istasyonlarında kadın aktivistlerin program gerçekleştirdikleri görülür.²⁴³

Kız çocukların uğradığı ayrımcılığa karşı mücadele ise son dönemde Ortadoğu'daki bütün kadın örgütlerinin gündeminde önemli yer etmeye başlamıştır. Bu durum aslında Ortadoğu toplumlarında erkek çocuğa yüklenen kültürel anlam ve kız çocukların küçük yaşlardan başlayarak edindikleri toplumsal cinsiyet rollerinde varolagelen ayrımcı kalıplar açısından da büyük önem taşımaktadır.

Benzer şekilde kız çocukların küçük yaşta evlendirilmesi, sünnet şeklinde fiziki travmaya maruz bırakılması ya da eğitim almasının engellenmesi bu kültürel normların birer yansımasıdır. Nitekim kadın örgütlerinin bu alandaki mücadelesindeki temel engellerin toplumda ağırlığını sürdüren ve kız çocuklarını ayrımcılığın muhatapları olmasına neden olan faktörün geleneksel inançlar olduğu görülmektedir.

Kadın örgütlerinin bu alandaki mücadelelerini hukuki açıdan 1980'de düzenlenen Arap Çocuk Konferansı sonrasında 1983'te Ortadoğu ülkelerince imzalanan Arap Çocuk Hakları Deklarasyonu'na ve diğer uluslararası anlaşmalara dayandırmaktadırlar. Bu Deklarasyonla beraber CEDAW Sözleşmesi ve Pekin Eylem Deklarasyonu'na taraf olan ülkelerin resmi makamlar düzeyindeki girişimleri bu mücadelede önemli bir dayanağı oluşturmuştur.

Kız çocukların uğradığı ayrımcılık üzerine bilimsel araştırma ve rapor yayınlayan ve birçok projeye bu ayrımcılık ile mücadele eden kadın örgütleri arasında Ürdün ve Mısır'daki kadın örgütlerinin öne çıktığı söylenebilir.

Ürdün'de Ürdün Irmak Vakfı çatısı altında sürdürülen mücadelede, Ürdün Kadın Birliği'nin cinsel istismara uğramış çocuklar için sığınma ve rehabilitasyon merkezi kurduğu ve evlenme yaşının 15'ten 18'e çıkarılması için kampanyalar düzenlediği; Mısır'da ise kız çocuklarının sünnet edilmesinin yasaklanması için kadın örgütlerinin Ortak Eylem Platformu çatısı altında mücadele ettikleri görülür.²⁴⁴

²⁴³ Ibid., s. 91.

²⁴⁴ Ibid., s. 95.

Kadınların siyasal alana katılımı konusu ise Ortadoğu ülkelerinde bağımsızlık süreci sonrasında devletin seçme ve seçilme hakkı yönündeki girişim ve teşviklerinin yetersiz kalmasıyla kadın örgütlerinin gündeminde önem kazanmaktadır.

Ortadoğu ülkelerinde kadınların seçme hakkını büyük ölçüde elde etmesine rağmen temsildeki kadın oranının düşüklüğü, kadın örgütlerini kota uygulamasının getirilmesi ve siyasi parti bünyesindeki kadın kolları ile işbirliği tesisi yönünde bir mücadeleye itmiştir.

Son dönemde Ortadoğu ülkelerinde kadınların siyasal ortama katılımı ve Ortadoğu'nun demokratikleştirilmesi arasında kurulan ilişki kadın örgütlerinin kota mücadelesine büyük ivme kazandırmıştır. Ürdün ve Fas'ta kadın örgütlerinin büyük mücadelesi sonrasında uygulanan kota sistemiyle meclisteki kadın siyasetçilerin sayısında büyük artış olmuştur. Benzer başarı son yıllarda Kuveyt'teki kadın örgütlerinin kadınların seçme ve seçilme hakkı bağlamında yürüttükleri faaliyetlerde ortaya çıkmıştır.²⁴⁵

Pekin Konferansı sonrasında kritik alanlarda Ortadoğu'daki kadın örgütlerinin mücadele kabiliyetlerini geliştirdikleri; mücadele alanlarını zenginleştirerek verimliliklerini artırdıkları görülür. Bu kazanılan ivme uluslararası kurulan birliktelikler sayesinde kadın örgütlerinin özerkleşmesine ve yürütülen faaliyetlerin karar organları üzerinde baskı oluşturmalarına etki etmiştir.²⁴⁶

4.3. Bağımsız Kadın Örgütleri Örnekleri

Bu başlık altında 80 sonrası Ortadoğu ülkelerinde organize olmaya başlayan önemli bağımsız kadın örgütlerinin yapı ve faaliyetleri ele alınacaktır. Bu örgütlerin bu dönemle beraber ortaya koydukları tecrübe, Ortadoğu'daki kadın örgütleri arasında artan birliktelik sonucu ortaya çıkan ortak eylem stratejisi açısından önem arz etmektedir. Bu durum bu örgütleri Ortadoğu'daki kadın hareketi açısından model tecrübelerle dönüştürmektedir.

Bu örgütler arasında önemli bir yere sahip olan Arap Kadını Dayanışma Birliği (Tadamun Al-Mar'a Al-Arabiya [Arap Women's Solidarity Association, AWSA])

²⁴⁵ Ibid., s. 36.

²⁴⁶ **Mapping Progress: Assessing Implementation of the Beijing Platform 1998**, (NY: WEDO, 1998).

Nawal El-Saadawi öncülüğünde 120 kadın tarafından 1982’de Kahire’de kurulmuştur. AWSA’ya üye kadınlara göre Arap insanının kültürel, ekonomik ve siyasal alandaki özgürleşmesi kadınları kapsamamaktadır. Kadınları içine almayan ya da özgürleşmelerini öngörmeyen bir modernleşme hareketi, erkeklere bağımlı kadınları yaratır.

İlk bağımsız kadın örgütü niteliğine sahip AWSA’nın özellikle kolonyal ve bağımsızlık sonrası kadın hareketini hedef alarak geliştirdikleri bu bağımlılık eleştirisi yeni dönemdeki kadın hareketinin önceki dönemler ile kopuşunun ipuçlarını verir. Bunun izlerini el-Saadawi’nin N. Al-Ali’ye verdiği mülakatta görmek mümkündür:

“Ne saçı ağarmış bir tecrübe erbabına ne de [Amerika’yı] yeniden keşfetmeye ihtiyacımız var. Bir [ortak] tarih olmadığından dolayı [hareketin] bir devamlılığı yok. Ulusal harekete baktığımızda, bilinmesi ve inşa edilmesi gereken bir tarih var. Huda Sha’rawi dışında isim telaffuz etmeye korkar hale geldi insanlar. Ki Sharawi burjuva, muhafazakâr ve rejim taraftarı biriydi. Rejim tarafından el üstünde tutulan kadınlar. Evet, kadın hareketinin bir resmi tarihi var ve bu resmi tarih dışında hiçbir kadına rastlayamazsınız...”²⁴⁷

Önceki dönemler ile farklılıkları üzerine vurgu yapan AWSA’nın faaliyetleri de yeni döneme ait mücadelenin izlerini taşır. Özellikle Saadawi’nin 1982-1991 yılları arasında başkanlık yaptığı dönemde, kadın sorunu etrafında dört uluslararası konferans düzenlendi. Bu dönemde AWSA’nın kadın dergisi ve kitaplar yayınlandığı; kadınların yaşamını konu alan filimler hazırladığı görülür. 1991’in sonlarına gelindiğinde ise AWSA I. Körez Savaşı’na karşı yürüttüğü muhalefet neden gösterilerek kapatılmıştır. AWSA 1996’da yeniden açılıncaya dek merkez bürosunu Cezayir’e taşıyacaktı.²⁴⁸

AWSA’nın faaliyetleri yalnızca devletin tepkisini çekmemekteydi. Benzer şekilde İslamcılar olmak üzere muhafazakâr kesimlerin hemen hepsinden büyük tepkiler almaktaydı. Çünkü M. Badran’ın belirttiği gibi, AWSA’nın feminizmi “aşırı bir şekilde kendini hissettirmeye” başlamış ve İslamcılarının toplumsal cinsiyet üzerine kanaatlerini tartışmaya açmıştır.²⁴⁹

²⁴⁷ Al-Ali, **Secularism, Gender and the State**, s. 78.

²⁴⁸ www.awsa.net/profil.html

²⁴⁹ Badran, “Gender Activism”, s. 217.

El-Saadawi'nin kızı ve AWSA üyesi olan Mona Helmi ise kendilerine karşı yükselen tepkileri şöyle özetliyordu:

*“Kadın ve erkeğin arasına nifak soktuğumuz, ulusal ve sınıfsal sorunlara eğilmediğimiz, Batılı güçler tarafından desteklendiğimiz, yalnızca ataerkillikten kaynaklanan sorunlara eğildiğimiz şeklinde itham ediliyorduk... toplumu Batılılaştırıyor, ahlâki çöküntüyü hızlandırıyor diye solcu ve İslamcı gruplar suçluyordu bizleri...”*²⁵⁰

Mısır'da engellemelere ve idari olarak sıkı denetlenmesine rağmen AWSA 90'lı yıllarda yurt dışında örgütlenmeye başlamıştır. Bu yöndeki ilk girişim Afro-Amerikalı kadınlar ile Arap kadınlar arasında köprü kurma ve diğer kadın örgütleriyle birliktelik oluşturmak amacıyla 1994'te Washington'da AWSA'nın şubesi açıldı.

Bu yöndeki ikinci girişim ise savaş mağduru kadınları organize etmek ve Diaspora'daki Arap kadınların İsrail işgaline karşı örgütlemek amacıyla ikinci şube San Francisco'da açıldı. San Francisco'daki şubenin kısa sürede yıllık hazırladığı, film festivali düzenlediği ve “Hafızasızlaştırmak: Cinsiyetçilik, Irkçılık ve Siyonizm” adlı bir kitapçık bastığı görülür.²⁵¹

Günümüzde de benzer şekilde faaliyet gösteren AWSA'nın hem Mısır'daki hem de Amerika'daki bürolarında kadınlara yönelik bir dizi faaliyet gerçekleştirdiği ve uluslararası kadın örgütleriyle işbirliği kurduğu görülür. AWSA, üyeleri arasında kurduğu e-gruplarıyla da hem Ortadoğu'daki hem de Ortadoğu dışındaki kadınların sorunları etrafında tartışma platformu yaratmıştır.

Lübnan'daki Hristiyan Genç Kadınlar Birliği'ne (Young Women's Christian Association [YWCA]) baktığımızda, Birliğin temeli 1920'li yılların başında Hristiyan cemaatine mensup kadınlar tarafından atılmıştır. Uzun yıllar yalnızca Hristiyan kadınlara yönelik faaliyet gösteren YWCA, 80'li yıllardan sonra faaliyet politikasını değiştirerek Lübnan'daki kadınlara yönelik faaliyet göstermeye başlamıştır.

YWCA, uzun yıllar sürdürdüğü yalnızca Hristiyan kadınlara yönelik faaliyet politikası aslında Lübnan'daki kadın örgütlerinin çoğunda sürdürülegelen bir tutumdur. S. Joseph Lübnan'daki kadın örgütlerinin etnik ve dinsel cemaatlere hapsolarak

²⁵⁰ Al-Ali, **Secularism, Gender and the State**, s. 79.

²⁵¹ www.awsa.net/profil.html

yürüttükleri faaliyetleri, mahalle ahalisine satış yapan bir “dükkân” metaforuyla karşılar. Joseph’e göre YWCA’nın da içinde bulunduğu bu gruplar uzun yıllar bir klik içinde hapsolarak kadın kitlelerine açılmamıştır.²⁵²

YWCA’nın 80’li yıllarda bütün kadın kesimlerine yönelik gerçekleştirdiği açılımın temel ayağını, 1988’de kadınlara yönelik şiddete karşı başlattığı büyük kampanyalar oluşturur. YWCA, bu kampanyalar dâhilinde kamu çalışanlarına yönelik eğitim seminerleri, ailelerin kadın sorunu hakkında bilinçlendirilmesi için televizyon programları ve şiddet mağduru kadınların başvurabileceği danışma bürolarının kurulması gibi bir dizi faaliyetler gerçekleştirmiştir.

YWCA’nın köklü bir tarihe sahip olması günümüzde yürüttüğü faaliyetler açısından da önemli bir dayanak oluşturur. Bu faaliyetlere baktığımızda, genç kadınlara yönelik meslek edinme kursları (25.000 kadın yararlanmıştır), kız öğrenciler için yurt, sığıma evleri, dul kadınların gündelik geçimlerin sağlayacakları mesleki beceri kursları, kreş ve kadın adayların desteklenmesi şeklinde sürdürülmektedir.²⁵³

Fas’ta 1983’te kurulan Daimi Kadınlar Birliği’nin ise, kadınlara yönelik şiddete karşı ve Aile Kanununun değiştirilmesine yönelik faaliyet gösterdiği görülür. Birlik Ortadoğu’daki kadın örgütleri arasında kadınlara yönelik şiddet konusunda en etkin örgüt olarak öne çıkmaktadır.

Birlik şiddet mağduru kadınlar için 1988’de Dar el Beyda kentinde oluşturduğu komiteyi 1993’te bütün Fas kentlerini kapsayacak şekilde ulusal bir komite niteliğine kavuşturmuştur. Günümüzde 22 şubeye ulaşan Birlik, 1996 yılında kadınlara yönelik Yardım Merkezi, 2004 yılında ise Sığınma Evi açmıştır.

Birlik, ses getiren organizasyonlarından biri olan Süren Kadın Davaları adlı platformu bünyesinde, şiddete uğramış kadınların süren davalarının kamuoyuna duyurulması, davaların kadın hukukçular tarafından izlenmesi ve bu davaların arşivlenmesi faaliyetlerini yürütmüştür.²⁵⁴

1990’da Cezayir’de kurulan Oku Cemiyeti ise okuma-yazma bilmeyen kadınlara yönelik faaliyetleriyle öne çıkmaktadır. Özellikle kırsal alanda düzenlediği oku-

²⁵² Suad Joseph, “Political Process Among Activist in Lebanon”, **Organizing Women**, s. 57-78.

²⁵³ www.lebanonywca.org/development.html

²⁵⁴ Empowerment of Women, s. 33.

ma-yazma kurslarının yanında, kadınlara yönelik bilinç yükseltme toplantıları, kız çocuklarının okula gönderilmesi için kampanyalar ve üniversitede okuyan genç kızlara yönelik öğrenci birlikleri tertipleğiği görölmektedir.

Cemiyet, kurulduğu yıldan günümüze değin gerçekleştirdiği okuma-yazma kurslarında 80 bine yakın kadının okuma-yazma öğrenmesini sağlamıştır. Cemiyetin okuma-yazma bilmeyen kadınlara yönelik sürdürdüğu mücadeledeki başarısı yalnızca Ortadoğu’da kadın örgütleri arasında yankı uyandırmamıştır. Benzer şekilde Cemiyet’in başarısı uluslararası kamuoyunun övgüsünü almış, bu yönde Cemiyet birçok uluslararası ödüle layık görölmüştür.²⁵⁵

1999’da ise Ortadoğu’daki kadın örgütleri arasında koordinasyonu sağlayacak, kadın konusu etrafında bölgesel faaliyetler sürdüreceğ olan Maşrikten Mağribe Toplumsal Cinsiyet Halkası ve Bilgi Projesi (Machre / Maghreb Gender Linking / Information Project [MACMAG-Glip]) adlı oluşum tesis edilmiştir. Merkezi Beyrut’ta olan MACMAG-Glip, OXFAM GB ve Avrupa Birilđi tarafından finansa edilmektedir.

MACMAG-Glip tesis edildikten sonra Ortadoğu’daki kadın örgütleri arasında 80’li yıllardan sonra mevcut olan birliktelik eksikliğini giderme noktasında büyük bir açığı kapatmıştır. Nitekim kendi kuruluş amaçlarında belirtildiği gibi, MACMAG-Glip Ortadoğu’daki kadın örgütleri arasında tecrübelerin paylaşılması ve bölge dışında kadın örgütleriyle temas kurulmasında öncü bir rol görmüştür.

1999 yılından bu yana, MACMAG-Glip kapsamında önemli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemli olan araştırma ise iki yıl süren ve 2002 yılında biten “Arap Kadının Uyrukluk Sorunu” adlı araştırma olmuştur. UNDP tarafından da desteklenen araştırma, Lübnan, Mısır, Suriye, Fas, Tunus, Yemen ve Ürdün’deki yabancı erkekler ile evlenen kadınların çocuklarına uyrukluklarını aktarmada yaşadıkları sorunları konu ediniyordu.²⁵⁶

Araştırma ve Konferanslar dışında MACMAG-Glip oluşturduğu bilgi havuzuyla kadın örgütlerinin hazırladıkları dergi, broşür, kitap ve araştırma raporlarını bir merkezde toplanması ve elektronik ortama aktarılmasını sağlamaktadır. Oluştulan

²⁵⁵ Ibid., s. 41.

²⁵⁶ Lina Abou-Habib “Gender, Citizenship and Nationality in the Arab Region”, **Gender and Development**, (Vol.11, No.3, November 2003) , s. 66-75.

data-base'in yabancı dillere aktarımını da sağlayan MACMAG-Glip, önemli bazı yayınların OXFAM tarafından İngilizce olarak basılmasını olanaklı kılmıştır.²⁵⁷

4.4. Barış Siyaseti

Ortadoğu'daki kadın hareketinin barış siyaseti Filistin Sorunu etrafında Filistinli ve İsraili kadın örgütlerinin askeri çatışmaların sonlandırılması ve bölgeye kalıcı barışın getirilmesi talepleriyle geliştirdikleri inisiyatifte dayanır.

Uzun yıllardan beri sürdürülen bu ortak mücadelede, hem Filistinli hem de İsraili kadınlar “annelik”in bir sembol olarak kullanılmasına büyük önem yüklediler. “Öldürülen her kişinin bir annesi var” sloganıyla savaşa dikkat çeken kadınlar, süren savaşın kadınları mağdur ettiği, kötü koşullar altında yaşamaya zorladığı ve çatışmalar ile körüklenen militarizmin savaşın her iki cephesindeki kadınlara yönelik şiddeti beraberinde getirdiğini iddia ediyorlardı.²⁵⁸

Bu yönde kamuoyunun savaşa karşı harekete geçirilmesi ve savaşın iki cephesinde bulunan kadınlar arasında köprü oluşturması amacıyla oluşturulan inisiyatifin temeli, 80'li yılların öncesine dayanır. İlk dönemde bu yöndeki girişimler Filistin ve İsraili kadın örgütlerinin beraber hareket etmelerinden ziyade ayrı ayrı gelişir.

Bu dönemde İsrail'de başlatılan Hemen Şimdi Barış adlı oluşum, önemli bir tecrübe oluşturur. 1977'de İsrail ve Mısır arasında yapılan anlaşmanın milyonlarca Filistinliyi mağdur edeceği ve bunun İsrail'in geleceğini tehdit edeceğini ileri süren oluşum “Konuşulacak Biri Var” sloganıyla İsrail kentlerinde büyük mitingler düzenlemiştir. Batı Şeria'daki Filistinli aktivistlerle buluşma, Faysal Hüseyyin gibi Filistinli liderlerin İsrail'e konferans vermeye davet edilmesi ve Barış Günü'nün düzenlenmesi gibi bir dizi etkinlik gerçekleştiren oluşum, 1987'deki Birinci İntifada'nın başlamasıyla faaliyetlerine ara verecektir.²⁵⁹

Siyahlar İçindeki Kadın adlı örgüt ise küçük bir kadın topluluğu tarafından Tel Aviv'de kurulmuştur. “İşgale Son” sloganıyla Tel Aviv'de her Cuma düzenlenen

²⁵⁷ www.macmag-glip.org/abautus.htm

²⁵⁸ Tami Amanda Jacoby, “Gender Nation: A History of the Interface of Women's Protest and Jewish Nationalism in Israel”, **International Feminist Journal of Politics**, (1:3 Autumn, 1999), s. 397.

²⁵⁹ N. Chazan, “Israeli Women and Peace Activism”, **New Outlook**, (Jun-July, 1989), s. 13-26.

mitinglerde şiddetin kurbanlarını temsilen siyah kıyafet giyen kadınlar, örgütün kısa sürede İsrail’de tanınmasını sağlamıştır.

Sağ kanat partilerin büyük muhalefetine rağmen örgütün “Kibbutz” adı verilen kollektif çiftliklerde faaliyetlerine ağırlık verdikleri görülür. Örgütün bu yöndeki ilk dikkat çeken faaliyeti 1989 yılında Tel Aviv’e yakın bir “Kibbutz”da gerçekleştirdiği konferanstır. İsrailli bütün kadın örgütlerinin katıldığı konferansta, kadın örgütlerinin şiddetin sona erdirilmesinde ve Filistinli kadın örgütleriyle kurulacak şiddet karşıtı cephede rol ve önemleri tartışılmıştır.²⁶⁰

Filistin ve İsrailli kadınların barışın tesis edilmesi yönündeki buluşmaları Birinci İntifa’da sonrasına denk gelir. Bu buluşma Laik Hümanist Yahudilik Merkezi tarafından Brüksel’de 1989 yılında düzenlenen “Barışa Bir Şans: Kadın Çağrısı” adlı konferansla gerçekleşmiştir. Kuzey Amerika ve Avrupa’dan kadın aktivistlerin de katıldığı konferans, dört gün sürmüştür.

Konferansa katılan kadınlar İntifada ile yükselen şiddetin bitirilmesi; İsrail devletiyle FKÖ arasında müzakerelerin başlatılması üzerinde konsensus oluşturdular. Hem Filistinli hem de İsrailli kadın aktivistler bu sürecin başlatılması için kendi kamuoylarında muhalefetin harekete geçirilmesi ve şiddet karşısında kadınların pasif direnişler geliştirmesi şeklinde, prensipleri benimsediklerini deklere ettiler.

Konferansı müteakip aylarda ise Kudüs’te Filistin ve İsrailli kadın örgütlerinin öncülüğünde büyük bir miting düzenlendi. Yabancı ülkelerden kadın aktivistlerin de katıldığı mitingte kadınlar, Gazze ve Batı Şeria’daki işgalin sonlandırılması ve siyasi tutukluların serbest bırakılması taleplerini dile getirdiler. Mitinge katılan kadınlar Ortadoğu’da kalıcı barışın tesis edilmesinde kadın örgütlerinin feminist perspektifi pratiğe aktarmalarının önemine dikkat çektiler.²⁶¹

Filistin ve İsrailli kadın örgütlerinin başlattıkları bu barış inisiyatifi 90’lı yıllar boyunca Filistin ve İsrail tarafları arasında başlatılan müzakerelere bağlı olarak varılan bazı barış antlaşmalar sonunda etkinliğini kaybetmiştir. 2000’de İkinci İntifada’nın başlamasıyla kadın örgütleri arasındaki ilişki tamamen kopmuştur.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Ibid.

Bu dönemden sonra, özellikle 2002 yılıyla beraber hem Filistin hem İsrail tarafında şiddet ve savaş karşıtı yeni kadın örgütlerinin oluşumu görülür.

Bu örgütler arasında Filistinli kadın grubu olan Hukuk Dayanışması Kadın Merkezi önemli bir yere sahiptir. Bünyesinde 23 tam zamanlı sosyal hizmet görevlisi ve avukat bulunduran Merkez, savaştan mağdur olan kadınlara yönelik bir dizi faaliyet gerçekleştirmektedir. Merkeze bağlı kadınlara göre 2000’den sonra başlayan çatışmalar barış umutlarını azalttığı gibi, her iki toplumda militarizmin yükselmesini, hem de muhafazakâr grupların güçlenmesini doğurmuştur.

Hem militarizmin hem de muhafazakârlığın güçlenmesi kadınlara yönelik şiddete zemin hazırladığı gibi kadın örgütlerinin faaliyetlerini engellemektedir. Merkeze göre kadınlar, siyasi engellemelere rağmen savaş karşıtı toplumsal boykotlar geliştirilmeli ve iki toplum arasında ilişkilerin kurulmasına öncülük etmelidir.²⁶²

Diğer bir Filistinli kadın örgütü olan Kudüs Kadın Merkezi ise iki farklı mücadele yolu izlemektedir. Bu farklı mücadele izleklerinin birincisini Kudüs’te yaşayan ve savaştan mağdur olan kadınlara yönelik faaliyetler oluştururken; ikincisini ise İkinci İntifada sonrasında İsrailli kadın örgütleriyle kopan ilişkilerin yeniden tesis edilmesi ve kadınlar arasında diyalogun geliştirilmesi oluşturmaktadır.

Merkezin Kudüslü kadınlara yönelik geliştirdiği ve savaşın etkilerini azaltmak amacını taşıyan “Terapi Projesi” kadınlar arasında büyük yankı uyandırmıştır. Psikolog ve sosyal hizmet görevlileri tarafından gerçekleştirilen terapiye anneler ve kızları, eşleri cezaevinde bulunan kadınlar, öğrenci kızlar ve ev kadınları katılmaktadır.

Merkezin barış yönündeki girişimleri ise Filistin ve İsrailli kadın örgütlerinin savaş karşıtı olarak tesis ettikleri ve uzun süre işlevsiz kalan “Kudüs Halkası” adlı girişimin yeniden tesis edilmesi yönündedir. Filistinli kadınlara göre bu girişimin yeniden işlevsel hale getirilmesiyle iki toplum arasında medya ve siyasi organların ürettiği düşman ve “öteki” imgelerine karşı mücadele edilebilecek ve kadınların savaşa taraf olması engellenecektir.²⁶³

²⁶² Janet M. Powers, “Women and Peace Dialogue in the Middle East, **Peace Review**, (15:1, 2003), s. 25-26.

²⁶³ Ibid., s. 28.

İsrail tarafında bulunan Bath Shalam adlı kadın örgütü ise başta Kudüs Kadın Merkezi olmak üzere Filistinli kadın örgütleriyle yaptığı işbirliği ile öne çıkar. Kendini feminist barış organizasyonu olarak tanımlayan Bath Shalam’a göre, şiddetin sürmesinde aşırı grupların ısrarı aslında erkek kültürünün bir yansımasıdır.

Bu durum kadınların sorunlarının çözümünü ertelediği gibi, yaşamın her alanında, evde, işte, sokakta ya da okulda kadınları şiddetin nesnesine dönüştürmektedir. Bath Shalam’a göre kadın örgütleri, ideolojik söylemin cazibesine kapılmadan, toplumun şiddetten arındırılmasında, bölgeye kalıcı barış getirilmesinde hayati önem sahiptir.²⁶⁴

Tel Aviv’de yaşayan İsrailli kadınlar tarafından kurulan Yeni Yüz adlı kadın grubu ise, bölgede barış yanlısı en büyük kadın grubunu oluşturmaktadır. “Militarist Devlete Feminist Red” sloganıyla örgütlenen örgüt bu yönde birçok projeye imza atmıştır.

Yeni Yüz’e mensup kadınlara göre İsrail’de kadınların askere alınması kadın örgütlerinin şiddet karşıtı faaliyetlerinde en büyük handikapı oluşturmaktadır. Bu yüzden dolayı kadınların şiddete ve militarizme karşı bilinçlendirilmesi ve barış yönünde harekete geçirilmesinde birçok yöntem izlenmelidir.

Örgütün bu yöndeki faaliyetlerine baktığımızda, Hebrew Üniversitesi’ne bağlı Öğretmen Koleji’nde militarizmin etkileri üzerine derslerin verilmesi; eğitim müfredatındaki militarizmi öven yargıların çıkarılması; medya çalışanlarına yönelik seminerler düzenlenmesi ve Filistinli kadınlar ile “Yok Sayılan Kadın” koordinasyonu çatısı altında şiddet karşıtı işbirliği şeklinde gerçekleşmektedir.²⁶⁵

Kadın örgütlerinin hem İsrail hem de Filistin tarafında yürüttükleri şiddet karşıtı barış siyaseti her iki toplumdaki kadınların birbirlerini anlama ve birlikte hareket etmelerine zemin hazırladığı gibi; Ortadoğu’daki kadın hareketine militarizm karşısında barış bir perspektifi kazandırmıştır.

²⁶⁴ Ibid., s. 29.

²⁶⁵ Ibid., s. 30.

4.5. Üniversitelerdeki Kadın Çalışmaları

Kadın sorununun akademik alana taşınması ve bilimsel araştırmaların konusu olarak incelenmesi, son dönemde Ortadoğu'daki kadın hareketi açısından önemli bir tecrübe alanını oluşturur. Bu tecrübe ya üniversitelerin çatısı altında Kadın Çalışmaları bölümünde ya da üniversiteler ile ilişkili araştırma merkezleri bünyesinde yürütülmektedir.

Bu alandaki oluşumlara baktığımızda Mısır'da Yeni Kadın Araştırma Merkezi (Merkez el-Mar'a el Cedide lil Bahs Vel Direse) ve İbni Haldun Tetkik Merkezi (Merkez İbni Ghaldun lil Direse vel Telmiye); Ürdün'de Prenses Basma Kadın Araştırmalar Merkezi (Merkez el Emira Besmeh lil Meverid en Niseiyye); Fas'ta Kadın Çalışmaları ve Araştırma Merkezi (Markez el-Bahs vel Vasaik el-Ma'lume anin Nisa) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu başlık altında bu alanda iki önemli tecrübe olarak kabul edilen Filistin'deki Birzeit Üniversitesi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Kadın Çalışmaları bölümünü ve Lübnan Amerikan Üniversitesi'ne bağlı Kadın Çalışmaları Enstitüsü'nü ele alacağız.

Birzeit Üniversitesi'ne bağlı Kadın Çalışmaları Bölümü, Üniversitenin farklı bölümlerinde çalışan feminist akademisyenler tarafından kadın sorununun akademik alana taşınması, kadın hareketinin vizyonuna ve eylemlerine katkı sağlanması amacıyla, 1994'te Filistin'de kurulmuştur. Bölümün akademik eğitim dışında, araştırma ve kadınlara yönelik bir dizi projeler gerçekleştirdiği görülür.

Bölümün eğitim politikasında kadın hareketinin siyasi ve toplumsal politikalarındaki değişime bağlı olarak yaşadığı değişimin izlenmesi; kadınları etkileyen dinsel ve toplumsal dinamiklerin belirlenmesi; toplumla cinsiyet ilişkilerinin Ortadoğu toplumlarında yapılanma sürecinin analizi önemli bir yer tutar.

Bölümde master programının dışında, yedi farklı sertifikanın verildiği yedi kurs mevcuttur. Başlangıç adı verilen kursta toplumsal cinsiyet konusu, feminizm ve kadın hareketi tarihi üzerine genel bilgiler işlenmektedir. Bu kursa kadınların yanı sıra erkekler de rağbet etmektedir. Diğer kurslar ise farklı disiplinlerden gelen hocalar tarafından verilen ve ders konularının ise uzmanlık alanı gerektiren alanlardan seçildiği kurslardır.

İkinci eğitim yılından sonra bu kursların büyük rağbet görmesi, bölüm yöneticilerini idarecilik, planlamacılık ve eğitim konularında yeni kursların hayata geçirilmesine teşvik etmiştir. 1997-1998 öğrenim yılında hayata geçirilen bu programlarda sivil aktivistler, planlamacılar, eğitimciler ve hizmet sektöründe çalışanlara eğitim verilmesi hedeflenmiştir. Bu dönemden sonra bölümde “Toplumsal Cinsiyet” adıyla master programı açılmıştır.²⁶⁶

Eğitim faaliyetleri içinde bölümde yabancı feminist metinlerin Arapça’ya çevrilmesine büyük önem verildiği görülmektedir. Başlatılan çeviri projesiyle Arapça’ya birçok metin çevrilmiştir.

Kadın Çalışmaları bölümünün eğitim alanı dışındaki önemli bir diğer faaliyeti ise, kadın sorunu üzerine hazırlanacak araştırma ve raporların kamuoyuna, özellikle de karar mercilerine sunularak akademik alandaki tecrübenin yaşama aktarılmasının sağlanmasıdır.

Bu yönde, 1994’te bölümün bütün üyelerinin yer aldığı “Filistin Toplumundaki Kadın” adlı onbeş ay sürecek bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kültür, eğitim ve ekonominin toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerindeki etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Proje kapsamında Birzeit Üniversitesi’nde “Filistin Toplumundaki Kadın: Araştırmanın Konusu ve Yeni İstikametler” başlıklı uluslararası bir atölye çalışması düzenlenmiş ve araştırmanın sonucu “Filistinli Kadının Statüsü Raporu” başlığıyla İngilizce ve Arapça olarak yayımlanmıştır.

Bu araştırma dışında ise bölüm 1998’de sosyal politikaların hane içinde kadınlar üzerindeki etkisinin araştırıldığı “Filistin Toplumundaki Kadın”; adlı araştırmayı hayata geçirmiştir.²⁶⁷

Bölümün bir diğer faaliyet alanı ise akademik alanın dışındaki kadınlara yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerdir. Özellikle seminer ve atölye çalışması şeklinde gerçekleşen bu faaliyetlerde kadınların toplumsal cinsiyet konularında bilinçlendirilmesi hedeflenmektedir. Batı Şeria ve Gazze’de “Yoksulluk ve Filistinli Kadınların Faaliyetlerinin Geleceği” başlıklı düzenlenen seminerler bu çabanın yansımasıdır. Benzer şekilde bölüme mensup akademisyenler kadın örgütlerinin uluslararası kadın örgütle-

²⁶⁶ Eileen Kuttub, “The Women Studies Program in Palestine”, **Muslim Women and the Politics of Participation**, eds., M. Afkhami ve E. Friedl, (USA: Syracuse Univ. Press, 1997), s. 96-97.

²⁶⁷ Ibid., s. 98.

riyle işbirliği kurmalarında ya da faaliyet politikalarını belirlemede kadın örgütlerine katkı sağlayabilmektedirler.²⁶⁸

Akademik alandaki bir diğer tecrübeyi Lübnan’da 1973’te kurulan Arap Dünyasındaki Kadın Çalışmaları (The Institute for Women’s Studies in the Arap World [IWSAW]) oluşturur. 1973’te Beyrut Kadın Koleji’ne bağlı bir bölüm olarak kurulan IWSAW, kuruluşundan sonra Beyrut Üniversitesi’ne, 1994’e gelindiğinde ise Lübnan Amerikan Üniversitesi’ne bağlandı.

IWSAW’ın faaliyetleri eğitim, yayıncılık ve akademik alan dışında kadınlara yönelik gerçekleştirdiği projelere dayanır.

Lübnan’da uzun yıllar süren savaş IWSAW faaliyetlerine uygun zemin yaratmıştır. Özellikle 1977-1987 yılları arasında IWSAW’ın akademik alan dışında yürüttüğü faaliyetler “IWSAW’ın altın yılları” olarak anılmasını sağlayacaktır.

Savaş IWSAW’a mensup akademisyenlerin akademik alan dışındaki kadınlara yaklaşımlarına neden olmuştur. 1980’de kadın akademisyenler özellikle de Anita Nussar savaş yüzünden evleri bombalanıp evsiz kalan ailelere ve kadınlara barınacak yerlerin tesisi ve temel ihtiyaçların karşılanması için hizmet seferberliği başlatmıştır. Bu çalışmalar, IWSAW’ın “Temel Yaşam Becerileri Projesi”ni başlatmasına vesile olmuştur.

Bu proje kadınların becerilerini gündelik yaşamlarında kullanabilmeleri için kadınların eğitilmesine önemle eğilmiştir. Bunlar aile planlaması, yurttaşlık bilgileri, çevre duyarlılığı, mesleki beceriler ve yasal haklardan oluşmaktadır. Proje, IWSAW çalışanlarını eğitimci, sağlık çalışanı, araştırmacı ve cemaat liderleri ile çalışmaya zorlamıştır. Projede yoksul ve eğitim almamış kadınlar temel hedef kitlesi alınarak, onlara yaşamlarını dönüştürebilecekleri asgari becerilerin kazandırılması hedeflenmiştir. Proje geleneksel yardım kuruluşlarının kadınların yaşamlarındaki temel ihtiyaçlarını tedarik eden yaklaşımı yerine, toplumsal konumlarının farkına varabilecekleri, piyasa koşullarında yaşamlarını sürdürüp yasal hakları üzerine bilinçlenecekleri; ve bunlar için strateji geliştirebilecekleri beceri, bilgi ve araçla desteklenme-

²⁶⁸ Ibid., s. 99.

sini öngörüyordu. Bu proje, IWSAW tarihinde en önemli proje olarak bilinmektedir.²⁶⁹

IWSAW'ın yayıncılık alanındaki faaliyetlerine bakıldığında ise Irine Lorging yönetiminde kadınların savaşa yaklaşım ve müdahalelerini ortaya koyan özellikle de ekonomi ve istihdam konularındaki temel istatistiksel bilgilerini içeren belgelerinin arşivlenmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu çalışmalar sonradan monografi olarak UNESCO, ILO ve Californiya Üniversitesi Yayınevi tarafından basılmıştır. Sonraki dönemlerde IWSAW birçok araştırmasını kendi kuracağı yayınevi aracılığıyla yayınlamıştır.²⁷⁰

IWSAW'ın yayıncılık alanındaki en önemli başarısı ise kurulduğu dönemden günümüze değin yayımladığı üç aylık akademik kadın dergisi Al-Raida'dır. İngilizce ve Arapça olarak yayımlanan dergi, Ortadoğu'daki kadın hareketinin sorunları ve tartışma alanlarını işlemektedir. Günümüzde de Ortadoğu coğrafyasında en fazla okunan kadın akademik dergi özelliğine sahip olan Al-Raida, Ortadoğu'daki kadın hareketi üzerine temel referans kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Savaşın sona ermesiyle, 90'lı yılların başında IWSAW'ın faaliyetlerinde gerileme yaşanmıştır. Ekonomik krizin etkisiyle Üniversite'nin IWSAW'a olan finans desteğini kesmesi ve akademisyenler arasında başgösteren nüfuz çatışmaları bu gerilemeyi artırmıştır.

Bu süreç 90'lı yılların ikinci yarısına kadar devam edecektir. Savaş yılları boyunca Batı'da yaşayıp eğitim almış Lübnanlı kadınların geri dönüşü, IWSAW'ın faaliyetlerine canlılık getirmiştir. Uluslararası kuruluşlardan sağlanan finans desteği ile IWSAW bir dizi projeyi hayata geçirmiştir. Günümüzde çoğu genç olmak üzere birçok kadın akademisyeni bünyesinden bulunduran IWSAW "Toplumsal Cinsiyet" adı altında master programı düzenlemektedir.

²⁶⁹ Laurie E. King-Irani, "An Assesment of Institute for Women's Studies in the Arab World", **Muslim Women and the Politics of Participation**, , s. 105.

²⁷⁰ Ibid.

SONUÇ

Bu tez Ortadoğu'daki kadın hareketinin farklı dönemlerde yerel ve küresel dinamikler bağlamında etkilenme biçimini, eylem tarzını ve yapısını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu dinamikler içinde ulusal mücadele, modern devletin kuruluşu ve sivil toplumun uzamını genişletmeye dönük çabalar önemli bir yer tutar.

Bu dinamiklere eğilirken kadınların faaliyetleri, kadınların mobilizasyonunun şekillendiği şartlar ve kadın hareketinin devlet ve diğer siyasi gruplar ile ilişkisi öne çıkarılmıştır. Nitekim izlenen bu yöntem bizlere Ortadoğu'daki kadın hareketinin kurumsal ve özerk yapısı, özellikle de kadın sorununa müdahil olabilme kabiliyeti üzerine bir izlek sunmuştur.

Kadın hareketinin ilk dönemde kolonyal güçlere karşı ulusalcı grupların çatısı altında örgütlenme imkânına ulusalcı hareketin modernleşme yanlısı liderlerin çağdaş uygarlık düşüncesi etrafında geliştirdikleri söylemin katkısından bahsedilebilir.

Pro-feminist olarak adlandırılabilen bu erkek liderlerin kadınların kamusal yaşama katılımı ve örgütlenmelerini destekledikleri bu söylem ile yalnızca kadınlar için bir alanı açmayı hedefledikleri söylenemez. Benzer şekilde kadınların desteklenmesi ulusalcı liderler için ulusal hareketin güçlenmesi, geleneksel yapı ve yönetimlerin zayıflatılması ve kolonyal güçlere karşı “Doğulu-geri kalmışlık” inancının dönüştürülmesi gibi hedefleri barındırıyordu.

Bir başka ifadeyle kadınların kolonyal döneme denk gelen örgütlenmeleri birçok etken tarafından belirlenmiştir. Bu etkenleri Ortadoğu bölgesinde homojen bir yapı arzetmeyen kadın hareketinin doğuş dönemlerine bağlı olarak ele aldığımızda, Manda Yönetimlerine karşı ulusal mücadelenin yoğun yürütüldüğü ülkelerde kadın hareketinin doğuşu bölgedeki diğer ülkelerden daha erken dönemlere denk gelmektedir; ki Irak, Filistin ve Mısır tecrübesinde görüldüğü gibi Manda Yönetimlerine karşı yürütülen yoğun ulusal mücadele, kadınların kamusal alana çıkmasına ve örgütlenmesine uygun zemin hazırlamıştır.

Kadın örgütlerinin bu dönem içinde ulusalcı harekete bağımlılığı ve feminist gündemden uzak olduğu şeklindeki kanaatleri, bu dönemin geneline yaymak müm-

kün değildir. Ulusalıcı erkek politikacıların bu örgütlere etkisi ve bu örgütlerin yardım üzerine yoğunlaşan faaliyetleri üzerine dayandırılan bu eleştiriler 30’lu yıllara doğru gelindiğinde kadın örgütlerinin mücadele alanlarını genişletmesiyle geçerliliğini kaybeder.

Çünkü bu dönemle beraber kadın hareketinin ulusalıcı hareketin siyasetine ters düştüğü, bu hareketin yeni oluşumları örgütlediği, kadın sorunu etrafında mücadele sürdürdüğü ve dünyanın farklı bölgelerindeki kadın hareketleriyle temasa geçtiği görülür.

Kadın hareketinin bu dönemde kolonyal güçlere karşı ulusalıcı hareket çatısı altında ya da bağımsız olarak yürüttüğü mücadele kadın hareketine muhafazakâr gruplar tarafından “kültürel otantiklik-Batıcılık karşıtı” şeklinde yöneltilen eleştirilerin etkisini azaltıyordu. Ortadoğu’daki kadın hareketinin muhafazakâr gruplarca dile getirilen Batıcılığı yaydığı, geleneği tehdit ettiği ve kadınları Batılı yaşama alıştırdığı şeklindeki eleştiriler, anti-kolonyal mücadele sayesinde toplumda büyük bir yankı uyandıramamıştır.

50’li yıllar ile beraber kadın örgütlerinin devletin güdümüne altına gireceği ve devletin kadın sorununu kendi modern anlatısı içerisinde ele almaya başlayacağı döneme girilecektir.

Bu dönemle beraber kadınların ekonomik, siyasal, hukuk, sağlık ve eğitim alanındaki haklarının vatandaşlık hakkı olarak devletin güvencesine bağlı olacağı ve devletin bu hakları sağlayarak toplumsal ve siyasi yapıyı ulusal ölçekte tek merkezden şekillendireceğine olan inancın yansımaları yaşanacaktır.

Özellikle Suriye ve Irak’ta iktidardaki Sosyalist Bass Partisi ile Tunus’taki laiklik yanlısı Bourgiba hükümetinin kadın haklarına “rejimin dayanağı” olarak bakmaları bu yönde birçok kazanımın önünü açmıştır. Benzer şekilde Körfez ülkelerinde petrol gelirlerine bağlı sosyal ve iktisadi yapıda yaşanan değişimler, kadınların kamusal yaşama katılımları üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır.

Kadınların haklarında Ortadoğu’da devletin politikalarına bağlı yaşanan bu gelişmeler kadın hareketinin gelişmesine benzer şekilde yansımamıştır. Ortadoğu’nun genelinde resmi olmayan örgütlenmelere karşı izlenen sert politikalar kadın hareketinin uzun bir dönem işlevsiz kalmasına neden olacaktır.

Kadın hareketi açısından bu dönemde yaşanan devlete ya da devrimci partilere bağlı kadın örgütleri tecrübesi ise devletin politikalarının geniş kitlelere yayılması ya da partinin ideolojik söylemine uygun kadınların örgütlenmesine hizmet etmiştir.

Her iki örgütlenme modelinde görüldüğü gibi erkek siyasetçilerin bu örgütlerin faaliyetini etkilemeleri, belli alanlarda faaliyetlerine izin vermeleri kadın hareketinin kolonyal dönemde kazandığı özerk yapıyı zedelemiştir.

70'li yılların ikinci yarısına gelindiğinde ise İslamcılığın bölgede nüfuz kazanması ve devletin izlediği modernleşme sürecini yavaşlatması kadınların örgütlenmesini tetikleyecektir. Aslında bu dönemde bazı ülkelerde devletin kadın haklarına dönük stratejisinde yalnızca bir yavaşlamadan söz edilemez. Başta Sudan, Mısır ve Cezayir olmak üzere bölgenin bazı ülkelerinde yapılan bazı yasal düzenlemeyle kadın haklarında gerileme yaşanmıştır.

Bu dönemde başta solcu ve laik feminist kadınların örgütlenmesi bölgede yaşanan gelişmelerin yanında küresel ölçekte dünya kadın hareketinde yaşanan aktivizme bağlılık arz eder.

BM öncülüğünde CEDAW Sözleşmesi'nin imzaya açılması ve bu sürecin devamı niteliğinde olan Pekin Eylem Platformu'nun toplumsal cinsiyet anaakım politikalarını genişletmesi , kadın örgütlerinin faaliyetlerine ivme kazandırmıştır.

Bağımsız olarak örgütlenmeye başlayan kadın örgütlerinin hem yapıları hem de faaliyet alanları bu gelişmelere bağlı büyük değişimler yaşamıştır.

Büyük kadın örgütleri yerine belli alanlarda uzmanlaşmış kadın örgütlerini; karizmatik kadınların öncülüğünde kadın örgütleri yerine kararların ortak alındığı kadın örgütlerini öne çıkacaktır. Örgüt yapısında yaşanan değişim, mücadele alanlarında da yaşanacaktır.

Diğer dönemlerden farklı olarak, kadınlara yönelik şiddete karşı mücadele, kürtaj hakkı, kız çocuklarına yönelik ayrımcılık ile mücadele ve kota uygulaması konusu önem kazanmaya başlamıştır.

İslamcı kadınların mevcut kadın örgütleri dışında örgütlenmesi Ortadoğu'daki kadın hareketi açısından yeni tanımlamaları da beraberinde getirecektir.

Bu dönemle beraber İslamcı Feminist, Müslüman Feminist ve Laik Feminist ayrıştırması kadın örgütleri için bir tanımlama ölçüleri olmuştur.

İkibinli yıllara geldiğimizde ise, İslamcı hareketin siyasal arenada yeniden güçlenmesi, bölgede şiddet olaylarının artması ve uluslararası arenada bölgenin demokratikleştirilmesi üzerine yürütülen tartışmalarda kadın haklarına büyük önem yüklenmesi, kadın hareketine yeni mücadele alanları yarattığı görülür.

ÖZET

Bu tez Ortadoğu'daki kadın hareketinin bölgesel ve küresel dinamiklerin etkisi altında gelişimini konu edinir. Tezin temel argümanına göre Ortadoğu'daki kadın hareketi bu dinamiklerin etkisi altında 20. yüzyılda üç safha içinde gelişir. Kolonyal güçlere karşı yürütülen ulusal mücadele, modern-ulus devletin kurulması ve 1980 sonrası yürütülen Sivil Toplum tartışmaları bu üç gelişim safhasının temel ayrışma dinamiklerini oluşturur.

Kadın hareketi bu safhalar içinde kolonyal güçlere karşı mücadele yürüten ulusal mücadelenin çatısı altında doğup gelişmiş; modern-ulus devletin kurulmasıyla devletin güdümüne girmiş; Sivil Toplum taleplerinin artmasıyla bağımsız kadın örgütleri şeklinde gelişimini sürdürmüştür. Bu tezde bu safhalarda yaşanan gelişmelerin kadın hareketinin yapısına, kadın hakları mücadelesinde yaşanan kazanımlara ve dünya kadın hareketi ile olan birlikteliği üzerine olan etkileri ele alınacaktır.

Bu gelişmelerin etkileri ele alınırken Ortadoğu'daki kadın hareketinin “kadın sorunu” etrafındaki mücadelesine dinin, aile yapısının ve akrabalık ilişkilerinin öneme değinilecektir. Zira Ortadoğu'daki kültürel ve toplumsal yapı kadın hareketinin mücadele olanlarını ve sınırlarını belirlemektedir.

SUMMARY

This thesis is about the development of woman's movement under regional and globular dynamics. According to the basic argument of the thesis; woman's movement in Middle East develops in three phases in 20 th century under these dynamics. National struggle executed against colonial powers, establishing a modern-nation state and civil society arguments executed after 1980 form the basic disintegration dynamics of this thesis.

As woman's movement occurred and developed in these phases under the frame of national struggle which executed struggle against colonial powers, with the establishment the modern – nation state it continued its development as independent woman organizations by increasing demands of civil societies which had become to be under the control of government. In this thesis, the effects of these developments in these phases over the woman's movement, the acquisitions experienced during woman rights struggle and the togetherness of world woman's movement will be discussed.

While these developments are taking in hand, it will be mentioned about the importance of woman's movement in Middle East to the struggle around women's issues and the importance of religion, family structure and relationship connections. Because the cultural and the communal structure in Middle East define the struggle areas and boundaries of woman's movement.

KAYNAKÇA

- Abou-Habib, Lina, "Gender, Citizenship and Nationality in the Arab Region", **Gender and Development**, (Vol.11, No.3, November, 2003).
- Abu-Lughod, Lila, "Feminist Longings and Postcolonial Conditions", **Remaking Women**, ed., L.A. Lughod, (New Jersey: Princeton Univ. Press, 1998).
- Ahmed, Leila, **Women and Gender in Islam**, (Michigan: Yale University Press, 1992).
- Al-Ali, Nadjie, "Gender and Society in the Middle East", **International Feminist Journal of Politics**, (5:2 July 2003).
- , **Secularism, Gender and the State in the Middle East**, (Cambridge: Camb. Univ. Press, 2000).
- Al-Hamad, Laila, "Al-Munazzamat an-Nisaiyye fil-Alemil Arabi", **Al-Raida**, (Vol. XIX, Spring / Summer, 2002).
- Al-Myohni, Haya, "Family, State and Civil Society in Kuwait", **Organizing Women**, eds. D. Chaty ve A. Rabo, (NY: Berg, 1997).
- Al-Najjar, Sabika Muhammad, "Al Haraka an Nisaiyye Fil Halich" **Al-Raida** (Vol. XX, No. 100, Win. 2003).
- Al-Saadawi, Nawal, **The Hidden Face of Eve**, (London: Zed, 1980).
- Amin, Kasım, **Tahrir al-mar-ah**, (Beirut: Arap Institute for Research and Publishing, 1976).
- Anderson, J.N.D., "The Role of Personal Statutes in Social Development in Islamic Countries", **Comparative Studies in Society and History** (vol.13.No.1, Jan.1971).
- Azza, Basarudin, "Reconciling Western and Arab Feminisms", **Al-Raida**, (Vol. XIX, Spring / Summer 2002).
- Azzat, Ayad, "Education of Women in the Arab World", <http://www.library.cornel.edu/colldaw/mideast/owomedic.htm>.
- Badawi, Jamal, "The Status of Women on Islam", **Al-Ittihad** (Vol. 8, No: 2, September 1971).

- , **Gender Equity in Islam**, (Plainfield: American Trust Publication).
- Badran, Margot, "Gender Activism: Feminist and Islamist in Egypt", **Identify Politics and Women**, ed., V. Moghadam, (Boulder: Westview Press, 1994).
- , "Unifying Women: Femist Pasts and Presents in Yemen", **Gender and History**, (Vol. 10, No. 3, Nov. 1998).
- , **Feminist, Islam and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt**, (Princeton University Press, 1995).
- Barakat, Halim, "The Arab Family and the Challange of Social Transformation", **Women and the Family in the Middle East**, ed., Elizabeth Warnock, (Austin: University of Texas Press, 1985).
- , **The Arab World: Society, Culture and State**, (University of California Press, 1993).
- Baron, Beth, "Women, Honour, and State: Evidience From Egypt", **Middle East Studies**, (Vol. 42, No: 1, January 2006).
- Barron, Andrea, "The Palestinian Women's Movement" **Critique: Critical Middle Eastern Studies** 11(1) Spring 2002).
- Berger Gluck, Sherna, "Shifting Sands: The Feminist-Nationalist Connection in the Palestinion Movement", **Feminist Nationalism**, ed. Lois A. West, (London: Routledge, 1997).
- Bergman, Elizabeth M., "Keeping It in the Family: Gender and Conflict in Moraccan Arabic Proverbs", **Reconstructing Gender in the Middle East**, eds., Fatma M. Göçek ve Shiva Balaghi, (NY: Colombia Univ. Press, 1994).
- Booth, Marilyn, Women in Islam: Men and Women Press in Turn of The 20th Century Egypt," **Int. J. Middle East Stud.** (No.33, 2001).
- Boran, Beth, **The Women's Awakening in Egypt**, (NH: Yale Univ. Press, 1994).
- Brand, Laurie A., **Women, the State and Political Liberalization**, (Columbia University Pres, 1994)
- Chazan, N., "Israeli Women and Peace Activism", **New Outlook**, (Jun-July, 1989).

- Clancy-Smith, Julia, "A Woman Without Her Distaff: Gender, Work and Handicraft Production in Colonial North Africa", **Social History of Women and Gender in the Modern Middle East**, eds., M.C. Meriwether and J. Tucker, (Boulder: Westview Press, 1999).
- Cole, J.R., "Feminism, Class, and Islam in Turn-of-the-Century Egypt," **International of Middle East Studies**, (Vol. 13.No.4 1981).
- Conway-Long, Don, "Seeking Masculinities in the Middle East", **Al-Raida**, (Volume XXI, Nos. 104-105 Winter/Spring 2004).
- Cooke, Miriam, "Women in the Middle East", **NWSA Journal**, (Vol. 11, No. 1, 1999).
- Country Profiles, **Al-Raida**, (vol.XX.no.100 Winter 2003).
- Dahl, Tove Stang, **The Muslim Family**, (Oslo: Scandinavian Univ.Press 1997).
- Dayrebi, S. Ahmet, **Gayatul Magsut**, (Istanbul: El Mektebetul İslamiyye, 1996).
- El Guindi, Fadwa, "Feminism Comes of Age in Islam", **Arab Women/Between Defiance and Restraint**, ed., Suha Sabbagh, (NY: Olive Branch Press, 1996).
- , "Veiling Infitah With Muslim Ethic" **Social Problems**, (No. 28, 1981).
- Empowerment of Women, **The Fourth Annual Report of Arab NGOs 2004**, (Cairo: Shabaka, 2004).
- Eum, İkran, "Urfi Marriage an Egyptian Version of Cohabitation?" **Al-Raida** (Vol. XXI-XXII. Nos. 106-107, Summer/Fall, 2004-2005).
- Fernea, Robert, "Gender, Sexuality and Patriarchy in Modern Egypt", **Critique: Critical Middle Eastern Studies** (12(2) Fall 2003).
- Fleischmann, Ellen L., "Selective Memory, Gender and Nationalism; Palestinian Women Leaders of the Mandate Period," **History Workshop Journal** (No.47 1999).
- , "The Emergence of the Palestinian Women's Movement, 1929-39", **Journal of Palestine Studies**, (Vol. 29, No. 3, Spring 2000).

- , "The Other Awakening: The Emergence of Women and Gender in the Middle East", **Social History of Women and Gender in the Modern Middle East**, eds., M.C. Meriwether ve J. Tucker, (Boulder: Westview Press, 1999).
- Graham-Brown, Sarah -, **Images of Woman in Photography of the Middle East 1860-1930**, (NY: Columbia Univ. Press, 1988).
- H., Shukrallah ve A., Treacher "The Realm of the Possible: Middle Eastern Women in Political and Spaces", **Feminist Review**, (No: 80, 2005).
- Haddad, Y., "Islam Women Revolution in Twentieth Century Arab Thought", **The Muslim World** (vol. 74, No. 3/4 1984).
- Haeri, Shahla, **Law of Desire: Temporary Marriage in Shi'a Islam** (Syracuse: Syracuse Univ. Press, 1989)
- Hale, Sandra, "Sudanese Women and Revolutionary Parties", **Middle East Report**, (Jan.-Feb. 1986).
- Hatem, Mervat, "Class and Patriarchy as Competing Paradigms for the Study of Middle Eastern Women", **Comparative Studies in Society and History** (Vol. 29, No. 4, October 1987).
- , "Economic and Political Liberation in Egypt and the Demise of State Feminism", **International Journal of Middle East Studies**, (Vol. 24, No. 2, May, 1992).
- , "Political Liberalization Gender and the State", **Political Liberalization and Democratization in the Arab World**, eds., R. Brynen, B. Korany ve P. Nable, (Boulder: Lynne Rienner, 1995).
- , "The Enduring Alliance of Nationalism and Patriarchy in Muslim Personal Status Laws", **Feminist Issues** (No: 1, 1986).
- , "Toward the Development of Islamist and Post-Nationalist Feminist Discourses in the Middle East", **Arab Women Old Boundaries/ New Frontiers**, ed., J. Tucker, (Indiana University Press, 1993).

- Inhorn, Marci C., "Male Infertility, Masculinity and New Reproductive Technologies in the Arab World", **Al-Raida** (Volume XXI, Nos. 104-105 Winter/Spring 2004).
- J.R., Graham ve Krenawi A., "The Story of Bedoun-Arab Women in a Polygamous Marriage;" **Women's International Forum** (Vol.22 No.5 1999).
- Jacoby, Tami Amanda, "Gender Nation: A History of the Interface of Women's Protest and Jewish Nationalism in Israel", **International Feminist Journal of Politics**, (1:3 Autumn, 1999).
- Jauowad, Abdel, "To much in the Sun" **Research in African Literatures** (No:3 1996).
- Jones, Adam, "Humiliation and Masculine Crisis in Iraq", **Al-Raida** (Volume XXI, Nos. 104-105, Winter/Spring 2004).
- Josehp, Suad, "Gender and Family in the Arab World", **Arab Women/Between Defiance and Restraint**,ed., Suha Sabbagh, (NY: Olive Branch Press, 1996).
- , "Political Process Among Activist in Lebanon", **Organizing Women**, , eds.D.Chaty ve A.Rabo,(NY:Berg,1997).
- , "The Public/Private – The Imagined Boundary in the Imagined Nations/ State/ Community", **Feminist Review**, (No. 57, Autumn 1997).
- , "Women Between Nation and State in Lebanon", **Between Woman and Nation**,eds., N. Alarcon ve M. Moallem, (Durham: Duke Univ. Press, 1999),
- Julie P. ve Barbara H., "Gender and Political Change", **Middle East Report**, (November-December, 1991).
- Kandiyoti, Deniz, "Bargaining with Patriarch", **Gender and Society** (Vol. 2, No. 3, September 1988).
- "Reflections on the Politics of Gender in Muslim Societies: From Nairobi to Beijing", **Faith and Freedom**, (NY:Syracuse Univ.Press 1995).
- Karam, Azza M., **Women, Islamism and the State**, (NY: St. Martin's Press, 1998).

- Kawar, Amal, "Women's Participation in the Palestine Liberation Organization", **Women and Politics Worldwide**, eds., B. J. Nelson ve N. Chowdhury, (Michigan: Yale Univ. Press, 1994).
- Keddie N. ve Beck, N., **Women in the Muslim World** (Cambridge; Cambridge Univ. Press, 1980).
- Khalidi Ramla ve Tucker Judith, "Women's Rights in the Arab World" **Arab Women/Between Defiance and Restraint**, ed., Suha Sabbagh, (NY: Olive Branch Press, 1996).
- King-Irani, Laurie E., "An Assessment of Institute for Women's Studies in the Arab World", **Muslim Women and the Politics of Participation**, eds., M. Afkhami ve E. Friedl, (USA: Syracuse Univ. Press, 1997).
- Koçtürk, T., **A Matter of Honour: Experiences of Turkish Women Immigrants** (London: Zed Books, 1992).
- Kulwicki, Anahid D, "The Practice of Honor Crimes: A Glimpse of Domestic Violence in the Arab World", **Issues in Mental Health Nursing** (No. 23, 2002).
- Kuttab, Eileen, "The Women Studies Program in Palestine", **Muslim Women and the Politics of Participation**, eds., M. Afkhami ve E. Friedl, (USA: Syracuse Univ. Press, 1997).
- Lewis, Bernard, **The Middle East: 2000 Years of History from Rise of Christianity to the Present Day**, (London: Wiedenfeld / Nicolson, 1995).
- Lindisfarne, Nancy, "Women Organized in Groups", **Organizing Women**, eds. D. Chaty ve A. Rabo, (NY: Berg, 1997).
- M. Powers, Janet, "Women and Peace Dialogue in the Middle East, **Peace Review**, (15:1, 2003).
- Majid, Anouar, "The Politics of Feminism in Islam", **Signs**, (Winter, 1998).
- Mapping Progress: Assessing Implementation of the Beijing Platform 1998**, (NY: WEDO, 1998).

- Mernisi, Fatima, "Arab Women's Rights and the Muslim state in the Twenty-first Century", **Faith and Freedom**, ed., Mahnaz Afkhami, (NY: Syracuse Univ. Press 1995).
- , **Beyond the Veil**, (Indianapolis: Indiana Univ. Press, 1975).
- Moghadam, Valentine M., "Al-Muvatiniy, al-Mugtama al-Madeni va Nisa fil Vatanul Arabi", **Al-Raida**, (Vol. XIX, Spring / Summer, 2002).
- , "Women's NGOs in the Middle East and North Africa", **Organizing Women**, eds. D. Chaty ve A. Rabo, (NY: Berg, 1997).
- , **Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East**, 2nd ed., (Boulder CO: Reinner 2003).
- Noga, Efrati, "The Other "Awakening" in Iraq: The Women's Movement in the First Half of Twentieth Century", **British Journal of Middle Eastern Studies** (31(2) November, 2004).
- Olmsted, Jennifer C., "Gender, Aging, and the Evolving Arab Patriarchal Contract", **Feminist Economics**, (11(2) July 2005).
- Pateman, Carole, **The Sexual Contract**, (Stanford: Stanford Univ. Press, 1998).
- Pitt-Rivers, J.T., **The Fate of Schechem** (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1977).
- Ra'uf, Heba, "The Silent Ayesha on Egypt Narrative", **Globalization, Gender and Religion**, eds., J. Bayes ve N. Tahidi, (NY: Palgrave, 2001).
- Roundtable on Strategies to Address "Crimes of Honour"; Summary Report, (London: WLUML 2001)
- Salim, Lafitah, **Al-Mar'at al-Misriyat wa-al Taghyir al-Ijtima'i** (Kahire: al-Hay'ah al-Misriyah al-Ummah lil-Kitab, 1984).
- Sayigh, Rosemary, "Palestinian Women and Politics in Lebanon", **Arab Women / Old Boundaries, New Frontiers**, ed., J. Tucker, (Indiana University Press, 1993).
- Seikaly, May, "Bahraini Women in Formal and Informal Groups", **Organizing Women**, eds. D. Chaty ve A. Rabo, (NY: Berg, 1997).

Shaaban, Bouthaina, “Evveil El-ketibet An-nasaviyye al-Arabiyat” **Al Raida** (C. XX.No.100 Winter 2003).

-----,”Persisting Contradictions: Muslims Women in Syria”**Women in Societies**,eds.,H.L Bodman ve N.Tahidi,(Boulder:LynneReinner Publishers,1998).

Sharabi, Hisham, **Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society** (NY: Oxford Univ. Press, 1988).

Sidani, Yusuf, “Women, Work and Islam in Arab Societies”, **Women in Management Review** (Vol. 20, No. 7, 2005).

Stark, Joe, “Gender and Civil Society and Interview with Suad Josep”, **Arap Women/Between Defiance and Restraint**, ed., Suha Sabbagh, (NY: Olive Bronch Press, 1996).

TenYears After Beijing, **The Role and Contribution of the Arab NGOs**, (Amman: UNIFEM, 2005).

Traboulsi, Fawwaz, “Delil etrajal al zaki ile al Neseviyye Al Arabiya El Hadise” **Al Raida**, (C. XX, No. 100, Kış 2003).

Tucker, Judith, “Women and State in 19 th Century Egypt,” **Middle East Report** (No:138, Jan-Feb, 1986).

World Bank **World Development Indicators 2000**, (NY: Oxford University Press, 2000).

Zuhur, Sherifa, **Gender, Sexuality and the Criminal Laws in the Middle East and Nourt Africa** (İstanbul: WWHR, 2004).

WEB KAYNAKLARI

www.awsa.net.

www.lebanonywca.org

www.macmag-glip.org